

Prikaz lika žene u osnovnoškolskim udžbenicima iz povijesti

Horvat, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:872186>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Iva Horvat

**Prikaz lika žene u osnovnoškolskim udžbenicima iz
povijesti**

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Ida Ograjšek Gorenjak, doc.

Zagreb, 2020.

Zahvaljujem mentorici dr.sc. Idi Ograjšek-Gorenjak na velikoj pomoći, savjetima i usmjeravanju kroz cijeli diplomski rad.

Najveći zahvalu želim iskazati cijeloj svojoj obitelji na potpori tijekom cijelog mog studiranja.

Zahvaljujem na velikoj pomoći svojim prijateljicama Đurđici Vitković na lektoriranju rada i Doroteji Lukić na lektoriranju sažetka na engleskom jeziku!

Zahvaljujem i ostalim svojim najmilijima na potpori kroz cijelo studiranje i kroz period pisanja diplomskog rada!

Sažetak

U ovom radu analizirat će se promjene u zastupljenosti i prikazu ženskih osoba u osnovnoškolskim udžbenicima. Analiza će biti napravljena kvantitativno-kvalitativnom metodom, a za usporedbu udžbenika koristit će se komparativna metoda. Razmatrajući pojavu i napredovanje reprezentacije žena nastoji se prikazati utjecaj ženske povijesti na zastupljenost i prikaz ženskih likova u osnovnoškolskim udžbenicima u povijesti. Na početku rada objasniti će se koji se problemi u istraživanju ženske povijesti javljaju i kako se ti problemi s vremenom rješavaju. Nakon toga kreće se u objašnjenje teorijske podloge koja je potrebna za odgovore na glavna pitanja koja se dotiču u radu. Istraživanje pokazuje da je napredovanje ženske povijesti dovelo do većeg uključivanja žena u povijesna zbivanja i u povijesne sadržaje udžbenika. Kvantitativno-kvalitativnom analizom dolazi se do najbitnijih podataka o zastupljenosti ženskih osoba u udžbenicima. Kvantitativna analiza pokazuje da su žene i dalje, iako njihova brojčana zastupljenost raste u udžbenicima iz 2007., relativno malo zastupljene i u udžbenicima iz 2007. Kvalitativna analiza dokazuje kako se opseg i kvaliteta teksta u kojima se spominju žene povećava u udžbenicima iz 2007. naspram udžbenika iz 1987. i 1997. Cilj istraživanja bio je utvrditi postoje li razlike i sličnosti u prikazima i zastupljenosti ženskih osoba u osnovnoškolskim udžbenicima iz povijesti. Budući da se analiza prikaza ženskih likova u udžbenicima iz povijesti radi na udžbenicima iz 1987., 1997., 2007., dokazuje se da su noviji udžbenici napredniji u brojčanoj i kvalitativnoj analizi. Žene su u udžbenicima iz 2007. počele biti više uključivane kao akteri povijesnih događaja upravo zbog društveno-političke pozadine se počela mijenjati te javljanjem sve većeg interesa za proučavanje i poučavanje ženske povijest. Promjenama u nastavi povijesti u Hrvatskoj koja poštuje načela europske nastave povijesti žene će biti uključene kao aktivne sudionice povijesnih događaja, posebice društvene povijesti koja se uključuje u udžbenike iz 2007. Aktivnim uključivanjem žena u povijesne događaje mijenja se slika povijesti u kojoj žene, uz muškarce, postaju „krojačice“ povijesne zbilje.

Ključne riječi: žene, osnovnoškolski udžbenici, analiza, nastavni planovi i programi, ženska povijest

Abstract

The main aim of this paper is the analysis of representation of women figures in history textbooks for primary school. The analysis will be done using the mixed method, combination of the best features of quantitative and qualitative methods, and for the textbook comparison I will be using the comparative method. Taking in consideration the appearance and advancements in representation of women the main goal is to show the influence which the history of women had on the appearance of women figures in history textbooks for primary schools. Firstly, I will explain problems that have occurred in researching the women history and how are they solved through time. I will also explain the main theoretical background which is necessary for understanding and searching for the answers for the main questions presented in this paper. The research has shown that the advancement in representation of women in history had a huge influence in mentioning women in history textbooks. Using the mixed method we are able to find out the most important information of representation of women in history textbooks. Quantitative analysis shows us that even though the representation of women in history textbooks in 2007. they are still relatively rarely mentioned. It also shows us that there is a big difference in representation of women in history textbooks from 1987. and 1997. in comparison to those from 2007. The main aim of the analysis is to see what are the differences and similarities in representation of women in history textbooks that have been published in different years. Taking in consideration the analysis of textbooks from 1987., 1997. and 2007., if we compare textbooks from 1987. and 1997. it has been proven that women are more frequently mentioned and their influence in history is talked about much more in those published later, in 1997.; the same goes for comparison between textbooks from 1997. and 2007. That proves that as the time goes by, women are more frequently represented and talked about. In textbooks from 2007. the participation of women in important historical events is finally mentioned because of the changes that have occurred in study of women history. The changes in curriculum of history classes in Croatia, which respects the European curriculum, women are mentioned as the main leaders of social history mentioned and described in textbooks from 2007. By including women in historical events we change the representation of history in which women are equal to men in creating historical reality.

Keywords: women, elementary school textbooks, analysis, curricula, women's history

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Utjecaj društveno-političke situacije na odnos prema obrazovanju i rodu	4
2.1 <i>Promjena nastavnih planova i programa</i>	10
2.2 <i>Izdavačke kuće</i>	15
2.3 <i>Odnos prema rodu 1980. – 2010.</i>	18
3. Peti razred	23
4. Šesti razred	35
5. Sedmi razred	46
6. Osmi razred	60
7. Zaključak	76
8. Bibliografija	79
<i>Izvori – udžbenici</i>	79
<i>Izvori – nastavni planovi i programi i zakoni</i>	82
<i>Literatura</i>	82
Popis slika	85
Popis tablica i grafikona	85

1. Uvod

Prigovor, da žena nema smisla za javni život kao ni sposobnosti za isti, sasvim je neosnovan jer je žena rođeni političar. Pokazuje nam to historija u kojoj su vladari samo po nekoji Veliki, dok je od žena koje su sjedile na prijestolju svaka bila Velika.¹

Žene su u povijesti uvijek bile zapostavljeniji spol jer se smatralo da njima nije mjesto u javnom i političkom životu jer nisu na istoj intelektualnoj razini kao muškarci. Žene su zbog toga dugi period najčešće bile sporedni sudionici povijesti. Smatralo se da je politika „muška“ sfera i da se žene ne bi trebale petljati u takve „stvari“. Navedeni citat može tumačiti kako su žene vrlo uspješni političari. Upravo nam to dokazuje ekonomska i gospodarska razvijenost država kojima su vladale žene u prošlosti. Iako ih je bilo malo s razlogom se može reći da su sve bile *Velike* upravo zbog svojih dostignuća kojima su morale dokazivati svoju moć. Žene će svoju jednakost s muškarcima trebati dokazivati kroz cijeli period povijesti. Upravo zbog nejednakosti položaja žena i muškaraca formiraju se različiti feministički pokreti koji će pokrenuti promjene u položaju žena i „ženskog pitanja“.

Nejednakosti u položaju žena nisu vidljive samo kroz svakodnevni život, nego i u historiografiji koja uključuje i školske udžbenike. Analizom koju je provela Lydia Sklevicky² i *Rodnom analizom osnovnoškolskih udžbenika iz povijesti* koju je provela pravobraniteljica za ravnopravnost spolova³ utvrđeno je da u udžbenicima iz povijesti dominiraju muškarci u svim područjima. Ovakav položaj žena u udžbenicima povezan je s odnosom prema rodu koji se počinje mijenjati tek s dolaskom na scenu feminističkih skupina koje se bore za utemeljenje ženske povijesti. Osim toga u pitanje se dovode i nastavni planovi i programi prema kojima se rade udžbenici. Upravo će se ovim radom napraviti detaljan pregled promjena koje su se događale u osnovnoškolskim udžbenicima iz povijesti u zastupljenosti ženskih osoba.

Analizirat će se kako su promjene i stvaranje ženske povijesti utjecale na reprezentaciju žena, osim toga na koji način su prilike na društveno-političkoj sceni u Hrvatskoj utjecale na

¹ Sklevicky 1996: 13.

² Sklevicky 1996: 17-20.

³ *Rodna analiza udžbenika iz povijesti*, ožujak 2011.

[prs.hr/index.php/analize-i-istrazivanja/obrazovanje/185-rodna-analiza-udzbenika-povijesti-2010, zadnji put pregledano 1.11.2020.]

zastupljenost žena u različitim udžbenicima te kako promjene koje se događaju u nastavnim planovima i programima utječu na promjene u pitanju zastupljenosti žena u udžbenicima.

Najvažniji izvori za rad su udžbenici. U uspoređivanju udžbenika koristit će se tri referentne vremenske točke u rasponu od 10 godina: 1987., 1997. i 2007. Uspoređujući udžbenike za osnovnu školu koji su se koristili tijekom tih godina žele se detektirati kontinuiteti i diskontinuiteti u kvantitativnom i tematskom prikazu žena. Analizirat će se i tekstualne i vizualne sadržaje u udžbenicima. Prve godine djelovao je samo jedan nakladnik – Školska knjiga, a kasnije će na prostoru Hrvatske djelovati više nakladnika. Radi obimnosti građe, analiza će uključiti samo tri najzastupljenija nakladnika: *Školska knjiga*, *Alfa* i *Profil*. Osim udžbenika koji su u ovom diplomskom radu primarni izvori kao sekundarni izvori koristit će se nastavni planovi i programi. Prvi nastavni plan i program je iz 1974. godine i nosi naziv *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura* koji će se koristiti za analizu udžbenika iz 1987. Nakon ovog nastavnog plana i programa sljedeći koji se primjenjuje je nastavni plan i program iz 1988. godine koji se koristio za osnovne škole sve do 1997. kada je donesen novi plan i program za osnovnu školu, ali udžbenici koji se u radu koriste za analizu nisu rađeni po planu i programu iz 1997. Nastavni plan i program iz 1988. naziv *Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja 2: Predmetna nastava - jezično-umjetničko područje, društveno područje, strani jezici, zajednica učenika*. Ovaj nastavni plan i program promatrat će se uz analizu udžbenika iz 1997. godine. Zadnji nastavni plan i program koji će se koristiti je HNOS (Hrvatski nacionalni obrazovni standard) njega će se koristiti za analizu udžbenika iz 2007. godine. Kao teorijsko polazište diplomskog rada koristit će se analize udžbenika (Chiponda 2011, Baranović 2000, Sklevicky 1996) i analize reprezentacije žena u različitim medijima (Higonnet 1994a, 1994b, 1996; Passerini 1996) te tekstove koje se bave promjenama u nastavnom planu i programu (Koren 2003, Koren 2007, Koren 2009, Koren, Najbar-Agičić 2002).

Glavni cilj rada je usporediti i prikazati zastupljenost i način na koji su prikazani ženski povijesni likovi u udžbenicima povijesti iz 1987., 1997. i 2007. godine pomoću komparativne i kvantitativno-kvalitativne analize kako bi se pružio uvid u način na koji se opis i zastupljenost žena u udžbenicima mijenjali te koji su elementi na te promjene utjecali. Kvantitativna analiza pružit će podatke o brojčanom stanju i promjenama brojčanog stanja u udžbenicima dok će kvalitativna analiza dati detaljniji pregled na koji način i koliko opsežno su opisane navedene ženske osobe u analiziranim udžbenicima. Rad će se temeljiti na komparaciji udžbenika povijesti iz različitih vremenskih razdoblja, nakladnika i analizi promjene plana i programa. Upravo se iz navedenog cilja mogu postaviti pitanja na koja će se pokušati odgovoriti, a to su:

Na koji način će promjene u nastavnim planovima i programima utjecati na zastupljenost žena u udžbenicima iz povijesti? Kako se interpretira uloga žena u povijesnim zbivanjima? Postoje li razlike u zastupljenosti žena u udžbenicima različitih nakladnika? Iz navedenih pitanja na koja će se dati odgovori i koja će biti glavna smjernica tijekom cijelog rada dolazi se do glavne hipoteze koja glasi da se u novijim udžbenicima kvantiteta i kvaliteta zastupljenosti ženskog lika povećava naspram starijih udžbenika.

2. Utjecaj društveno-političke situacije na odnos prema obrazovanju i rodu

Promjene koje se događaju na društveno-političkoj sceni u Hrvatskoj uvelike će utjecati na uključivanje roda u obrazovanje. Na početku treba dati uvodnu sliku događaja koji su utjecali na emancipaciju žena kao skupine, a nakon toga objasniti kako je politika utjecala na stanje u društvu koje je pridonijelo promjenama u sferi obrazovanja. Velike promjene u pitanju odnosa prema rodu dogodile su se kada su žene prvi put dobile pravo glasa. Ostvarivanje ženskog prava glasa je proces koji se odvijao postepeno i različitim tempom u zemljama diljem svijeta. Prva država u kojoj je dodijeljeno pravo glasa ženama bio je Novi Zeland, još u 19. stoljeću.⁴ U Hrvatskoj su pravo glasa žene dobile 1946. godine kada je Hrvatska bila u sklopu Socijalističke Jugoslavije. Pravo glasa ženama je dano na prvim izborima za Ustavotvornu skupštinu prethodno navedene godine. Osim navedenog prava glasa, žene su trebale biti izjednačene s muškarcima u svim ostalim pravima, dakle da imaju pravo sudjelovanja na političkim aktivnostima, pravo odlučivanja u javnoj sferi, sudjelovanje u političkoj karijeri i pravo na obrazovanje.⁵ Nažalost, u praksi se takve odredbe često nisu provodile. Ženska prava i sudjelovanje u politici u Jugoslaviji trebalo se ostvariti kroz Antifašistički savez žena koji je ženama trebao osigurati emancipiranje i odvajanje od patrijarhalne kulture.⁶ Antifašistički savez žena imao je dvije uloge – pomoć vojsci i borba za ravnopravnost žena u Jugoslaviji. Druga uloga izvršavala se uz pomoć više metoda koje su uključivale obrazovanje žena pomoću različitih tečajeva, političke edukacija žena i političke emancipacije koja je služila da se žene osvijesti da mogu biti politički samostalne. Iako je AFŽ imao zadatak uključivati sve više žena u sferu političkog i javnog života, izvori govore da AFŽ u svojih deset godina djelovanja nije bio previše uspješan po tom pitanju.⁷

Daljnja situacija u Jugoslaviji nije pogodovala odnosu prema rodu, a ni većem uključivanju žena u sferu obrazovanja. Politička i javna društvena scena i dalje je bila dominantno muška sfera. Postojali su načini kojima se željelo izjednačiti položaj muškaraca i žena barem u sferi obrazovanja. O tome govore i brojke u kojima se može vidjeti sve veći porast uključivanja ženske populacije u obrazovanje. U ukupnoj populaciji 1961. bilo je 15% ženskog stanovništva koje je bilo nepismeno, 1971. ta se brojka smanjuje na 11.1% dok je 1981. registrirano 7.3% nepismenih ženskih osoba.⁸ Što je utjecalo na takve promjene u obrazovanju

⁴ Baranović 2000: 18.

⁵ Isto.

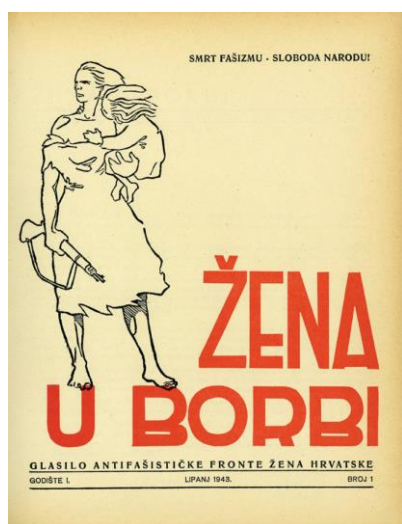
⁶ Sklevicky 1996: 25.

⁷ Isto: 63.

⁸ Baranović 2000: 19.

žena? Najveću ulogu odigrao je AFŽ. On je nakon Drugog svjetskog rata za vrijeme Socijalističke Jugoslavije poticao žene na obrazovanje. Prema riječima Sklevicky uloga AFŽ-a u obrazovanju bila je sljedeća: „Obrazovanje žena smatralo se preduvjetom nužnim za ostvarenje ravnopravnosti. AFŽ je veliki dio svoje aktivnosti upravio u tom smjeru te možemo razlikovati nekoliko razina na kojima se ta zadaća ostvarivala. Elementarna razina obuhvaćala je analfabetske tečajeve i opće obrazovanje na koje se nadovezivalo političko obrazovanje – kao odgoj za politiku, dok je pisanje za žensku štampu i propagiranje njenog čitanja značilo poziv za stvaranje novog, aktivističkog identiteta.“⁹ Osim poticanja na obrazovanje AFŽ je odigrao i važnu ulogu proboja žena na političku scenu iako su žene i dalje za vrijeme djelovanja AFŽ-a bile diskriminirane. AFŽ je uključivao žene u politiku, a najveći proboj na političku scenu napravio je putem ženske štampe. Najpoznatiji časopis koji je počeo izlaziti tijekom djelovanja AFŽ-a je *Žena u borbi*. Časopis je za glavni zadatak imao povezivati komunikaciju društveno-političke scene u Jugoslaviji i žena. Žene bi izvještavale s terena u časopisu ili bi izvještaji s terena dolazili do žena pa bi ih one prenosile u štampu. Zanimljiv je način na koji se prikazuju žene u tom časopisu: u demonstracijama, za mikrofonom, s puškom u jednoj ruci i s djetetom u drugoj ruci, ali najbitnije je da su prikazivane snažne i ujedinjene.¹⁰ Ovakvi prikazi puno su utjecali na stanje u društvu, a žene u Jugoslaviji se više nije doživljavalo samo kao majke i supruge nego su uz to bile i ratnice i revolucionarke.

Slika 1. Naslovna stranica časopisa „Žena u borbi“¹¹

⁹ Sklevicky 1996: 30.

¹⁰ Isto: 31, 32.

¹¹ Štampa AFŽ u toku narodnooslobodilačke borbe [http://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/biblioteka/7/sTAMPA_AFz_U_TOKU_NARODNO_OSLOBODILAČKE_BORBE_/336/, zadnji put pregledano 31.10.2020.]

Na priloženoj slici prikazana je naslovna stranica časopisa „Žena u borbi“ koji je izašao u lipnju 1943. godine. Može se vidjeti da je na slici jedna žena koja u jednoj ruci drži pušku, a u drugoj drži dijete. Iz ove naslovne strane može se iščitati uloga žena za vrijeme AFŽ-a – uloga majke koja se proširuje na aktivnu sudionicu Narodnooslobodilačke borbe.

Nakon što je Jugoslavija raskinula sve veze sa SSSR-om situacija u politici i odnosu prema rodu i obrazovanju se mijenja. Iako dominantnu ulogu u pozicioniranju žena u društvenu i političku sferu i dalje ima AFŽ, njihova moć počinje slabiti. AFŽ kao samostalna organizacija prestaje djelovati 50-ih godina 20. stoljeća.¹² Upravo 50-ih godina počeo će izlaziti časopis imena *Krugovi* u kojem će se promovirati sve slobodnija književnost suvremene tematike.¹³

U 50-im godinama već se primjećuju razlike u strukturi stanovništva koje se obrazuje. Razlike u pismenosti žena i muškaraca u 50-im godinama 20. stoljeća bit će prikazane u tablici tako da se vidi poboljšanje do kojeg dolazi po ovom pitanju.

Tablica 1. Promjena u pismenosti stanovništva od 1921. do 1953. ¹⁴

	1921.	1931.	1948.	1953.
UKUPNO	100	100	100	100
Muški	100	100	100	100
Ženski	100	100	100	100
Pismeno	48,5	55,4	74,6	74,6
Muški	59,0	67,7	84,6	85,9
Ženski	38,8	43,6	65,6	64,2
Nepismeno	51,5	44,6	25,4	25,4
Muški	41,0	32,3	15,4	14,1
Ženski	61,2	56,4	34,4	35,8

Izvor: *Statistički bilten, nav. dj., Tabela 2-1, str. 12.*

Prema podacima iz tablice vidljivo je da se nepismenost žena smanjuje u 50-im godinama, a najveći utjecaj na to ima rad AFŽ-a kojem je glavni cilj obrazovati žene i politički i društveno. Veće promjene dogodit će se 60-ih godina 20. stoljeća kada će se nepismenost žena početi smanjivati što se vidi i iz podataka koji su dani na početku poglavlja. Naime, na promjene u nastavnim planovima i programima utjecat će politički faktori koje se počinju probijati na političku scenu krajem 60-ih godina.

¹² Sklevicky 1996: 63.

¹³ Goldstein 2008: 491.

¹⁴ Sklevicky 1996: 105.

Bitne promjene dogodile su se još 1958. na Sedmom kongresu SKJ-a koji je bio održan u Ljubljani i kada započinje liberalizacija Jugoslavije koja je omogućila demokratizaciju u gospodarstvu, socijalnoj i kulturnoj politici.¹⁵ Upravo je takav način upravljanja omogućio obrazovanom sloju da se probije na scenu. Utjecaj takve političke situacije u Jugoslaviji utjecat će na obrazovanje i na stvaranje novih planova i programa u školstvu koji su počeli uključivati i društvenu povijest, ali ne u potpunosti. Osim proboja starijih generacija, u demonstracijama za promjene sudjeluje i generacija obrazovanih mladih ljudi – studenata željnih promjene. Ivo Goldstein opisuje razdoblje 60-ih godina kao razdoblje početka sukoba dvije sile: konzervativne i liberalne. Iz sljedećih riječi Ive Goldsteina može se zaključiti da stupanjem novih političkih faktora na scenu počinje novo razdoblje u Socijalističkoj Jugoslaviji: „Početkom šezdesetih, kao rezultat ubrzanog društvenog i ekonomskog razvoja, nastaju novi problemi i nove napetosti. Nerazvijeno društvo se prenapregnulo u nastojanju da izađe iz zaostalosti: ušlo se u investicijski ciklus koji se nije mogao završiti, a i osobna i društvena potrošnja bile su iznad stvarnih mogućnosti (...) Bilo je to vrijeme kada su se u državnim i partijskim strukturama sukobile dvije struje – jedna, koja se može nazvati *konzervativno-birokratskom strankom*. Vidjela je u razmahu raznih inicijativa samo zastranjivanja, opasna za socijalistički poredak i druga tzv. *nosioci samoupravnog kursa* – koja je smatrala da je preobražaj društva na samoupravljanje spor i nedosljedan.“¹⁶ Iz ovih riječi poznatog povjesničara može se iščitati da su šezdesete godine razdoblje promjene u tadašnjem jugoslavenskom društvu. Ovakve promjene utjecat će na situaciju u obrazovanju koja će se s vremenom samo poboljšavati.

Zanimljivo je političko razdoblje 70-ih godina 20. stoljeća kada će se dogoditi privredni razvoj Jugoslavije pa tako i Hrvatske u sklopu Jugoslavije. Kako je jedan od izvora rada plan i program osnovne škole iz 1974. treba se nadovezati na političku situaciju koja je utjecala na sastavljanje novog plana i programa koji će biti aktualan sve do 1988. godine kada zahtjevom za promjenama izlazi novih plan i program. Jako je zanimljivo objasniti utjecaj Hrvatskog proljeća koji u centar događaja dovodi jednu žensku osobu koja će postati jedan od simbola Hrvatskog proljeća – Savka Dabčević Kučar. Ona je u razdoblju Jugoslavije jedna od rijetkih žena na političkoj sceni, ali njen utjecaj dovest će do promjena na političkoj sceni. Upravo će u razdoblju sredine 70-ih i 80-ih doći do povećanja žena u političkoj i javnoj društvenoj sferi.¹⁷ Naime, nakon sloma Hrvatskog proljeća dolazi do promjena Ustava u Jugoslaviji 1974. godine

¹⁵ Goldstein 2008: 504.

¹⁶ Isto: 507.

¹⁷ Baranović 2000: 24.

koje su uvjetovale promjene u funkcioniranju političkog, gospodarskog i društvenog života, a koje dovode do promjena u sferi obrazovanja o kojoj će biti riječ u sljedećem poglavlju. Sedamdesetih godina se naglašava ideja o jednakom obrazovanju muškaraca i žena, ali brojevi koji uspoređuju obrazovanje muškaraca i žena ne pokazuju jednakost. U razdoblju 70-ih godina i dalje postoji podjela na „muške“ i „ženske“ škole i fakultete.¹⁸ Upravo ova činjenica pokazuje da obrazovanje nije i dalje izjednačeno iako se u društvu promoviralo jednako obrazovanje za sve. U 70-tim godinama 20. stoljeća u Hrvatskoj dolazi do najvećeg razvoja u gospodarstvu i kulturi, ali i na području obrazovanja. Najveće posljedice na stanje u Jugoslaviji imat će smrt Josipa Broza Tita koja se dogodila 1980. godine.¹⁹

U razdoblju nakon Titove smrti dogodit će se najveće promjene u sferi obrazovanja na koje utjecati promjene u političkoj sferi. Odmah neposredno nakon Titove smrti u cijeloj Jugoslaviji zavlada je ekonomska kriza zbog koje je stanje u društvu sve teže. Sve više ljudi bilo je nezaposleno, a zaposlenost žena koja se 70-ih godina povećala počela je padati. Razdoblje krize također je utjecalo na stanje u obrazovanju koje se nije mijenjalo upravo jer nije postojalo novčanih izdataka koji će moći financirati promjene u obrazovanju. Zanimljivo je kako usprkos tome što je situacija bila sve lošija, sve više žena ulazi u političku scenu pa tako i jedna od najpoznatijih žena u politici 80-ih – Milka Planinc²⁰ koja je donijela reforme koje su Hrvatskoj omogućile da se lakše nosi s teškom ekonomskom krizom. Usprkos tome treba naznačiti da se u 80-im godinama hrvatsko društvo počelo sve više demokratizirati i liberalizirati tako da će se i obrazovanje sve više posvetiti tome. Upravo zbog takve situacije žene su sve više prisutne u javnoj sferi i političkom životu pa tako im se i daje više prostora u obrazovanju. Nova reforma osnovnoškolskog obrazovanja dogodit će se krajem 80-ih godina, ali i dalje neće obuhvaćati šire sfere povijesti.

Tijekom devedesetih godina rodna pitanja u društvu potisnuta su u pozadinu. Ovo je bila posljedica dva procesa – ratna zbivanja dovela su do maskulinizacije i tradicionalizacije društva i novog utjecaja Crkve. Na ovakvu situaciju veliki utjecaj imat će Crkva koja kao institucija najviše sudjeluje u stvaranju samostalne Hrvatske. Crkva je kao institucija imala jako malu moć za vrijeme komunizma i nije smjela djelovati na političkoj razini, a i njeno samostalno djelovanje bilo je donekle zabranjeno.

¹⁸ Isto: 23.

¹⁹ Goldstein 2008: 586.

²⁰ Isto: 599 – 600.

Nakon probijanja liberalizma u Jugoslaviju, točnije Hrvatsku, tijekom sedamdesetih Crkva kao institucija sve više jača i mnogi Hrvati ju smatraju jedinim čuvarom hrvatske tradicije i kulture. Najveći utjecaj Crkva je imala tijekom devedesetih godina kada je nakon stvaranja samostalne Hrvatske upravo Crkva uz Hrvatsku demokratsku zajednicu na čelu s Franjom Tuđmanom²¹ utemeljena kao glavni branitelj i stvaratelj Hrvata i hrvatskog naroda. Upravo će ovakvim političkom promjenama koje su naglašavale stvaranje patrijarhalnog društva odnos prema položaju žena ponovno oslabjeti. Jedina uloga žena koja se naglašavala bila je uloga majke i uloga uzorne supruge. Osim utjecaja rata, Crkve i HDZ-a, ekonomska kriza koja je zahvatila samostalnu Hrvatsku nakon ratnih godina utjecat će na zapošljavanje i obrazovanje žena u Hrvatskoj.²² Razmjeri utjecaja Crkve na obrazovanje vidljivi su iz nastavnih planova i programa koji u velikoj mjeri ne uključuju žene kao aktivne sudionike povijesti.

Krajem devedesetih na hrvatskoj političkoj sceni javljaju se nove stranke koje će se suprotstavljati HDZ-u. Upravo će višebrojnost stranaka u politici utjecati na promjene u obrazovnom sistemu do koje će doći tek u 21. stoljeću kada utjecaj HDZ-a i Crkve u hrvatskom društvu počinje slabiti. Sam Ivo Goldstein govori kako je krajem 90-ih Hrvatska zaostajala za svim ostalim postkomunističkim zemljama iako je u vrijeme proglašenja neovisnosti, uz Sloveniju, bila najbolje ekonomski i gospodarski pripremljena postkomunistička zemlja.²³ Dolaskom 2000. godine na vlast sjeda koalicija koja je bila predvođena Socijaldemokratskom partijom Hrvatske koja je ritmu približavanja zapadnoj Europi bila iza Albanije i Makedonije koje su bile manje razvijene od Hrvatske. Zanimljive su promjene koje se tada događaju u obrazovanju iako situacija u Hrvatskoj nije bila obećavajuća. Početkom 21. stoljeća Hrvatska se uključuje u pregovore o ulasku u Europsku uniju i upravo tim pregovorima počinje razdoblje jačanja europskog utjecaja na situaciju u Hrvatsku. Jačanjem europskih utjecaja doći će do promjena i u obrazovanju – upravo će 2005. godine biti pokrenuta velika reforma obrazovanja koja će 2006. rezultirati novim školskim kurikulumom. Promjene u povijesti bit će velike jer nova vrsta povijesti ulazi u obrazovnu sferu, a to je društvena povijesti koja pod europskim utjecajem uključuje i promjene u položaju žena. Navedene promjene u rodu na koje će utjecati promjene nastavnih planova i programa razradit će se u sljedećem dijelu ovog poglavlja rada.

²¹ Isto: 767.

²² Baranović 2000: 30, 31.

²³ Goldstein 2008: 767.

2.1 Promjena nastavnih planova i programa

Problemi zastupljenosti žena u povijesti učestala su tema analize mnogih historiografskih djela pa tako i udžbenika iz povijesti. Upravo povjesničar Stefano Petrungaro u svojem članku o analizi slika u povijesti naglašava da su žene u većini udžbenika navedene samo u zabilješci i da u većini udžbenika prevladava „odsutnost ženskih figura“.²⁴ Ovakvi navodi mogu se pronaći u analizi udžbenika iz književnosti Branislave Baranović koja u knjizi „Slika“ žene u udžbenicima iz književnosti²⁵ objašnjava kako pretežito prevladavaju muški likovi. Na zastupljenost žena u osnovnoškolskim udžbenicima iz povijesti najviše će utjecati promjena u nastavnim planovima i programima. Najveći utjecaj će imati pojava ženske povijesti koja na scenu stupa uvođenjem društvene povijesti kao bitne sfere istraživanja u povijesti, ali koja je u Hrvatskoj oživjela tek dolaskom europskih načela nastave povijesti.

Nastavnim planovima i programima određuje se gradivo koje će udžbenici sadržavati te tematski sadržaj u kojem je bitno razmotriti promjene zbog uspješnosti analize zastupljenosti žena u osnovnoškolskim udžbenicima iz povijesti. Prvi nastavni plan u kojem se promatraju tematske jedinice i sadržaji učenja povijesti datira iz 1974. godine.²⁶ Navedeni plan i program uzet je za analizu udžbenika iz 1987. jer su u ostalim godinama bliže 1987. rađene samo dopune i izmjene nastavnog plana i programa iz 1974. Navedeni nastavni plan i program rađen je za vrijeme Socijalističke Republike Jugoslavije pod koju je spadala i Narodna Republika Hrvatska. Zanimljivo je kako se u jednom dijelu plana i programa govori kako povijest spada u predmet koji od učenika traži veće intelektualne napore,²⁷ ali po nastavnom planu i programu većinom se traži učenje velikog broja faktografskih činjenica, a ne povezivanje gradiva. Upravo će se od učenika tražiti da u nastavi povijesti mora znati najznačajnija zbivanja u povijesti jugoslavenskog, ali i hrvatskog naroda, značaj zajedničkog života jugoslavenskih naroda i radničke klase. U zadnjem dijelu cilja koji se navodi spomenuto je da učenik mora „izgrađivati svijest o potrebi ravnopravne i prijateljske suradnje među narodima“.²⁸ Najveći naglasak stavlja se na znanja o jugoslavenskim narodima i nužnosti narodnooslobodilačke borbe koja je uspostavila „bratstvo i jedinstvo“ među narodima koje će učenici učenjem povijesti sve više usavršavati. U navedenom nema riječi o društvenoj povijesti, već se najveći naglasak stavlja na socijalizam i komunističku borbu i odnos među jugoslavenskim narodima. Učenje o hrvatskoj

²⁴ Petrungaro 2005: 18.

²⁵ Baranović 2000.

²⁶ „Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura“ (1974.), Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja Socijalističke Republike Hrvatske.

²⁷ Isto: 13.

²⁸ Isto: 133.

povijesti svrstano je u učenja o jugoslavenskim narodima. Naglasak se stavlja na vladare, a u cijelom planu i programu nema spomena nijedne ženske osobe kao važne vladarice koja se izdvaja od ostalih. Ovaj navod je zanimljiv jer će se upravo u udžbenicima iz 1987. vidjeti taj nedostatak i neuvrštavanje ženskih osoba u glavni sadržaj udžbenika. Zanimljivo je kako se naglasak stavlja na pokretima jugoslavenskih naroda kojima se daje puno više nastavnih sati nego općoj povijesti. U ovom planu i programu jasno je vidljivo da će se žene u potpunosti stavljati u skupine koje se samo spominju u temama u kojima se radi kultura, gospodarska i društvena povijest kojih ima jako malo. Može se sa sigurnošću reći da će se takav način odnošenja prema ženama kao sudionicima povijest vidjeti u udžbenicima iz 1987. te će se isto dokazati kvantitativnom i kvalitativnom analizom udžbenika iz 1987.

Nastavni planovi i programi koji su korišteni za analizu udžbenika iz 90-ih godina doživjeli su mnoge izmjene i nadopune. Bitno je naglasiti da glavni nastavni plan i program koji se koristi za analizu zastupljenosti žena u udžbenicima iz povijesti iz 1997. datira iz 1988./98. školske godine. Navedeni nastavni plan i program uzet je kao glavna smjernica za analizu promjena u tematskom sadržaju udžbenika jer je plan koji je oživio nakon njega proveden tek 1997., a zanimljivo je kako su se za oblikovanje tematskih jedinica u nastavnom planu i programu iz povijesti korišteni udžbenici iz prethodnih godina, a ne novi udžbenici.²⁹ Prva izmjena nastavnog plana i programa iz 1988./89. dogodila se u školskoj godini 1991./92. Ova izmjena je od velikog značaja jer se iz plana i programa izbacuje marksizam, a hrvatska povijest se izdvaja jugoslavenskog okvira.³⁰ Ovaj podatak je bitno naglasiti jer se baš u njemu vidi utjecaj političkog stanja u Hrvatskoj koji se događa tijekom devedesetih. Političko stanje tada uvjetuje stvaranje samostalne Hrvatske koja se želi i u obrazovnim principima u nastavi povijesti odvojiti od jugoslavenskih okvira. Snježana Koren naglašava da u ovom „inoviranom“ pristupu nastavi povijesti i dalje nema europskih okvira koji se davno provode u mnogim europskim zemljama.³¹ Zanimljivo je kako se naglasak stavlja na sadržaje iz hrvatske povijesti koje se produbljuje ne društvenom, već političkom povijesti. Politička povijest Hrvatske u ovom slučaju zamjenjuje marksističke i komunističke pristupe koji su bili naglašeni u udžbenicima iz 80-ih godina. Nova izmjena koja je donesena školske godine 1993./1994. imala je više potencijala od prethodne, ali je nažalost zadržana u školama samo tijekom prvog polugodišta školske godine. U njoj se težište stavljalalo na unošenje kritičkog pristupa nastavi povijesti – samostalnog rada na tekstu i čitanja izvora, ali ovakav način rada ostao je samo

²⁹ Koren 2003: 159.

³⁰ Isto: 156.

³¹ Isto

teorija i nije proveden u praksi.³² Dok se u ostalim europskim zemljama radilo na promjenama u nastavi povijesti u koju se uvodi multiperspektivnost, kritičko razmišljanje i korištenje novih didaktičkih metoda³³ u Hrvatskoj je i dalje glavni zadatak bio gomilanje podataka pretežito iz političke nacionalne povijesti. Sama društvena povijest bila je zanemarena, što se može vidjeti iz tematskih jedinica koje se obrađuju u udžbenicima iz 90-ih prema nastavnom planu i programu. Najveći naglasak je na učenju nacionalne povijesti koja je omjeru s općom povijesti dominantnija 60:40³⁴. Zanimljivo je kako se u popis bitnih ličnosti ne svrstava nijedna ženska osoba nego u udžbenicima i dalje prevladavaju muškarci koji su glavni „krojači“ povijesti. Sastavljanje novog nastavnog plana za osnovnu školu 1995. nije bitno za udžbenike koji će se analizirati jer nisu svi analizirani udžbenici sastavljeni prema planu i programu za osnovnu školu iz 1995. Jedna pozitivna promjena u nastavnom planu i programu iz 90-ih vidljiva je u uključivanju seksualnog zločina nad ženama i u ostalim ratnim sukobima, a ne samo u Drugom svjetskom ratu. Zanimljivo je kako se i dalje obrađuju drugi narodi bivše socijalističke Jugoslavije, ali u sklopu tematskih jedinica u kojima se obrađuje Bizantsko Carstvo ili Osmansko Carstvo.³⁵ Jedino se Rat u Bosni i Hrvati u Bosni i Hercegovini obrađuju kao zasebna tematska jedinica. Iz rečenog je vidljivo da ne postoje promjene u kojima se može zamijetiti da je ženska povijest postala sastavni dio nastavnih planova i programa, već je ona i dalje zanemarena i spomenuta u jako malim razmjerima. Upravo o tome svjedoče i riječi Snježane Koren: „(...) Takvo shvaćanje nije ništa neobično ako se uzme u obzir pretjerana orijentiranost hrvatskih nastavnih planova i programa na političku povijest, u kojima najčešće do sad nije bilo mjesta za teme poput ekologije, migracije, porasta stanovništva, globalizacije, promjene u položaju žena, promjene u svakodnevnom životu ljudi u 20. stoljeću. Temeljem navedenog možemo zaključiti da u udžbenicima iz 1997. neće doći do prevelikih promjena po pitanju zastupljenosti žena u udžbenicima.

Upravo se od novog plana i programa očekivala velika promjena, ne samo u zastupljenosti tema koje govore o položaju žena, nego i u uvrštavanju tema u kojima se nastava povijesti može provoditi na europskoj razini. Kako je samo spomenuto u prethodnom poglavlju od novog nastavnog plana i programa očekivalo se da će nastavu povijesti temeljiti na europskim

³² Isto: 158.

³³ Stradling 2003: 21 – 22.

³⁴ Koren, Najbar-Agičić 2001: 132.

³⁵ Isto: 131.

načelima nastave povijesti koji su doneseni tijekom 1980-ih godina. Europska načela prema kojima se nastava povijesti treba odvijati su sljedeća³⁶:

1. Uvođenje novih izvora poput slika, usmene povijesti, filmova
2. Multiperspektivnost u nastavi povijesti
3. Učenje u izvanškolskim aktivnostima
4. Uporaba novih tehnologija

Multiperspektivnost se odnosila na povezivanje različitih perspektiva. Od učenika se traži da pomoću analize tekstova, različitih izvora samostalno dolazi do određenih zaključaka o povijesnim događajima.³⁷ Značajna promjena događa se i u kontekstu uvođenja novih sadržaja u učenje povijesti koje je Snježana Koren naglašavala još u analizi nastavnih planova i programa iz 1990-ih. Uvode se nove teme poput društvene, kulturne i gospodarske povijesti koje su bitne za sagledavanje svakodnevnog života u različitim periodima povijesti. Upravo se uvođenjem takvih tema može reći da su žene u povijesti dobile jednu sasvim novu sliku. Više nisu promatrane samo kao sporedne i marginalne sudionice povijesti, već im se posvećuju posebni dijelovi povijesti na koje je utjecala i pojava ženske povijesti tijekom 1970. Osim nastavnog paketa koji donosi europsko oblikovanje cjelokupne nastave iz povijesti, u 20. stoljeću se kao rezultat rada na nastavi povijesti javlja i poseban priručnik o poučavanju ženske povijesti naziva *Poučavanje ženske povijesti 20. stoljeća* autorice Ruth Tudor.³⁸ Navedenim priručnikom poučavanje ženske povijesti ući će u novu dimenziju koja će pridonijeti uvrštavanju žena u aktivne sudionice i oblikovatelje povijesnih događaja. Upravo takve promjene u europskoj povijesti potpomognule su stvaranju novog nastavnog plana i programa iz 2005. godine koji će se provoditi od 2006.³⁹ Zanimljivo je kako je ovaj put odabrano vijeće zaduženo za stvaranje ovog nastavnog plana i programa. Također je bitno spomenuti da se ovaj nastavni plan i program naziva kurikulum čiji prvi pokušaj sastavljanja datiramo u 2003. godinu i, prema riječima Snježane Koren, „(...) glavni kriterij koji je trebao biti uveden tim kurikulumom je raspodjela na činjenice koje učenici moraju pamtiti i na one koje ne moraju (...)“⁴⁰ Upravo će to pokušati biti napravljeno novim nastavim planom i programom u kojem se navode točni ishodi koji postoje za svaku tematsku jedinicu. Dakle, u ishodu je definirano što učenik mora znati i zapamtiti iz tematske jedinice, ali osim toga navedeno je kako mora

³⁶ Stradling 2003: 8, 10.

³⁷ Isto: 139.

³⁸ Tudor 2005.

³⁹ Ministarstvo znanosti i obrazovanja, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, Zagreb: MZO, 2006 [http://www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=10566.pdf, zadnji put pregledano 2.11.2020].

⁴⁰ Koren 2003: 161.

primijeniti povijesno znanje o nekim događajima. Upravo se time želi naglasiti novost u provedbi nastave povijesti u kojoj učenik sada samostalnim opažanjem određenih povijesnih izvora dolazi do zaključaka. Osim toga, dolazi do smanjenosti opterećenja učenika s temama iz političke povijesti i više se uvode teme iz svakodnevnog života.⁴¹ Tako se u svakoj tematskoj jedinici ne navodi da se moraju znati isključivo imena vladara, nego da se trebaju imenovati istaknute osobe iz te tematske jedinice. Vidljivo je da kroz cijelu razradu tematskih jedinica za sve razrede postoje posebne tematske jedinice koje se bave svakodnevnim životom, odnosno društvenom poviješću. Upravo će žene biti uključene u te tematske jedinice, ali po europskim načelima nastave povijesti iz 20. stoljeća koja ih ovaj put uz muškarce svrstava kao glavne aktere povijesti.

Promjene koje su donesene novim nastavnim planom i program odrazit će se i na zastupljenost ženskih osoba u udžbenicima iz povijesti te se pretpostavlja da će se udžbenici iz 2007. godine pokazati kao glavni nosioci promjena u brojnosti i kvaliteti prikaza ženskih likova u osnovnoškolskim udžbenicima. Pretpostavka koja se daje prije same analize udžbenika je da se tek u novijim udžbenicima mogu primijetiti promjene u zastupljenosti žena, odnosno u (re)prezentaciji ženske povijesti.

⁴¹ Ministarstvo znanosti i obrazovanja, *Nastavne teme od 5. do 8. razreda osnovne škole predmet: Povijest*, Zagreb: MZO. 2006 [<http://www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=10566.pdf>, zadnji put pregledano 2.11.2020].

2.2 Izdavačke kuće

Udžbenici su i dalje glavno nastavno sredstvo u hrvatskom školstvu. Danas na hrvatskom tržištu djeluje više izdavačkih kuća, ali u prošlosti je proboj određenih nakladničkih kuća bio tek u svojim počecima. Budući da se za analizu u radu koriste udžbenici tri različita nakladnika, u ovom će se poglavlju ukratko objasniti kako se u Hrvatskoj mijenjala politika u izdavanju udžbenika te kako se izdavačke kuće mijenjaju kroz razdoblje od 1980. do 2010. koje je uzeto za analizu udžbenika. Udžbenici koji se biraju od strane nastavnika prije nego što dođu u nastavničke ruke moraju proći zakone o odobrenju udžbenika. U Hrvatskoj je za udžbenike iz 1987. vrijedio zakon koji je datirao iz 1978. godine.⁴² Tim zakonom je određeno da se samo udžbenici nakladnika *Školska knjiga* koriste u nastavi. Zašto su baš samo udžbenici prethodno spomenute izdavačke kuće vrijedili u nastavi?

Školska knjiga je nakladnik iz 1950. godine,⁴³ a odigrala je ulogu jedine nakladničke kuće za školske udžbenike u Hrvatskoj. *Školska knjiga* kao nakladnik imat će monopol na tržištu sve do devedesetih godina kada se mijenja zakon o udžbenicima koji odlučuje da se svake tri godine moraju mijenjati udžbenici. *Školska knjiga* vlada tržištem kao jedina izdavačka kuća, ali i nakon pojave drugih nakladničkih kuća, *Školska knjiga* i dalje dominira u sferi sadržajnosti školskih udžbenika. Na internetskim stranicama izdavačke kuće navodi se da je: „Školska knjiga je prepoznatljiv zaštitni znak hrvatskog nakladništva. Kao i u proteklih 65 godina, odgaja naraštaje okupljajući najuglednije autorske timove s područja kulture, znanosti i obrazovanja.“⁴⁴ Iz navedenog se može zaključiti da je *Školska knjiga* jedan od najstarijih nakladnika koji je obrazovao mnoge naraštaje u povijesti, ali ih i dalje obrazuje.

Dopuna *Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu* iz 1993⁴⁵ omogućila je drugim nakladničkim kućama stupe na scenu sa svojim udžbenicima. Jedna od takvih nakladničkih kuća je *Alfa* koja je sredinom 90-ih godina stupila na scenu kao nova izdavačka kuća. Nakladnik *Alfa* kreće s izdavanjem udžbenika koji su tekstualno manje sadržajni, što ima i veze s promjenom nastavnih planova i programa i školskih kurikuluma u devedesetim godinama. Analizirani udžbenici nakladnika *Alfa* tekstualnim i slikovnim sadržajem ne

⁴² Najbar – Agičić Magalena (2001.), „Novi hrvatski *Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*“ [http://www.ffzg.unizg.hr/seetn/states/croatia/zakon_o_udzbenicima_komentar.htm, zadnji put pregledano 1.11.2020].

⁴³ Školska knjiga: O nama [<https://shop.skolskaknjiga.hr/o-nama>, zadnji put pregledano 1.11.2020].

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Najbar – Agičić Magalena (2001.), „Novi hrvatski *Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*“ [http://www.ffzg.unizg.hr/seetn/states/croatia/zakon_o_udzbenicima_komentar.htm, zadnji put pregledano 1.11.2020].

razlikuju se previše od udžbenika nakladnika *Školska knjiga* koji su tiskani iste godine. 2001. godine izlazi novi *Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju i školu* koji će unijeti veće promjene u politici odlučivanja o udžbenicima. Ovaj zakon ne samo da je odredio što znači pojam udžbenik, uvjete i postupke odobravanja udžbenika te pravila uporabe udžbenika, već je odredio i da se mora formirati Vijeće za školske udžbenike koji će određivati koji će udžbenik biti izabran. Zakonom je objašnjeno kako treba izgledati Vijeće za školske udžbenike – ima dvanaest članova i predsjednike koje imenuje ministar i u Vijeću moraju biti prisutni učitelji, nastavnici i ostali članovi za obrazovanje i nastavnu problematiku.⁴⁶ Zakonom se naglašava da, iako su u Vijeću prisutni ostali članovi za obrazovanje, glavnu odluku o biranju nakladnika donosi učitelj i da nakon što odluči kroz godinu ne može mijenjati udžbenik. Upravo takvim novim zakonom i mogućnošću izbora udžbenika, u sferi izdavačkih kuća pojavljuje se *Profil* koji se 2000. javlja kao najnovija izdavačka kuća. Kada se pojavio na sceni, smatralo da ima udžbenike koji sadrže moderne metode za učenje – slike, izvore i manje tekstualnog sadržaja.

Postoje neki kritičari koji navode da udžbenici nakladnika *Profil* da nisu unijeli veće promjene u sadržaje udžbenika iz povijesti. Autor članka koji govori o pojavi nove izdavačke kuće u Hrvatskoj govori sljedeće: „Dodatnom pogoršanju kvalitete udžbenika pridonijelo je nepripremljeno te naglo prepuštanje izrade udžbenika takozvanim malim izdavačima. Naime, umjesto monopolističkog izdavača iz vremena socijalizma, zagrebačke Školske knjige, tržištem udžbenika počinju ovladavati i novi poduzetnici čija izdavačka poduzeća nisu dovoljno stručno ekipirana te ne raspolažu dovoljnim osiguranjem potpuno profesionalne proizvodnje udžbenika.“⁴⁷ Osim što navodi da su udžbenici nekvalitetni i nemjerljivi u usporedbi s udžbenicima nakladnika *Školska knjiga*, Ivica Prlender navodi i da udžbenici novijih nakladnika nisu modernizirani. Neki autori tvrde da su noviji udžbenici koji su izašli potvrdili pomake u didaktičko-metodičkim sadržajima. Primjerice, Snježana Koren navodi da su udžbenici tiskani 2000. godine imali sve novije didaktičko-metodičke promjene koje su obuhvaćale multiperspektivnost koja se unosi u nastavu povijesti 20. stoljeća te kritičko mišljenje koje je također novi alat za modernu nastavu povijesti.⁴⁸ Upravo se novim planom i programom takva vrsta nastave povijesti koja uključuje multiperspektivnost i kritičko mišljenje

⁴⁶ „Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu“, *Narodne novine*, no.117 (2001) [https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2001_12_117_1958.html, zadnji put pregledano 1.11.2020].

⁴⁷ Prlender 2001: 48.

⁴⁸ Koren, Najbar-Agičić 2002: 133.

treba provoditi u hrvatskim školama. Pojava konkurenata na tržištu udžbenika tjera autore i nakladnike udžbenika da poboljšavaju i moderniziraju sadržaje svojih udžbenika.⁴⁹

Nakon što su objašnjenje promjene u izdavačkim kućama bitno je objasniti zašto su te tri izdavačke kuće izabrane za analizu udžbenika u ovom radu. *Školska knjiga* je nakladnička kuća koja je imala monopol na tržištu nakladničkih kuća sve do 90-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj, a nakon nje javlja se nakladnička kuća *Alfa* čiji bi udžbenici trebali obuhvaćati modernije načine nastave povijesti od onih starije nakladničke kuće. Kako je rečeno na scenu zadnji stupa *Profil* kojim će se ponajviše sagledati postoje li moderni načini poučavanja povijesti. Upravo zbog navedenog za razdoblje šestog, sedmog i osmog razreda analizirat će se dva udžbenika nakladnika *Profil*, ali različitih autora. Zakonom koji se tiče samo udžbenika iz 2007., a to je *Zakon o odredbi osnovnih i srednjoškolskih udžbenika* iz 2006. godine, uvedeno je da će se u katalog udžbenika koje odobrava Ministarstvo moći uvrstiti samo tri udžbenika koje su izabrali nastavnici.⁵⁰ Glavni cilj rada je uočiti promjene i kontinuitete koji prevladavaju u starijim i novijim udžbenicima. To će prvenstveno biti omogućeno pluralizmom nakladničkih kuća pomoću kojih će biti uočene promjene u zastupljenosti žena u osnovnoškolskim udžbenicima iz povijesti.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ „Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu“, *Narodne novine*, no.36 (2006) [https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_03_36_906.html], zadnji put pregledano 2.11.2020].

2.3 Odnos prema rodu 1980. – 2010.

Zanimljivo je kako se status žene i slika žene mijenja tek krajem novog vijeka kada postaje uobičajeno da žene kreću raditi. Upravo tada se mijenja i slika o položaju žena – postaju radnice, aktivni sudionici u politici i društvenoj sferi. Najveće promjene dogodile su se krajem Prvog svjetskog rata kada žene zbog neprisutnosti muškaraca u obitelji preuzimaju na sebe sve poslove koje su do tad radili samo muški pripadnici obitelji. Zabranjivanjem i osporavanjem mogućnosti da žene rade javlja se proleterski antifeminizam koji se javlja tijekom razdoblja komunizma.⁵¹ Takvih feminizmom u međuratnom razdoblju poimanje ženske uloge u povijesti će se promijeniti.

Prva promjena u proučavanju ženske povijesti događa se u 30-im godinama 20. stoljeća kao što je navedeno u uvodnom poglavlju rada. Prije 30-ih godina proučavaju se samo javna i politička sfera povijesti koja isključuje mogućnost ženskog sudjelovanja. Tada se shvaćanja povjesničara proširuju i istražuju se druge sfere povijesti, a dominantno se istražuje društvena sfera povijesti. Prvi put se dublje istražuje ženska povijest jer se povjesničari susreću s poimanjem da su žene isto kao i muškarci aktivni sudionici povijesti. Prema sljedećim riječima Lydije Sklevicky može se reći da su žene tek uključivanjem društvene povijesti dobile svoje mjesto za proučavanje: „Razvojem socijalne povijesti čiji radikalni odmak od tradicionalne historiografije – čiji su stubovi politička, vojna i diplomatska historija – kontinuirani procesi različitih područja društvenog iskustva i odnosa i tzv. „obični ljudi“ postali su legitimni predmeti znanstvenog interesa. Ulaskom konkretnih *tjelesnih* povijesnih bića otvoren je ujedno prostor razvoju povijesti žena.“⁵² Ovo je temelj promjene koja se dogodila u proučavanju rodne povijesti, konkretno povijesti žena. Naime, žene su mijenjanjem tema proučavanja napokon postale „vidljive“. Tijekom razdoblja 60-ih godina jačaju feministički pokreti u kojem sudjeluje sve veći broj žena. Feminističkim pokretima želi se promijeniti stanje u društvu koje je tada bilo pretežito patrijarhalno.

Do velikih promjena dolazi u 70-im godinama 20. stoljeća kada se javlja pokret koji će u potpunosti preokrenuti proučavanja ženske povijesti. Pokret nosi naziv neofeminizam i on je, prema riječima Sklevicky, pokrenuo ekspanziju i utemeljio povijest žena kao novu disciplinu.⁵³ Neofeminizam se samo u svojim počecima zadovoljavao nadopunjavanjem historiografskih praznina s novim podacima. Promjene u istraživanjima ženske povijesti mogu se vidjeti i iz

⁵¹ Sklevicky 1996: 82.

⁵² Isto: 64.

⁵³ Isto: 64.

djela koje pišu feministkinje iz razdoblja neofeminizma. Prema navodima Joan Wallach Scott naslovi nekih djela feministkinja koje su djelovale u 70-im godinama glase: „Opet vidljive“.⁵⁴ U kasnijem razdoblju neofeminizam će ženskoj povijesti dati potpuno novu dimenziju. Ovakve promjene u istraživanju ženske povijesti primijetit će se i kroz analizu udžbenika. U starijim udžbenicima podaci o ženama su jako šturi dok su u novijim udžbenicima podacima o ženama pruženi na noviji način, stariji podaci nadopunjavaju se novijim podacima. Kako je navedeno u uvodnom poglavlju u kojem se razmatrao problem istraživanja žena i slika koja se dobiva o ženama nakon istraživanja postoji razlika između riječi spol i rod. Ova razlika najviše se primjećuje jačanjem ženske povijesti, dakle krajem 70-ih godina.

Bitno je usporediti spolne i rodne uloge. Rod i spol glavni su termini koje mnoge tadašnje neofeministkinje navode kao početnu odredbu u proučavanju ženske povijesti. Neofeminizam se još može označiti kao pokret koji je nastao u drugom valu ženskih pokreta. Neke od najpoznatijih neofeministkinja govore da se ovaj drugi val ženskog pokreta javlja zbog ponovnog jačanja i dominiranja muškaraca i stavljanja žena u sekundarni položaj.⁵⁵ Neofeminizam je većinom uveo nova stajališta u pogledu socijalnih i političkih pitanja i ukidanja diskriminacije prilikom zapošljavanja i obrazovanja. Osim toga, njime je utemeljen novi način proučavanja ženske povijesti. Povjesničari su se počeli detaljnije baviti proučavanjem ženskih povijesti. Kako u svijetu tako i u Hrvatskoj, odnosno tadašnjoj Jugoslaviji, raste broj povjesničara koji se bave pitanjem žena. Jedna od takvih je Lydia Sklevicky koja 80-ih godina u Hrvatsku unosi novu sferu u proučavanju do tada jako slabo proučene ženske povijesti. U proučavanje ženske povijesti unijet će se nova sfera kojom će povjesničari 80-ih godina sve detaljnije istraživati historiografiju i oblikovati postojeće, šturu podatke novim kvalitetnijim podacima.

„Povijest žena nije se istraživala, ona se živjela!“⁵⁶ Navedenom rečenicom se želi reći da su žene koje su počele razvijati žensku povijest bile neprihvaćene u izrazito patrijarhalnom društvu. Ženska povijest doživjela je velike promjene u 20. stoljeću, a tijekom 21. stoljeća ženska povijest doživjet će uzlet i postat će sastavni dio povijesti. Što se trebalo dogoditi da se žene uvrsti kao osobe koje sudjeluju poput muškaraca u povijesnim procesima? Upravo je istraživanje povijesti žena promijenjeno u 60-im godinama 20. stoljeća kada se javljaju prve osobe koje djeluju kao žene na sveučilištima, a i javljaju se prve žene u historiografiji koje

⁵⁴ Wallach Scott 2003: 33.

⁵⁵ Ženski pokreti [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67693>, zadnji put pregledano 1.11.2020].

⁵⁶ Ograjšek Gorenjak 2014: 10.

govore da se ženska povijest razvija 60-ih godina zbog promjena ne samo u političkim prilikama.⁵⁷ Najpoznatije žene djelovale su tada u britanskim krugovima, a najpoznatija od njih bila je Michelle Perrot koja je rekla da se tijekom 60-ih godina 20. stoljeća ženska povijest počela pojavljivati upravo zbog prisutnosti sve većeg broja žena na sveučilištima i u znanstvenim krugovima.⁵⁸ Najveći problem u istraživanju ženske povijesti predstavljali su izvori koji su bili manje dostupniji. Podaci o ženama vidljivi su većinom iz dnevnika, memoara, autobiografija koje su žene pisale. U tim dnevnicima, memoarima koje su žene pisale podaci su najčešće bili šturi i slika koja se mogla dobiti o ženama je da su manje vrijedne i da su pod okom muških osoba.⁵⁹

U sljedećih trideset godina nakon razvoja ženske povijesti kao znanosti kojoj se posvećuje više prostora, ženska povijest doživljava uzlazni napredak.⁶⁰ Tijekom 80-ih godina zbog utjecaja feminističkih pokreta žene će se sve više uvrštavati u povijest pa su podaci o ženama bili dostupniji. Također, 80-ih godina dolazi do promjene u nazivu, dakle ne postoji više ženska povijest nego se naziv mijenja u rodna povijest. Tim nazivom želi se naglasiti da je istraživanje roda neutralna disciplina koja u fokus svog istraživanja stavlja rod.⁶¹ Upravo se u rodnoj povijesti želi progurati žene kao sudionike povijesnih događaja, ali ne samo kao sudionike već i kao stvaraoce povijesnih događaja. U navedenom razdoblju istraživanje se posvećivalo najviše na prikazivanju razlika između ženskog povijesnog iskustva i muškog povijesnog iskustva. Ipak ovakvo istraživanje nije dovelo do pozitivnih rezultata pa su se mnoge povjesničarke koje su se tada bavile istraživanjem ženske povijesti prebacile na istraživanje intrinzičnog iskustva – upravo će takva istraživanja pružiti temelj u daljnja istraživanja.⁶² Osim ovakvih istraživanja pojavom na sceni J.W. Scott koja je svojim teoretskim pretpostavkama o rodu i spolu omogućila uzlazni razvoj ženske povijesti. Nakon njene pojave u društvu dolazi do sve većeg pisanja o ženama u određenim temama. Najviše se piše o ženama u temama koje se odnose na rat, nacionalni identitet, politički sustav.⁶³ Teme o ratu i proučavanje položaja žena nakon rata izrazito su zanimljive jer se želi naglasiti kako se položaj žena nakon svjetskih ratova mijenjao. U kasnijim periodima teme u kojima se proučavaju žene samo se šire tako da se pojavljuju povjesničarke koje se bave istraživanjem i objavljuju istraživanja o ženama koje

⁵⁷ Isto: 9.

⁵⁸ Talan 2016: 592.

⁵⁹ Isto: 592,593.

⁶⁰ Ograjšek Gorenjak 2014: 10.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto: 11.

⁶³ Isto: 13.

uvrštavaju kao povijesne subjekte koji ne samo sudjeluju u povijesnoj zbilji već ju i oblikuju. Povjesničarka Michele Perrot govori da se žene moraju početi uvrštavati u teme o delikvenciji i kriminalu, hendikepirane žene, žene u ropstvu i Holokaustu. Govori da ostavlja ove teme novim povjesničarkama i nada se da će se istražiti ženska povijest i u navedenim temama.⁶⁴ Upravo se u devedesetim godinama pojavljuje teza koja govori da je ženama poput muškaraca mjesto u javnoj sferi, a ne samo tradicionalna uloga kućanice i majke. Jedna od prvih povjesničarki koja objavljuje članke u kojima zastupa ovu tezu bila je Catherine Hall⁶⁵ koja je objavom svog članka u engleskom društvu utjecala na širenje manjih evangelističkih skupina.

Do najvećih promjena u ženskoj povijesti dolazi u 21. stoljeću kada se proučavanje ženske povijesti produbilo i u teme kojih se Michelle Perrot nije dotaknula. Naime u 21. stoljeću žene su sastavni dio svakog dijela povijesti, ne samo određenih tema. Osim što su obrađene u većini tema u 21. stoljeću, u Hrvatskoj osnovane su udruge koje se bave istraživanjem ženske povijesti. Udruge imaju cilj baviti se istraživanjem ženske povijesti kako bi se produbila znanja o ženama u novim povijesnim tematikama.

Tijekom devedesetih godina povijest žena doživjela je veliki uspon upravo zato jer se shvaća da je potrebno ne samo nadopuniti postojeća znanja o povijesti žena, već ih i produbiti. Tome pogoduje pojava novog feminističkog pokreta koji se naziva postmoderni feministički pokret koji smatra da su žene posebne homogene skupine i da se razlikuju od muškaraca. Upravo će se takve promjene događati i u proučavanju ženske povijesti; žene će se u historiografiji gledati kao povijesni subjekti, a ne kao bića koja se vežu uz muškarce. Nažalost, do takvih promjena u Hrvatskoj nije došlo zbog političke i ekonomske situacije u kojoj se Hrvatska u 90-ih godina 20. stoljeća našla. Najveće promjene u istraživanju ženske povijesti u svijetu, a i u Hrvatskoj događaju se s dolaskom 21. stoljeća. Tada se na sceni javljaju nove povjesničarke koje se bave proučavanjem ženske povijesti. One se bave proučavanjem žena u svim sferama i uključuju žene u sfere javnog i političkog života po prvi put u Hrvatskoj. Prema navedenom se može zaključiti da ženska povijest i njezino proučavanje Hrvatskoj svoj najveći pomak doživljava pojavom neofeminizma i 21. stoljeća kada Hrvatska ulazi u europsku eru.

Upravo će se takve promjene – detaljnije proučavanje rodničkih odnosa te utjecaj neofeminizma i europskih načina obrazovanja odraziti na zastupljenost žena u udžbenicima u povijesti. Na početku poglavlja ukratko je objašnjena političko-društvena situacija u Hrvatskoj

⁶⁴ Talan 2016: 595.

⁶⁵ Ograjšek Gorenjak 2014: 17.

koja će, osim na početke proučavanja ženske povijesti, imati veliki utjecaj na situaciju u obrazovanju. Politička situacija utječe i na nastavne planove i programe koji su glavni u kreiranju obrazovnih ishoda. Najveća razlika bit će primijećena u udžbenicima različitih nakladničkih kuća koji se javljaju kao rezultat društveno-političke situacije u Hrvatskoj. Razlike u rodnim odnosima u starijim i novijim udžbenicima promatrat će se kroz promjene u nastavnim planovima i programima, ali i kontekst vremena u kojem su nastali. Najveći utjecaj na zastupljenost žena u udžbenicima osim nastavnih planova i programa imat će razvoj ženske povijesti i jačanje različitih pokreta koji su najzaslužniji za njen razvoj što će se odraziti na promjene u prikazu ženskih likova u osnovnoškolskim udžbenicima.

3. Peti razred

Za analizu petog razreda korištena su ukupno šest udžbenika, po jedan iz 1987. i 1997. i četiri iz 2007. godine. Osamdesete godine predstavio je, udžbenik je Školske knjige "Čovjek u svom vremenu 1" autora Blagote Draškovića, devedesete „Povijest za V. razred osnovne škole“ autora Dinka Čuture, Brune Kuntić-Makvić i Tihomile Težak-Gregl iz 1997. godine, a u prvom desetljeću 21. stoljeća profesori su mogli birati udžbenike po kojima će predavati zbog čega su razne izdavačke kuće ponudile svoje inačice udžbenika. Ovdje su se obradila dva udžbenika *Školske knjige* („Tragom prošlosti 5, udžbenik za peti razred osnovne škole“ Sanje Cerovski i „Povijest 5“ autora Hrvoja Križevana, Karoline Ujaković i Svjetlane Vorel) te po jedan udžbenik u izdanju *Alfe* („Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole“ autora Stjepana Bekavca i Marije Bradvice)⁶⁶ i *Profila* („Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole“, autora Tine Matanića i Tonija Rajkovića).

Udžbenici se razlikuju u obimu, koncepciji i samom sadržaju koji obrađuju. Udžbenik iz 1987. godine obiluje tekstem, a na marginama stranica, nalaze slike uz koje je rijetko priložen opis. Za analizu 1997. korišten je samo udžbenik "Povijest za V. razred osnovne škole" autora Dinka Čuture, Brune Kuntić-Makvić i Tihomile Težak-Gregl, nakladnika *Alfa*. Udžbenik iz 1997. godine je također bremenit tekstem, ali bilježi se nešto više slikovnog materijala. Udžbenici iz 2007. godine različitih nakladnika koncepcijski se razlikuju. Udžbeniku nakladnika *Alfa* „Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole“ autora Stjepana Bekavca i Marije Bradvice najviše obiluje tekstualnim sadržajem dok udžbenik nakladnika *Školska knjiga* „Tragom prošlosti 5, udžbenik za peti razred osnovne škole“ autorice Sanje Cerovski sadrži najviše slikovnog sadržaja. Udžbenik nakladnika *Profil* „Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole“ autora Tine Matanić i Tonija Rajkovića najviše obiluje sadržajem izbornih tema što nije tipično za prethodna dva spomenuta udžbenika. Najmanje tekstualnim i slikovnim sadržajem obiluje udžbenik „Povijest 5“ autora Hrvoja Križevana, Karoline Ujaković i Svjetlane Vorel nakladnika *Školska knjiga*.

Treba napomenuti da sadržaj udžbenika tijekom dva desetljeća doživljava određene promjene. Udžbenici iz 1987. i 1997. obrađuju gradivo do perioda Bizantskog Carstva, a udžbenici iz 2007. godine zaustavljaju se na Rimskom Carstvu. Na ovakav sadržaj utjecala je

⁶⁶ Uzet je primjer udžbenika iz 2006. godine jer je sljedeći udžbenik ovog nakladnika tiskan 2008. godine pa je zbog toga zaključeno da se 2007. koristio udžbenik iz 2006. godine.

promjena u nastavnim planovima i programima za povijest. Promjene u broju zastupljenosti žena u udžbenicima za peti razred prikazane u tablici koja je priložena na sljedećoj stranici.

Tablica 2. Podaci o zastupljenosti žena na slikovnom, tekstualno i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za peti razred⁶⁷

Sadržaj	1987.	1997.	2007.			
	<i>ŠKOLSKA KNJIGA</i>	<i>ŠKOLSKA KNJIGA</i>	<i>ŠKOLSKA KNJIGA</i>		<i>ALFA</i>	<i>PROFIL</i>
	Drašćković	Čutura i dr.	Cerovski	Križevan i dr.	Bekavac i dr.	Matanić i dr.
Slikovni						
Anonimne žene	11	5	2	1	4	4
Božice	3	10	6	5	2	
Vladarice		1	5	2		2
UKUPNO NA SLIKAMA PO UDŽBENICIMA	14	16	13	8	6	6
Tekstualni						
Anonimne žene	4	2	6	3	2	7
Božice	1	7	7	8	5	2
Vladarice	1		9	3	2	2
UKUPNO U TEKSTU PO UDŽBENICIMA	6	9	22	14	9	11
Dodatni tekstualni						
Anonimne žene	2		4	1		9
Božice		3	2	3		7
Vladarice		3	2	3		4
UKUPNO U DODATANOM TEKSTU PO UDŽBENICIMA	2	6	8	7		20
UKUPNO	22	31	72		15	37

⁶⁷ Drašković 1987.; Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997.; Cerovski 2007.; Bekavac, Bradvica 2007.; Križevan, Ujaković, Vorel 2007.; Matanić, Rajković 2007.

Prema navedenim podacima iz tablice može se zaključiti da su žene u udžbenicima za peti razred spomenute na slikovnom sadržaju, u tekstualnom i dodatnom tekstualnom sadržaju. Vidljivo je da su brojke spominjanja neujednačene i ne prate jasan uzlazni trend. Iz navedenih podataka vidljivo je kako je većina ženskih osoba prikazana u starijim udžbenicima na slikovnom sadržaju, a manje u tekstualnom sadržaju. U tekstu su najčešće spomenute samo da bi se čitatelj bio upućen na sliku koja se nalazi uz tekst. Ovakav trend mijenja se u novijim udžbenicima gdje se žene pojavljuju i u tekstualnom i na slikovnom sadržaju, manje su spomenute na slikovnom sadržaju, a za razliku od starijih udžbenika više se spominju u tekstu. Iako su spomenute u tekstu, taj tekst u kojima su spomenute žene izdvojen je od glavnog teksta sadržaja. Prema podacima je vidljivo da su žene najčešće spomenute u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* autorice Sanje Cerovski. Najmanje su spomenute u udžbeniku nakladnika *Alfa* iz 2007. godine, a nakon njega slijedi udžbenik iz 1987. godine autora Blagote Draškovića. Ovakav trend je zanimljiv jer se iz toga može primijetiti da se udžbenici iz 2007. godine različitih nakladnika dosta razlikuju. Podaci pokazuju da su žene u novijim udžbenicima dosta zastupljene u dodatnom sadržaju i tu se izdvaja udžbenik nakladnika *Profil* iz 2007. godine koji spominje najviše ženskih osoba u dodatnom sadržaju. Udžbenik *Alfa* iz 2007. ne spominje žene u dodatnom sadržaju dok stariji udžbenici spominju žene u manjem broju u dodatnom sadržaju. Vidljivo je kako brojevi spominjanja ženskih osoba po kategorijama nisu izjednačeni te da se osim u starijim udžbenicima u kojima postoji manje kategorija u novijim udžbenicima također spominjanje žena po kategorijama varira. Prema ukupnim podacima vidljivo je kako spominjanje žena u udžbenicima raste tek u 2007. godini, ali ne ravnomjerno u udžbenicima svih nakladnika.

Žene se u udžbenicima iz 2007. godine spominju u kategorijama anonimne žene, božice i vladarice. Vidljivo je kako kategorije nisu jednako zastupljene u svim udžbenicima i različitim vrstama priloga. Dok se u udžbenicima iz osamdesetih godina najviše spominju kao anonimne žene u kasnijim udžbenicima raste trend spominjanja žena kao vladarica. Zanimljivo je kako udžbenik iz devedesetih uvodi kategoriju vladarica, ali samo u dodatnom sadržaju dok u glavnom tekstu nema riječi o njima. Osim rasta trenda spominjanja kao vladarica, trend spominjanja žena kao božica nastavlja se, ali u novijim udžbenicima spominjanje se više božica. Vidljivo je kako je najviše vladarica spomenuto upravo u udžbenicima iz 2007. godine, ali taj trend nije jednako zastupljen u svim udžbenicima iz 2007. godine. Najviše se izdvaja udžbenik nakladnika *Alfa* iz 2007. godine koji i dalje spominje najviše anonimnih žena i božica kao i stariji udžbenici. Naspram udžbenika nakladnika *Alfa*, udžbenik *Školske knjige* autorice Sanje

Cerovski iz 2007. godine u kategoriji vladarica uvodi najviše ženskih osoba. Upravo prema kategorijama u kojima se spominju žene može se pratiti promjena trendova u spominjanju žena u osnovnoškolskim udžbenicima.

Žene su i dalje najčešće prikazane kao anonimne žene. U starijim udžbenicima žene su prikazane većinom samo u ulozi majke ili domaćice dok se u novijim udžbenici taj trend prikaza ženskih osoba nastavlja, ali dominira najviše u udžbeniku iz osamdesetih. Također treba napomenuti da su u udžbenicima iz osamdesetih godina na početku prikazane samo kao crteži špiljskih ljudi. Dok su njihovi prikazi u ulozi majke i domaćice prisutni najviše kroz slikovni sadržaj, a u tekstu se navode u jednoj rečenici, a to je da su bile u ulozi majke, domaćice ili da nisu imale jednaka prava kao muškarci. U udžbeniku iz devedesetih, za razliku od jedne rečenice, postoji posebno poglavlje koje opisuje da su žene u Grčkoj brinule samo o djeci i kućanstvu.⁶⁸ Ovakav opis anonimnih žena ostaje tipičan za udžbenike iz 2007. godine, ali mijenja se opseg teksta u kojem su spomenute. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* iz 2007. godine u poglavlju koje govori o Sparti postoji tablica koja govori o tome kako su odgajani dječaci u Sparti, a kako djevojčice.⁶⁹ Što se tiče poglavlja o Ateni, u njemu se navodi da su se žene brinule o djeci i o kućanstvu što je slično istom poglavlju iz 1997.⁷⁰ Zanimljivo je da se samo u navedenom udžbeniku radi usporedba odgoja djevojčica i dječaka u Sparti i Ateni. U temi o Rimu i društvu u Rimu u udžbeniku iz osamdesetih u jednoj rečenici se spominje da su žene u porodici stajale uz svog muža te da nisu imale isti položaj kao njihovi muževi, ali da ih se cijenilo.⁷¹ Udžbenik iz devedesetih donosi proširenje teksta o ulozi žene u rimskoj obitelji. U tekstu se navodi da su žene koje su živjele u siromašnim obiteljima radile samostalno u kućanstvu, brinule se o djeci i mužu. Osim toga spominje se da su žene bile pod punom kontrolom svoga muža, ali da su ih svi članovi u obitelji morali poštovati.⁷² Udžbenik iz 2007. uz opis žena u ulogama majke i domaćice spominje se da žene nisu bile samo domaćice i majke već da su neke žene i morale raditi kako bi prehranile obitelj što mijenja sliku žena.⁷³ Dakle udžbenik nakladnika *Školska knjiga* autorice Sanje Cerovski prvi put spominje da su žene u kategoriji anonimnih žena i radile. Ovakav spomen žena kao radnica ne nalazi se u nijednom drugom udžbeniku iz 2007. godine. Udžbenika *Školske knjige* autorice Sanje Cerovski uvodi novi trend u spominjanju uloga žena u kategoriji anonimne žene dok ostali udžbenici iz 2007.

⁶⁸ Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997: 54.

⁶⁹ Cerovski 2007: 96.

⁷⁰ Isto: 97.

⁷¹ Drašković 1987: 106.

⁷² Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997: 73.

⁷³ Cerovski 2007: 140.

žene spominju samo u ulozi majke ili domaćice. Žene su u kategoriji anonimne žene u manjoj mjeri spomenute u tekstu dodatnog sadržaja u kojem su većinom spomenute u kategoriji božice ili vladarice. Ovaj navod odnosi se većinom na udžbenike iz 2007. godine u kojima su uloge žena kao majke ili domaćice u udžbeniku *Školske knjige* autorice Sanje Cerovski izdvojene u tekstu pored glavnog sadržaja dok se u ostalim udžbenicima u glavnom tekstu spominje par rečenica o položaju žena u razdoblju antike. Veće promjene bit će vidljive u kategorijama koje se uvode udžbenicima iz 2007. godine, a to su prvenstveno vladarice.

Žene su također u svim udžbenicima spomenute u kategoriji božica. U ovoj kategoriji dolazi do ponavljanja određenih božica u novijim udžbenicima, ali širi se sadržaj o njihovim ulogama dok su u starijim udžbenicima spomenuti samo u jednoj rečenici. Osim trenda spominjanja istih božica, u novijim udžbenicima se pojavljuju i nove žene u kategoriji božica. Vidljivo je da podaci spominjanja žena u kategoriji božica variraju, zanimljivo je kako se u udžbenicima iz devedesetih godina, žene spominju najviše upravo u toj kategoriji. U udžbenicima iz 2007. godine žene su spomenute manje u kategoriji božica, a većina koja ih je spomenuta nalazi se u tekstu dodatnog sadržaja. U udžbeniku iz osamdesetih grčke božice uvrštene su samo u slikovni sadržaj i ispod njihovih slika spomenuta su imena.⁷⁴ Učestalo se pojavljuje ime grčke božice Atene koja je u udžbeniku iz osamdesetih spomenuta na slikovnom sadržaju, a u udžbeniku iz devedesetih Atena je spomenuta samo u tekstualnom sadržaju.⁷⁵ Najveća promjena događa se u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* autorice Sanje Cerovski iz 2007. godine spomenuta njena uloga kao glavne grčke božice i zaštitnice grada Atene.⁷⁶ Zanimljiva je usporedba s drugim udžbenikom nakladnika *Školska knjiga* autora Hrvoja Križevana, Karoline Ujaković i Svjetlane Vorel u kojem su jedine nove ženske osobe čije se ime navodi u tekstu božice – egipatska božica Maat, grčke božice Hestija i Demetra, rimske božice Cerera, Dijana i Venera, germanska božica Frija dok je božica Atena spomenuta samo u jednoj rečenici u tekstu. Osim Atene u svim udžbenicima spomenuta je božica Pitija koja se u udžbeniku iz osamdesetih samo navodi u tekstu kao grčka božica, a i u udžbeniku iz devedesetih godina spomenuta je na identičan način. Promjena u načinu njenog spominjanja može se primijetiti tek u svim udžbenicima iz 2007. godine gdje se Pitija spominje kao poznata grčka proročica koja je stanovala u Delfima. Osim grčkih božica koje su spomenute u svim udžbenicima, egipatska božica Izida također je spomenuta u svim udžbenicima. Ona je u starijim udžbenicima spomenuta samo u jednoj rečenici i to kao poznata egipatska božica dok se u kasnijim

⁷⁴ Drašković 1987: 81.

⁷⁵ Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997:45.

⁷⁶ Cerovski 2007:100.

udžbenicima o njoj govori kako jednoj od najpoznatijih egipatskih božica koja se u udžbenicima iz 2007. godine ne spominje samo u tekstu već i u slikovnom sadržaju. Najopsežniji opis žena u kategoriji božica donosi udžbenik *Profil* autora Tine Matijević i Tonija Rajkovića gdje su božice detaljno opisane u izbornim temama udžbenika. U izornoj temi o božicama spominju se Hera, Demetra, Artemida, Nika⁷⁷ koje nisu spomenute u ostalim udžbenicima. Osim navedenih božica donosi se cijelo poglavlje o muzama u kojem se govori tko su bile muze i pored teksta nalazi se popis svih muza uz koji stoji njihova uloga.⁷⁸ Bitno je napomenuti kako udžbenici iz 1987. spominju božicu Vesnu, Vidu i Ladu, a u udžbeniku iz 1997. postoji dodatan tekst koji se bavi ulogama božice Vesne, Vide i Lade.⁷⁹ Zanimljivo je kako se u udžbenicima iz 2007. najčešće spominje samo božica Vesna kao glavna i ljupka božica Slavena dok se Vida i Lada izbacuju i ne spominju se u nijednom udžbeniku iz 2007. godine. Vida i Lada su jedine božice koje se izbacuju u kategoriji božice u udžbenicima iz 2007. Iz navedenog se može zaključiti da su podaci o spominjanju žena u kategoriji božica jako razlikuju od udžbenika do udžbenika. Udžbenik iz 1997. u tekstu od spominjanih žena u tekstu najviše spominje božice, a na slikovni sadržaj ih ne uvrštava. Udžbenici iz 2007. prate trendove u spominjanju žena u kategoriji božica na način da se božice koje su spomenute u starijim udžbenicima detaljnije opisuju. Osim detaljnijeg opisa, udžbenici iz 2007. godine spominju neke nove žene u kategoriji božica, ali najveća promjena bit će vidljiva u spominjanju žena u kategoriji vladarica.

Sadržaj o ženama u kategoriji vladarica prisutan je većinom u tekstu, ali u tekstu u udžbenicima iz 2007. godine. U starijim udžbenicima žene su u kategoriji vladarica spomenute samo na slikama dok se u tekstu spominju samo kao žene određenih vladara. Iako je trend spominjanja žena u kategoriji vladarica varira u udžbenicima iz 2007. godine. Žene se u kategoriji vladarica ne spominju u svim udžbenicima iz 2007. godine u istim razmjerima. Ovakvi podaci mijenjaju se u udžbenicima iz 2007. godine, a najviše u udžbeniku *Školske knjige* autorice Sanje Cerovski. Vladarica koja se spominje u svim udžbenicima je kraljica Teuta. U udžbeniku iz osamdesetih spomenuta je samo u jednoj rečenici i to kao vladarica i udovica kralja Agona.⁸⁰ U udžbeniku iz devedesetih ona se ni ne spominje u glavnom tekstu već u dodatnom tekstu dok je najdetaljnije opisana u udžbeniku nakladnika *Alfa* autora Stjepana Bekavca i Marije Bradvice iz 2007. godine. U navedenom udžbeniku spominju se i osvajanja kraljice Teute i način na koji je vladala⁸¹, a ne samo da je ilirska kraljica kao u ostalim

⁷⁷ Matanić, Rajković 2007: 150.

⁷⁸ Isto: 153.

⁷⁹ Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997: 105.

⁸⁰ Drašković 1987: 137.

⁸¹ Bekavac, Bradvica 2007: 136.

udžbenicima iz 2007. Kraljica Teuta je jedina ženska osoba koja se spominje kao vladarica u tekstu u starijim i kasnijim udžbenicima. U udžbeniku iz devedesetih žene se kao kraljice spominje u dodatnom tekstu koji se nalazi pored glavnog teksta i u tom tekstu su spomenute najčešće uz svog muža pa se može reći da su više supruge nego same vladarice. Jedna od takvih žena je carica Teodora koja je u udžbeniku iz devedesetih spomenuta samo kao žena cara Justinijana. Carica Teodora u udžbenicima iz 2007. godine pojavljuje se jedino u udžbeniku nakladnika *Profil* u kojem nema njenog prikaza na slikovnom sadržaju već se pojavljuje u zanimljivostima. Spomenuta je kao jaka, moćnija i inteligentnija od svog muža, cara Justinijana.⁸² U ostalim udžbenicima iz 2007. ona se samo spominje kao carica i supruga cara Justinijana. Osim carice Teodore u skoro svim udžbenicima, osim u udžbeniku iz osamdesetih spomenuta je Kleopatra. Udžbenik iz devedesetih spominje ju samo kao nečasnu ženu Marka Antonija, zanimljivo je kako i udžbenik *Alfe* iz 2007. godine na isti način donosi opis Kleopatre. U ostalim udžbenicima iz 2007. godine Kleopatra je spomenuta kao vladarica Egipta koje je pomagala Marku Antoniju i Rimskom Carstvu. Značajno je spomenuti udžbenik *Školske knjige* autorice Sanje Cerovski koja Kleopatru uvrštava i na slikovni sadržaj i u dodatan tekst u kojem se opisuje njen privatni život i moć Egipta dok je ona bila na vlasti.⁸³ Najviše novih vladarica u udžbenicima iz 2007. godine donosi udžbenik *Školske knjige* autorice Sanje Cerovski. U navedenom udžbeniku u tekstu se spominje da su Egiptom vladale četiri velike vladarice. Od te četiri jedna, osim Kleopatre još je jedna ženska osoba obrađena kao najvažnija vladarica – Hatšepsut. Osim u tekstu, Hatšepsut se u navedenom udžbeniku spominje i na slikovnom sadržaju, a i u tekstu dodatnog sadržaja gdje je objašnjeno da je bila velika vladarica i da je Egipat za vrijeme njene vladavine doživio veliki procvat.⁸⁴ Zanimljivo je kako je Hatšepsut spomenuta u tolikom opsegu samo u udžbeniku autorice Sanje Cerovski dok se u ostalim udžbenicima iz 2007. godine navodi samo kao jedna od vladarica u Egiptu. Ona nije spomenuta u udžbeniku nakladnika Alfa. Osim Hatšepsut u svim udžbenicima iz 2007. godine spominje se kraljica Nefertiti, ona nije spomenuta u glavnom tekstu već samo u slikovnom sadržaju i u dodatnom tekstu u kojem se spominje samo kao supruga kralja Ekhnatona. Jedino udžbenik autorice Sanje Cerovski spominje Nefertiti kao bitnu vladaricu koju je bitno upamtiti pa ju uvrštava u ključne osobe. U ostalim udžbenicima ne postoji takav trend. Od ostalih vladarica jedino opet udžbenik autorice Sanje Cerovski spominje Reu Silviju, ali samo kao kćer kralja

⁸² Matanić, Rajković 2007: 147.

⁸³ Cerovski 2007: 148.

⁸⁴ Cerovski 2007: 53.

Numitora i majku blizanaca Romula i Rema⁸⁵ u ostalim udžbenicima nema njenog spomena. Iako su udžbenici iz 2007. godine povećali trend spominjanja ženskih osoba u kategorijama vladarica, vidljivo je ne samo iz podataka već iz analize da se u udžbenicima iz 2007. godine ne spominju vladarice u jednakoj mjeri. Najdetalnije i najopsežnije su prikazane u udžbeniku autorice Sanje Cerovski u kojem se opseg teksta o ženama vladarica koje se pojavljuju u starijim udžbenicima u kategoriji vladarica (Teuta, Kleopatra) donose detaljniji opisi. Osim vladarica koje su spomenute u starijim udžbenicima, u udžbenicima iz 2007. godine unose se i imena novih vladarica.

Žene se najčešće spominju u sljedećim temama:

1. Uvod u povijest
2. Život ljudi u prošlosti i prapovijesti
3. Civilizacije prvih pisama
4. Antička Grčka
5. Antički Rim

Iz navedenog je odmah uočljivo da se ženske osobe pojavljuju u svega šest tematskih jedinica. Opseg i kvaliteta teksta o ženskih osobama koje su spomenute u navedenim temama mijenjaju se na način da dolazi do povećanja teksta u novijim udžbenicima. Treba uzeti u obzir da do povećanja teksta ne dolazi u svim udžbenicima iz 2007. godine. U prvoj tematskoj jedinici žene su u udžbeniku iz 1987. spomenute samo kroz ulogu ženskog kipića.⁸⁶ U udžbeniku iz 1997. ženski kipić se više ne naziva samo ženski kipić već ga nazivaju njegovim pravim imenom – Wilendorfska Venera.⁸⁷ Za razliku od udžbenika iz 1997. udžbenik nakladnika *Školska knjiga* iz 2007. navodi objašnjenje čemu je služila Wilendorfska venera i zašto su takvi kipići prikazuju žensku osobu.⁸⁸ Osim Wilendorfske venere, u udžbenicima iz 2007. u navedenoj temi navodi se da je uloga žena u starijem kamenom dobu bila sakupljanje bobica, priprema hrane i izrada odjeće.

U temi Život ljudi u prošlosti i prapovijesti žene spomenute u udžbeniku iz 1987. samo kao skupljačice biljne hrane i sijačice biljaka.⁸⁹ Zanimljivo je da se spominje da su ravnopravne u prapovijesnom društvu s muškarcima. U udžbeniku iz 1997. nema spomena da su žene ravnopravne s muškarcima, već se samo spominje da je Zemlja štovana kao žensko biće i da su

⁸⁵ Cerovski 2007: 126.

⁸⁶ Drašković 1987: 12.

⁸⁷ Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997:13.

⁸⁸ Cerovski 2007: 27.

⁸⁹ Drašković 1987: 28.

upravo radi toga mnogi kipići bili u ženskom liku. U udžbenicima iz 2007. nema novosti koje su prethodno spomenute, jedino se u udžbeniku nakladnika *Alfa* spominje da su se žene bavile sakupljanjem bobica, pripremanjem hrane i izradom odjeće.⁹⁰ Dakle iz svega rečenog dobiva se dojam da je glavna uloga žena u prapovijesti bila skupljanje bobica, pripremanje hrane i izrada odjeće. Dobiva se dojam da su žene samo interpretirane kroz anonimne sudionike prapovijesti koje se bave samo domaćinstvom.

Najveće promjene uočljive su u trećoj temi – Civilizacije prvih pisama. U navedenoj temi u tekstu nema spomena o ženskih osobama u udžbeniku iz 1987. U udžbeniku iz 1997. nema velikih promjena naspram udžbenika iz 1987. kada se radi o ovoj temi. Ova je tema navedena jer su veće promjene u reprezentaciji ženskih osoba uočene u ovoj temi u udžbenicima iz 2007. Naime, u udžbenicima iz 2007. prvi put se navodi da su žene imale ulogu vladarice. U dijelu o Egiptu navodi se da su Egiptom vladala i četiri ženska faraona. Od ta četiri ženska faraona istaknute su Hatšepsut i Kleopatra. Hatšepsut je prva ženska osoba o kojoj se piše kao o vladarici, a ne samo kao o majci i supruzi.⁹¹ Osim Hatšepsut, koja je najdetaljnije opisana u udžbeniku nakladnika *Školske knjige* autorice Sanje Cerovski iz 2007., spominje se i Nefertiti. Zanimljivo je kako se Hatšepsut i Nefertiti navode samo u udžbeniku nakladnika *Školske knjige*, a u ostalim udžbenicima iz 2007. navodi se samo Kleopatra.

U poglavlju o Grčkoj u udžbeniku iz 1987. spominje se samo da žene nisu imale nikakva prava u Grčkoj. U udžbeniku iz 1997., za razliku od jedne rečenice u udžbeniku iz 1987., postoji posebno poglavlje koje opisuje da su žene u Grčkoj brinule samo o djeci i kućanstvu.⁹² U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* iz 2007. se u temi o Grčkoj uspoređuje odgoj u Sparti i odgoj u Ateni gdje se spominje da su žene imale veća prava u Sparti nego u Ateni. U svim ostalim udžbenicima iz 2007. se u ovoj temi spominje da su žene većinom brinule o kućanstvu i djeci što je sličnije udžbeniku iz 1997.

U temi o Rimu i društvu u Rimu u udžbeniku iz 1987. u jednoj rečenici se spominje da su žene u porodici stajale uz svog muža te da nisu imale isti položaj kao njihovi muževi, ali da ih se cijenilo.⁹³ Udžbenik iz 1997. donosi proširenje teksta o ulozi žene u rimskoj obitelji. Jedina ženska osoba koja je istaknuta u ovoj temi je Kleopatra, ali o njoj piše samo da je bila nečasna žena Marka Antonija. Uloga žena u rimskoj obitelji jedan je od najzanimljivijih dijelova ovog

⁹⁰ Bekavac, Bradvica 2007: 17.

⁹¹ Cerovski 2007: 53.

⁹² Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997: 54.

⁹³ Drašković 1987: 106.

udžbenika.⁹⁴ U ovom poglavlju uspoređuje se uloga muškaraca i žena u obitelji. Iznosi se da je ženina glavna uloga u obitelji bila briga za kućanstvo, djecu i muža. Također se spominje da je žena pod vlasništvom obitelji svoga muža, ali da je uživala veliko poštovanje jer se brinula o cjelokupnom kućanstvu i djeci. Ovako opisivanje uloge žene u Rimu nastavlja se u udžbenicima iz 2007. godine, ali samo se izdvaja udžbenik Školske knjige autorice Sanje Cerovski koji govori da je siromašna žena u Rimu radila. U udžbeniku iz 1987. kraljica Teuta spominje se samo u rečenici u kojoj piše da su je porazili Rimljani i da je ona bila na čelu Ilirske države.⁹⁵ U udžbeniku iz 1997. kraljica Teuta ne spominje se u glavnom tekstu, već je izdvojena pored teksta u kojem se navodi da je bila udovica kralja Agona. Ne spominje se da je bila na čelu Ilirske države.⁹⁶ Zanimljivo je da joj se u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* iz 2007. ne pruža puno prostora – samo je spomenuta kao ilirska kraljica.⁹⁷ U drugom udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* kraljica Teuta ima vlastito poglavlje u kojem se opisuje njezina vladavina.⁹⁸

U starijim udžbenicima žene su jako malo uvrštene u sadržaj udžbenika za peti razred. U najvećem opsegu do jedne rečenice, a najviše na slikovnom sadržaju ispod kojeg se ne nalazi nikakav opis žene koja je spomenuta. Udžbenik nakladnika *Alfa* autora Stjepana Bekavca i Marije Bradvice iz 2007. godine bilježi najmanje pomake naspram ostalih analiziranih udžbenika jer od svih spomenutih udžbenika najmanje uključuje žene u svoj sadržaj i može se više usporediti sa starijim udžbenicima. Žene su vrlo malo zastupljene u tematskim jedinicama udžbenika te im se ne pridaje velik prostor ni u tekstualnom ni u slikovnom sadržaju udžbenika. Ostali udžbenici iz 2007. godine uvrštavaju ženske osobe više u tematski sadržaj, ali najviše podataka o ženama nalazi se pored glavnog teksta gdje se detaljnije objašnjava njihova uloga.

U udžbeniku iz 1987. žene su većinom prikazane na slikama, ali imena i podaci o tim ženama ne spominju se na mnogim mjestima. Naime u novijim udžbenici za peti razred uz tekstualni sadržaj koji je smanjen naspram starijih udžbenika, uvrštava se više slikovnog sadržaja. Osim toga pored slikovnog sadržaja nalaze se i opisi osoba koje su prikazane na tom slikovnom sadržaju. Zanimljivo je kako se u novijim udžbenicima imena žena najčešće navode u glavnom tekstu dok se u dodatnom tekstu, koji se nalazi pored glavnog teksta, detaljnije objašnjava uloga spomenute žene. Iako je prema podaci koji su dobiveni analizom vidljivo da se smanjuje zastupljenost žena na slikovnom sadržaju u udžbenicima iz 2007. godine, žene se

⁹⁴ Cerovski 2007: 140 – 141.

⁹⁵ Drašković 1987: 137.

⁹⁶ Čutura, Kuntić-Makvić, Težak-Gregl 1997: 82.

⁹⁷ Cerovski 2007: 161.

⁹⁸ Križevan, Ujaković, Vorel 2007: 165.

na tom slikovnom sadržaju više spominju kao božice i vladarice, a ne samo kao anonimne žene. Analizom su i utvrđene razlike u tekstualnim podacima o ženskim osoba u udžbenicima iz 2007. godine. Pravi primjer je kraljica Teuta koje je na različite načine spomenuta u udžbenicima iz 2007. godine. Najdetaljniji podaci o njoj iznose se u udžbeniku nakladnika *Alfa* autora Stjepana Bekavca i Marije Bradvice dok je Teuta u udžbeniku iz 1997. smještena u tekst dodatnog sadržaja. Najveće promjene mogu se vidjeti u ukupnoj zastupljenosti ženskih osoba u udžbenicima gdje se veći porast vidi tek u udžbenicima iz 2007. godine, a u starijim udžbenicima žene su zastupljene u skoro istom omjeru.

4. Šesti razred

Analiza udžbenika za šesti razred temelji se na sedam udžbenika, jednom iz 1987., dva iz 1997. i četiri iz 2007. U osamdesetim godinama izlazio je samo udžbenik *Školske knjige* („Čovjek u svom vremenu 2“ autora Josipa Adamčeka i Ive Makeka). Deset godina kasnije za tržište su se natjecali udžbenici *Školske knjige* („Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole“ autora Ive Makeka i Ksenije Petrince) i *Alfe* (“Povijest za VI. razred osnovne škole” autora Frane Sabalića), a 2007. godine *Profil* je nudio dva udžbenika („Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole“ autora Nevena Budaka i Marije Mogorović Crljenko i “Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole” autora Šime Labora, Tine Matanić i Tonija Rajković), *Školska knjiga* je izdavala udžbenik autora Željka Brdala i Margite Mandulić „Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole”, te *Alfa* izdaje “Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole” autora Ante Birina i Tomislava Šarlije.

Udžbenici se razlikuju po konceptu i sadržaju. Dok udžbenici osamdesetih godina imaju opširne tekstualne djelove, a na isti način kao i udžbenik za peti razred slike se nalaze na marginama stranica te je uz njih rijetko priložen opis. Udžbenici iz devedesetih smanjuju tekstualne sadržaje i nadopunjuju udžbenike slikovnim sadržajem. Zanimljivo je kako udžbenici iz devedesetih donose jednak slikovni sadržaj kao udžbenik iz osamdesetih. Veće promjene u tekstualnom i slikovnom sadržaju vidljive su u udžbenicima iz 2007. godine. Naime udžbenici za šesti razred iz 2007. godine konceptijski se razlikuju, najviše slikovnih sadržaja nudi udžbenik *Školske knjige* „Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole” autora Željka Brdala i Margite Mandulić u kojem je svaki tekstualni sadržaj opskrbljen slikovnim sadržajem. Najviše metodičkog sadržaja donosi udžbenik *Profila* „Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole“ autora Nevena Budaka i Marije Mogorović Crljenko u kojem postoji najviše izvora i dodatnih sadržaja. Najviše tekstualnog sadržaja nudi udžbenik *Alfe* “Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole” autora Ante Birina i Tomislava Šarlije.

Nadalje osim promjena u sadržaju udžbenika dolazi i do konceptijskih razlika među udžbenicima. Naime u udžbenicima iz devedesetih izbačeni su sadržaji o Povijesti Srbije, Crne Gore. Osim navedenog u udžbenicima iz devedesetih više se spominje hrvatski srednji vijek nego u udžbenicima iz osamdesetih. Udžbenici iz 2007. za šesti razred obrađuju gradivo Bizantskog Carstva koje je obrađeno na kraju petog razreda u starijim udžbenicima. Osim toga u udžbenicima iz 2007. godine za šesti razred nema teme apsolutizma nego je ta tema prebačena u sadržaj udžbenika za sedmi razred. Na ovakav sadržaj kao i kod udžbenika za peti razred

utjecala je promjena u nastavnim planovima i programima za povijest. Promjene u broju zastupljenosti žena u udžbenicima za šesti razred prikazane su u tablici koja je priložena na sljedećoj stranici.

Tablica 3. Podaci o zastupljenosti žena u slikovnom, tekstualnom i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za šesti razred⁹⁹

Sadržaj	1987.	1997.		2007.			
	ŠKOLSKA KNJIGA	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA	PROFIL		ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA
	Adamček i dr.	Makek i dr.	Sabalić	Budak i dr.	Labor i dr.	Brdal i dr.	Birin i dr.
Slikovni							
Anonimne žene	7	3	2	6	4	6	4
Božice	1	1	1				
Vladarice	1			1	1		
Umjetnice/književnice						1	
UKUPNO NA SLIKAMA	9	4	3	7	5	7	4
Tekstualni							
Anonimne žene	3	2	1	2	3	5	1
Božice	1		1				
Vladarice	2	3	3	5	2	1	2
UKUPNO U TEKSTU	6	5	5	7	5	6	3
Dodatni tekstualni							
Anonimne žene				2	2	3	1
Božice							
Vladarice	1				2	1	
Umjetnice/književnice						2	
UKUPNO U DODATNOM TEKSTU	1			2	4	6	1
UKUPNO	16	9	8	30		19	8

⁹⁹ Adamček, Makek 1987.; Makek, Petrincec 1997.; Sabolić 1996.; Birin, Šarlija 2007.; Brdal, Mandulić 2007.; Budak, Mogorović Crljenko 2007.; Labor, Matanić, Rajković 2007.

Prema navedenim podacima u udžbenicima za šesti razred vidljivo je smanjenje broja zastupljenosti žena u sadržaju naspram udžbenika za peti razred. Žene se u udžbenicima iz osamdesetih i dalje najčešće spominju na slikovnom sadržaju, ovaj trend smanjit će se u udžbenicima iz devedesetih godina. U udžbenicima iz devedesetih godina ne dolazi do većih promjena u spominjanju ženskih osoba u svim vrstama sadržaja. U tekstualnom sadržaju žene su u udžbenicima iz devedesetih spomenute u jednakim razmjerima kao u udžbenicima iz osamdesetih. Zanimljivo je spomenuti kako se nijedna ženska osoba ne spominje u dodatnom sadržaju dok u udžbeniku iz osamdesetih postoji spomen jedne ženske osobe. Najveće promjene u spominjanju ženskih osoba vidljive su u udžbenicima iz 2007. godine za šesti u kojima dolazi do smanjenja u spominjanju ženskih osoba. Najviše ženskih osoba spomenuto je ovaj put u dva udžbenika iz 2007. godine. Dok se u udžbenicima iz 2007. godine za peti razred izdvaja samo jedan udžbenik u udžbenicima za šesti razred uvodi se još jedan udžbenik koji se izdvaja. Udžbenici u kojima su najviše spomenute žene su udžbenik *Profila* autora Nevena Budaka i Marije Mogorović Crljenko te udžbenik *Školske knjige* autora Željka Brdala i Margite Mandulić.

Žene se kao i u udžbenicima za peti razred spominju na slikama, u tekstu i u dodatnom sadržaju. Žene su na slikama najviše spomenute u udžbeniku iz osamdesetih godina u kojem se žene i spominju najviše samo na slikovnom sadržaju. U udžbenicima iz devedesetih ne dolazi do većih promjena već su žene jednako kao u udžbeniku iz osamdesetih spomenute na slikovnom sadržaju. Tek u udžbenicima iz 2007. godine žene se počinju pojavljivati više u tekstu nego na slikovnom sadržaju. Prema podacima, žene se ne pojavljuju u udžbenicima iz 2007. u istoj mjeri već njihovo spominjanje varira, što je slično udžbenicima za peti razred. U udžbenicima za šesti razred kako i kod udžbenika za peti razred žene su najviše spomenute u udžbenicima iz 2007. godine u dodatnom tekstu koji se nalazi pored glavnog teksta. Zanimljivo je kako se uvodi jedna nova kategorija u kojoj se spominju žene, a u kategoriji božica žene se počinju spominjati sve manje.

U udžbenicima za šesti razred žene se najčešće spominju u kategorijama anonimne žene i vladarice. Nešto se rjeđe spominju u kategoriji božica koja polako nestaje. Novost je uvođenje kategorije umjetnice/književnice u kojoj se žene spominju u samo jednom udžbeniku i to u slikovnom sadržaju i u dodatnom sadržaju. U ostalim udžbenicima žene se javljaju u kategoriji anonimne žene, božice i vladarice. U kategoriji božica žene se ne spominju u udžbenicima iz 2007. godine. Žene su i dalje najviše spomenute u kategoriji anonimnih žena.

Žene se najviše u kategoriji anonimne žene i dalje spominju u udžbeniku iz osamdesetih gdje su i dalje najviše uvrštene na slikovnim prikazima, ovakva pojava ženskih osoba u kategoriji anonimne žene ne mijenja se u udžbenicima iz devedesetih. U kategoriji anonimnih žena u svim udžbenicima pojavljuje se slika žena s djetetom koje imaju crkvenu tematiku. Temeljem takvih slika može se zaključiti da je glavna uloga žena bila uloga majke i domaćice ili božice – Majke božje. Ovakve slike pojavljuju se u udžbenicima iz devedesetih godina koji ne donose nikakve nove sadržaje o ulozi žena već se i dalje nastavlja da su te anonimne žene bile samo majke i domaćice. Promjene u spominjanju žena u kategoriji anonimnih žena događa se tek u udžbenicima iz 2007. godine gdje su žene spomenute i u tekstu i u dodatnom tekstu gdje je detaljnije opisana njihova uloga u srednjem vijeku. U udžbenicima iz 2007. godine spominje se da su žene u srednjem vijeku osim brige o djeci i kuće i radile. Najdetaljniji opis uloge žene u srednjem vijeku donosi udžbenik *Profila* autora Nevena Budaka i Marije Mogorović Crljenko navodi da su žene ipak radile u srednjem vijeku, a osim toga navodi koje su poslove žene radile u srednjem vijeku.¹⁰⁰ Može se reći da su u udžbenicima iz 2007. i dalje najčešći tekstovi koji govore o svakodnevnoj ulozi žene, ali jedan tekst u udžbeniku *Profila* autora Nevena Budaka i Marije Mogorović Crljenko opisuje život siromašne žene u srednjem vijeku.¹⁰¹ Osim u navedenom udžbeniku, u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* u jednom se poglavlju koje je smješteno izvan glavnog teksta opisuje da je žena u dvorcu bila rukovoditeljica svih poslova, ali da joj je najveća briga bila briga o mužu i djecu. Uz ostalim udžbenicima iz 2007. godine anonimne žene opisane su samo kao majke i domaćice kojima je glavna uloga bila briga o kući, djeci i mužu. Najmanje opisa o ulozi anonimnih žena nalazi se u udžbeniku nakladnika *Alfa* autora Ante Birina i Tomislava Šarlije koji uloge žene u srednjem vijeku spominju unutar jedne rečenice. Najveće promjene bit će vidljive u spominjanju vladarica u udžbenicima za šesti razred. Žene su u kategoriji vladarica u udžbenicima za šesti razred za razliku od udžbenika petog razreda spomenute u relativno sličnim podacima u svim udžbenicima iz 2007. godine.

Vladarice i pripadnice istaknutih hrvatskih plemićkih obitelji relativno se često spominju. Zanimljivo je kako se vladarice i pripadnice istaknutih plemićkih obitelji u starijim udžbenicima više spominju u tekstu nego na slikama. U udžbenicima iz devedesetih nema većih promjena u spominjanju žena u ovim kategorijama. Dok su veće promjene uočljivije tek u udžbenicima iz 2007. godine kada se žene u kategoriji vladarice i pripadnice istaknutih

¹⁰⁰ Budak, Mogorović Crljenko 2007: 34.

¹⁰¹ Isto: 32.

plemićkih obitelji uvrštavaju u tekst dodatnog sadržaja gdje se o njima kao u udžbenicima petog razreda donose detaljniji podaci. Gotovo u svakom udžbeniku pojavljuje se slika Katarine Kosače. Katarina Kosača u udžbeniku iz 1997. spomenuta je samo na slici i uz jednu rečenicu dok se u udžbenicima iz 2007. daje detaljniji opis o tome da je ona bila supruga bosanskog kralja i otišla je tražiti papinu pomoć u Rimu. Zanimljivo je da se samo u udžbeniku nakladnika *Profil* Katarina Kosača spominje kao posljednja bosanska kraljica.¹⁰² Osim Katarine Kosače u gotovo svim udžbenicima, osim u udžbeniku iz 1987. godine, pojavljuje se slika Katarine Zrinski. U udžbeniku iz 1997. ona se samo spominje imenom, dok je u gotovo svim udžbenicima iz 2007. godine navedena kao supruga Petra Zrinskog. Samo u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* za Katarinu Zrinski se navodi da je istaknuta književnica.¹⁰³ Marija Terezija je jedina ženska osoba koja se imenuje uz slikovni prikaz u udžbeniku iz 1987.¹⁰⁴, a na isti način je opisana u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* iz 1997.¹⁰⁵ Zanimljivo je da se u udžbeniku nakladnika *Alfa* iz 1997. Marija Terezija spominje na dva mjesta, na jednom mjestu se samo spominje dok je na drugom mjestu priložena njena slika i detaljan tekst o njenim uspjesima kao vladarici.¹⁰⁶ Osim što se imenuje, ona je jedina ženska osoba koja nije prikazana kao svetica ili majka s djetetom već kao značajna vladarica. Treba naglasiti da u udžbenicima iz 2007. godine Marija Terezija nije uvrštena kao dio tematskih jedinica šestog razreda već sedmog razreda. Jedini udžbenik iz 2007. godine koji samo spominje Mariju Tereziju na slici je udžbenik nakladnika *Profil*.¹⁰⁷ Zanimljivo je kako se u udžbeniku iz 1987. navodi kraljica Simonida¹⁰⁸ koja poput Marije Terezije nije prisutna u nijednom udžbeniku iz 2007. godine, a niti u udžbenicima iz devedesetih. U gotovo svim udžbenicima spominje se i kraljica Jelena Lijepa. Ona u udžbeniku iz osamdesetih samo spomenuta kao mađarska kćer i žena kralja Zvonimira, ali bez spomena njenog imena. Zanimljivo je kako upravo udžbenik nakladnika *Školska knjiga* iz devedesetih navodi njeno ime i da je kratko vlada nakon smrti kralja Zvonimira.¹⁰⁹ Podaci o kraljici Jeleni Lijepoj nisu se promijenili u udžbenicima iz 2007. godine. Udžbenici iz 2007. godine prvi put spominju kraljicu Jelenu. Ona je u svim udžbenicima spomenuta u tekstu i u dodatnom tekstu, najčešće kroz Sarkofag kraljice Jelene i kao majka kralja Stjepana Držislava pa se može zaključiti da ne postoje podaci koji govore o njoj kao

¹⁰² Budak, Mogorović Crljenko 2007: 146.

¹⁰³ Brdal, Mandulić 2007: 215.

¹⁰⁴ Adamček, Makek 1987: 176.

¹⁰⁵ Makek, Petrincec 1997: 107.

¹⁰⁶ Sabolić 1996: 68,80.

¹⁰⁷ Labor, Matanić, Rajković 2007:

¹⁰⁸ Adamček, Makek 1987: 117.

¹⁰⁹ Makek, Petrincec 1997: 37.

vladarici. U svim udžbenicima iz 2007. godine također je spomenuta kraljica Marija i njena majka kraljica Elizabeta, ali o njima postoji samo spomen koji ih veže u njihova oca odnosno muža. Još jedna žena koja je spomenuta u kategoriji vladarica, ali samo u jednom udžbeniku iz 2007. godine je kraljica Izabela, kraljica Izabela spomenuta je u udžbeniku *Profila* iz 2007. godine.¹¹⁰ Svi ostali udžbenici navode samo žene koje su prethodno spomenute, tako da se može reći da u udžbenicima iz 2007. godine, osim u opsegu teksta koji opisuje spomenute vladarice, nema većih novosti u spominjanju žena kao vladarica.

Uočljivo je da se božice znatno manje spominju u udžbenicima za šesti razred. Jedina božica koja se spominje u udžbeniku iz osamdesetih – Vjera¹¹¹ ne spominje se u ostalim udžbenicima tako da je ona ženska osoba koja se više ne spominje u nijednom udžbeniku. Osim Vjere u udžbeniku iz osamdesetih spomenuta je još božica Vesna za koju se govori da je bila božica proljeća. U udžbenicima iz devedesetih božica Vesna spomenuta na isti način kao u udžbeniku iz osamdesetih. Zanimljivo je kako u svim udžbenicima iz 2007. nema spominjanja žena u kategoriji božica, dakle izbačena je ta kategorija. Jedino što je prisutno u svim udžbenicima iz 2007. godine, a započeto je u udžbenicima iz devedesetih je spominjanje ženskih osoba kao kršćanskih mučenica po kojima su nazvane srednjovjekovne crkve. Iz navedenog se mogu vidjeti trendovi koji se vuku iz starijih udžbenika i u kasnijim udžbenicima se ne mijenjaju.

U udžbenicima iz 2007. godine dolazi do uvrštavanja žena u novu kategoriju, a to su književnice/umjetnice. Spominju se samo u udžbeniku Školske knjige *Žene* su u navedenoj kategoriji spomenute u dodatnom tekstu jednog udžbenika. Spominju se samo u udžbeniku *Školske knjige* „Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole” autora Željka Brdala i Margite Mandulića koji u slikovnom i dodatnom sadržaju prikazuje dvije ženske osobe – Katarinu Zrinski i Artemisiu Gentileschi.¹¹² Ovaj podatak je zanimljiv jer su njime uočene promjene u trendovima spominjanja žena u kategorijama koje nisu samo uloga majke, domaćice, vladarice. Upravo navedeni udžbenik za šesti razred uvodi jednu kategoriju koja će u udžbenicima za sedmi i osmi razred u spominjanju žena rasti.

Teme u kojima se pojavljuju žene u udžbenicima za šesti razred su:

1. Franačka država

¹¹⁰ Budak, Mogorović Crljenko 2007: 129.

¹¹¹ Adamček, Makek 1987: 10.

¹¹² Cerovski 2007: 206, 215.

2. Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije
3. Život i kultura srednjovjekovnog društva
4. Bosna u srednjem vijeku
5. Umjetnost u srednjem vijeku
6. Zrinsko-frankopanski otpor
7. Prosvjetiteljstvo

U udžbeniku iz 1987. u sklopu teme o Velikoj seobi naroda spominje se da je zla božica Vjera kriva za led koji je okovao zemlju, a da se nasuprot te ženske božice nalazi mladi bog koji spašava zemlju od nje. U udžbeniku iz 1997. nakladnika *Alfa* u istoj temi se spominje božica Vesna koja je samo spomenuta kao slavenska božica u jednoj rečenici. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* iz 1997. nema spomena ženskih osoba u nijednoj temi do teme o hrvatskom kraljevstvu. Ovo se može obilježiti kao nazadovanje jer se u udžbeniku iz 1987. žene spominju prije teme o hrvatskom kraljevstvu.

U temi o hrvatskom kraljevstvu u udžbeniku iz 1987. spominje se da je Zvonimir bio oženjen kćerkom mađarskog kralja dok se u istoj temi navodi da je kraljica Jelena podigla dvije crkve u Solinu.¹¹³ Ovaj navod je bitan jer će se srednjovjekovne crkve s nazivima ženskih mučenica spominjati u svim ostalim analiziranim udžbenicima. O kraljici Jeleni u navedenom udžbeniku nema nikakvog spomena osim da je majka Stjepana Držislava i supruga Stjepanova oca. Kraljica Jelena obrađena je u udžbenicima iz 1997. detaljnije na način da je ona osoba čije je ime zapisao na nadgrobnom spomeniku koji je otkriven u solinskoj crkvi Blažene Djevice Marije.¹¹⁴ Osim kraljice Jelene u udžbenicima iz 1997. navodi se ime kćeri mađarskog kralja s kojom je kralj Zvonimir oženjen – Jelena Lijepa. U udžbenicima iz 2007. također se spominje kraljica Jelena, ali ovaj put se ne spominje samo kao supruga i majka nego se objašnjava i njezina uloga. Navedeno je kako je ona bila brižna majka i brižna supruga i kako je najveći doprinos dala gradnjom crkava sv. Stjepana i sv. Marije gdje su se kasnije pokopavali hrvatski kraljevi. Zanimljivo je kako je kraljica Jelena Lijepa spomenuta samo kao sestra i supruga, odnosno na identičan način kao u udžbeniku iz 1997. godine. U svim udžbenicima iz 2007. u sklopu teme o hrvatskom kraljevstvu spomenute su kraljica Marija i njena majka Elizabeta. One su spomenute u sklopu jedne rečenice i to na način da je Marija spomenuta kao kćer Žigmunda Luksemburškog, a Elizabeta kao njena majka koja je bila kćer Stjepana II. Osim

¹¹³ Adamček, Makek 1987: 54, 57.

¹¹⁴ Makek, Petrincec 1997: 37.

ovog spomena ne postoje drugi podaci o njima i na taj način se može zaključiti da su one značajne samo kao kćeri važnih kraljeva.

Najveće razlike uočiti će se u temi o svakodnevnom životu u srednjem vijeku. U ovoj se temi u udžbeniku iz 1987. spominje samo da su žene posluživale plemiće na dvoru.¹¹⁵ Zanimljivo je kako se njihova uloga može vidjeti kroz slike koje ukazuju da je njihova glavna uloga bila uloga ona majke, supruge i kućanice. Prikazane su na tri freske na kojoj je vide žene s djecom – u obavljanju kućanskih poslova te uz svoje muževe. Ova tema najbolje je obrađena u udžbenicima iz 2007. godine. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* postoji više poglavlja koja opisuju ulogu žena u srednjem vijeku.¹¹⁶ U prvom poglavlju koje nosi naslov „Položaj žene i djece u srednjem vijeku“ spominje se da su žene bile manje vrijedna bića, ali da su u seoskom poslu obavljale iste poslove kao i muškarci. Također se spominje da su se žene u višim slojevima bavile tkanjem, vezenjem i šivanjem odjeće.¹¹⁷ U dijelu udžbenika koji se bavi životom u srednjovjekovnom dvorcu spominje se da je ženina uloga u dvorcu bila: ispunjavanje gospodarevih želja, nadzor djece i žena u dvorcu, naručivanje svih potrebnih zaliha za dvorac, upravljanje radom posluge u dvorcu i zabavljanje svih posjetioca u dvorcu.¹¹⁸ U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* uloga žena u srednjovjekovnom društvu spominje se u još jednom poglavlju u kojem se govori da su žene u nižim slojevima društva radile.¹¹⁹ U udžbeniku nakladnika *Profil* navode se i poslova kojima su se žene bavile. Ovo je jako zanimljiv dio jer u nijednom udžbeniku do sad nisu spomenuti poslovi kojima su se žene bavile u srednjem vijeku. Navedeno je da su žene tada prodavačice, obrtnice, njegovateljice, pekarice i babice, a uz tekst je priložena i slika koja prikazuje jednu ženu na tkalačkom stolu koja je radila kao predilica. U ovom udžbeniku se spominje da su se i djevojčice obrazovale, ali najčešće samo kod kuće. Isti udžbenik ističe i kraljicu Izabelu za koju se spominje da je dala dopuštenje Kolumbu za putovanje.¹²⁰

U temi koja se bavi umjetnosti u srednjem vijeku u udžbeniku iz 1987. donose se samo slike, a to su: *Bogorodica s djetetom*, *Mona Lisa* i *Portret majke*. Ove slike ponavljat će se u udžbenicima iz 1997., ali zanimljivo je kako će se ponavljati identične slike. Slika *Bogorodica s djetetom* i *Mona Lisa* nastavit će se ponavljati i u udžbenicima iz 2007. Udžbenik nakladnika *Školska knjiga* u sklopu teme o umjetnosti u srednjem vijeku prilaže sliku koja prikazuje ženu

¹¹⁵ Adamček, Makek 1987: 79.

¹¹⁶ Brdal, Madunić 2007: 40, 86, 88.

¹¹⁷ Isto: 40.

¹¹⁸ Isto: 86.

¹¹⁹ Isto: 88.

¹²⁰ Budak, Mogorović Crljenko 2007: 34,35,129.

kako svira gudački instrument uz kratak opis prikazanog. U ovoj temi se ističe i jedna nova ženska osoba, a to je Artemisia Gentileschi za koju se spominje da je bila članica Umjetničke akademije crtanja u Firenzi i da je bila prva žena na svijetu čije su slike imale povijesni i religijski sadržaj. Uz tekst o njoj priložena je i jedna njezina slika koji nosi naziv *Judita*.¹²¹ U ostalim udžbenicima iz 2007. godine nema nikakvih novih sadržaja već je u svim udžbenicima priložena slika *Mone Lise*.

Tema o Bosni u srednjem vijeku u novijim udžbenicima je izborna tema dok je u starijim udžbenicima tema u glavnom sadržaju. Žene se u sklopu teme o Bosni u srednjem vijeku javljaju tek u udžbenicima iz 1997. U toj se temi spominje Katarina Kosača koja je spomenuta kao udovica kralja Tomaša koja je otišla iz Dubrovnika u Rim tražiti pomoć pape za pokretanje križarskih ratova za oslobađanje njene države. U udžbenicima iz 2007. ona je navedena u izornoj temi gdje se uz tekst o njoj nalazi i njezina slika. Tekst koji govori o njoj nije detaljniji od teksta u udžbeniku iz 1997. U gotovo svim udžbenicima iz 2007. godine Katarina Kosača spomenuta je kao žena bosanskog kralja Tomaša koja je otišla zatražiti pomoć pape. Dakle u interpretaciji Katarine Kosače nema razlike i u većini udžbenika navedena je samo kao žena i udovica koja traži pomoć. Jedino u udžbeniku nakladnika *Profil* autora Nevena Budaka i Marije Mogorović Crljenko navodi se da je bila i posljednja bosanska kraljica pa se temeljem tog navoda može zaključiti da nije samo obična plemkinja koja je nakon svoje smrti tražila zaštitu u muškarcu. Navedena tema o prosvjetiteljstvu spominje se da se vidi razlika u sadržaju udžbenika za šesti razred. U starijim udžbenicima za šesti razred Marija Terezija opisana je kao jedina vladarica u tekstualnom i slikovnom sadržaju.

Zanimljiva je tema o Zrinsko-frankopanskom otporu u kojoj se još u udžbenicima iz 1997. spominje Katarina Frankopan i to kao žena Petra Zrinskog i voditeljica pregovora u Veneciji. Na isti je način spomenuta u skoro svim udžbenicima iz 2007. godine što ju čini jedinom ženom kojoj se ne pruža veći prostor u novijim udžbenicima. U udžbeniku *Školske knjige* je navedena u dijelu „Tko želi znati više“ uz priloženu sliku. U navedenom udžbeniku ona se ne spominje samo kao žena Petra Zrinskog već se spominje kao uspješna književnica čija su djela poznata i danas.¹²² Ako se sagleda uloga koju Katarina Zrinski ima u većini analiziranih udžbenika, to je uloga supruge, ali može se uzeti u obzir njena uloga uspješne književnice koja se spominje samo u jednom analiziranom udžbeniku. U udžbeniku nakladnika *Alfa* Katarina Zrinski se uopće ne navodi u tekstu, već je prikazana njezina slika na kojoj se oprašta s mužem. Uz sliku

¹²¹ Brdal, Madunić 2007: 206.

¹²² Isto: 215.

nisu navedeni nikakvi podaci o Katarini Zrinskoj. Na ovaj način vidljiva je razlika ne samo u spominjanju ženskih osoba u udžbenicima iz 2007. godine nego i u opsegu teksta koji se daje ženama u određenim temama.

Analizom udžbenika šestog razreda može se zaključiti da nema prevelike promjene u kategorijama žena koje se uvrštavaju u udžbeniku. U udžbeniku iz osamdesetih godina i dalje se najviše žena spominje u ulogama majke, domaćice i supruge. Jedina ženska osoba koja se navodi imenom je Marija Terezija koja je također jedina spomenuta kao vladarica. U udžbenicima iz devedesetih postoje određene razlike, a to je navođenje više ženskih osoba koje su bile kraljice, ali i dalje su žene većinom u ulozi majke i supruge. Kraljice koje se spominju u udžbenicima iz 1997. navedene su većinom kao supruge kraljeva ili kao kćerke značajnih kraljeva tako da ih se može nazvati žene iz kategorije istaknutih plemićkih obitelji. Jedina zanimljivost koja je uočena u udžbenicima iz devedesetih, ali samo u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* je spominjanje perioda vladanja Jelene Lijepe. Veće promjene primijećene su tek u udžbenicima iz 2007. godine u kojima se uvode i nove kategorije – književnice i umjetnice. Iako se u udžbenicima iz 2007. godine spominje da su žene počele raditi i dalje se naglašava njihova uloga majke i supruge. U udžbenicima iz 2007. najčešće su spomenute iste ženske osobe kao u starijim udžbenicima. Pravi primjer je spominjanje kraljice Jelene o kojoj se, iako se navodi na više mjesta u udžbenicima iz 2007. spominje samo da je supruga, majka i graditeljica crkava. Katarina Kosača koja se također pojavljuje u udžbenicima iz 1997., u udžbenicima iz 2007. navodi se u tekstu dodatnog sadržaja, a u udžbeniku iz 2007. nakladnika *Profil* autora Šime Labora, Tine Matanić i Tonija Rajkovića spomenuta je kao posljednja bosanska kraljica. Ovakvi kontinuiteti u spominjanju ženskih osoba vidljivi su još i u udžbenicima za peti razred, ali u udžbenici za šesti razred žene se spominju sve rjeđe u kategoriji božica, u udžbenicima iz 2007. žene se više ne spominju u toj kategoriji. Ovakvi trendovi bit će sve više prisutni u udžbenicima za sedmi i osmi razred.

5. Sedmi razred

Analiza sedmog razreda temelji se na sedam udžbenika, jedan iz 1987., dva iz 1997. i četiri iz 2007. godine. U osamdesetim godinama izlazio je samo udžbenik *Školske knjige* („Čovjek u svom vremenu 3“ autora Renea Lovrenčića, Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebice). Deset godina kasnije za tržište su se kao i kod udžbenika šestog razreda natjecali udžbenici *Školske knjige* („Povijest za VII. razred osnovne škole“ autora Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebice) i *Alfe* („Povijest za VII. razred osnovne škole“ autora Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebice), a 2007. godine *Profil* je nudio dva udžbenika („Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole“ autora Damira Agičića i „Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole“ autora Damira Agičića, Snježane Koren i Magdalene Najbar-Agičić), *Školska knjiga* je izdavala udžbenik autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića „Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole“, te *Alfa* izdaje „Povijest za VII. razred osnovne škole“ autora Stjepana Bekavca i Siniše Kljajića.

Udžbenici se razlikuju po konceptu i sadržaju. Udžbenik iz osamdesetih godina najopširnije je opskrbljen tekstualnim sadržajem, više od istih udžbenika za peti i šesti razred, ali na isti način kao udžbenici petog i šestog razreda uvrštava slikovni sadržaj u udžbenik. Dakle slike se nalaze na marginama stranica, ali uz njih se u ovom udžbeniku može naći opis slike. Udžbenici iz devedesetih znatno smanjuju tekstualni sadržaj, ali zanimljivo je kako opet uvrštavaju isti slikovni sadržaj, slikovni sadržaj udžbenika iz osamdesetih. Veće promjene opet su vidljive tek u tekstualnom i slikovnom sadržaju vidljive su u udžbenicima iz 2007. godine. Naime udžbenici za sedmi razred iz 2007. godine konceptijski se razlikuju, najviše slikovnih sadržaja nudi udžbenik *Školske knjige* „Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole“ autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića. Osim slikovnog sadržaja navedeni udžbenik sadrži i dosta tekstualnog sadržaja. Najviše tekstualnog sadržaja u udžbenicima iz 2007. godine sadrži udžbenik *Alfe* izdaje „Povijest za VII. razred osnovne škole“ autora Stjepana Bekavca i Siniše Kljajića koji je i najmanje slikovno opskrbljen. Najviše metodičkog sadržaja ponovno donose udžbenici *Profila*, ali ovaj put oba udžbenika *Profila*. Što nije iznenađujuće pošto se *Profil* kao nakladnik pojavio najkasnije na tržištu. Upravo zbog toga udžbenici za sedmi razred nakladnika *Profil* („Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole“ autora Damira Agičića i „Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole“ autora Damira Agičića, Snježane Koren i Magdalene Najbar-Agičić) opskrbljeni su s najviše izvora i dodatnih metodičkih materijala.

Kao i kod udžbenika petih i šestih razreda osim sadržajnih promjena u udžbenicima prisutne su i konceptijske promjene. U udžbenicima iz osamdesetih i devedesetih Prvi svjetski rat uvršten je kao tema koja se u cijelosti obrađuje. U udžbenicima iz devedesetih izbačena je obrada narodnog preporoda u jugoslavenskim narodima i obrađuje se samo Hrvatski narodni preporod. U udžbenicima iz 2007. godine u sedmom razredu obrađuje se tema prosvjetiteljstva koja je obrađena u starijim udžbenicima za šesti razred, a osim toga Prvi svjetski rat obrađen je samo kroz bitke koje su vođene, a posljedice rata obrađuju se u udžbenicima za osmi razred. Na ovakav sadržaj kao i kod udžbenika petih i šestih razreda utjecala je promjena u nastavnim planovima i programima za povijest. Promjene u broju zastupljenosti žena u udžbenicima za sedmi razred prikazane su u tablici koja je priložena na sljedećoj stranici.

Tablica 4. Podaci o zastupljenosti žena u slikovnom, tekstualnom i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za sedmi razred¹²³

Sadržaj	1987.	1997.		2007.			
	ŠKOLSKA KNJIGA	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA	PROFIL		ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA
	Lovrenčić i dr.	Pavličević i dr.	Pavličević i dr.	Agičić	Koren i dr.	Erdelja i dr.	Bekavac i dr.
Slikovni							
Anonimne žene	9	10	6	1	3	5	2
Plemkinje				1	1	4	
Vladarice				3	5	5	6
Znanstvenice/književnice/umjetnice Bolničarke	1	2	2	1	2 1	4 1	4 1
UKUPNO NA SLIKAMA	10	12	8	6	13	19	13
Tekstualni							
Anonimne žene	1			2	5	6	3
Plemkinje				1	1	1	1
Vladarice				5	4	4	3
Znanstvenice/književnice/umjetnice Bolničarke	1	2	2	1 1	3	2 1	1 1
UKUPNO U TEKSTU	2	2	2	10	13	14	9
Dodatni tekstualni							
Anonimne žene				2	4	4	3
Plemkinje				1	1	1	
Vladarice				4	3	4	5
Znanstvenice/umjetnice/književnice Bolničarke				1	3 1	5 1	2
Aktivistice				1		1	2
UKUPNO U DODATNOM TEKSTU				9	12	16	12
UKUPNO	12	14	10	63		49	34

¹²³ Lovrenčić, Pavličević Potrebica 1986.; Pavličević, Potrebica 1995.; Pavličević, Potrebica 1997.; Agičić 2007; Agičić, Koren, Najbar-Agičić 2007; Bekavac, Kljajić 2007; Erdelja, Stojaković 2007.

Žene se u udžbenicima za sedmi razred više spominju u sadržaju udžbenika nego u udžbenicima za šesti razred. Prema navedenih podacima vidljivo je kako su žene u udžbenicima za sedmi razred uvrštene u sva tri sadržaja, dakle na slikama, u tekstu i u dodatnom sadržaju. Podaci ukazuju da se veće promjene u spominjanju ženskih osoba mogu primijetiti tek u udžbenicima iz 2007. godine. Naime u udžbenicima za sedmi razred vidljivo je da udžbenici iz devedesetih spominju više ženskih osoba nego udžbenici za peti i šesti razred iz devedesetih. Udžbenici iz devedesetih počinju u većem broju spominjati žene u tekstualnom sadržaju. Najveće promjene opet su vidljive tek u udžbenicima iz 2007. godine koji spominju najviše žena u svim sadržajima. Bitno je naglasiti da i u udžbenicima sedmog razreda iz 2007. dolazi do varijacija u spominjanju žena. Udžbenik *Školske knjige* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića spominje najveći broj žena. Vidljivo je kako udžbenik iz osamdesetih žene uvrštava većinom u slikovni sadržaj, ali u udžbenicima iz devedesetih nema prevelikih promjena. Može se reći da stariji udžbenici opet spominju najmanje žena u sadržajima udžbenika. U tome im se može pridružiti i udžbenik *Profila* iz 2007. autora Damira Agičića koji od svih udžbenika iz 2007. godine najmanje spominje žene. Razlike su primijećene i u spominjanju ženskih osoba u slikovnom, u tekstualnom i dodatnom sadržaju.

Udžbenik iz osamdesetih žene većinom spominje u slikovnom sadržaju, a ovakav trend nastavlja se i u udžbenicima iz devedesetih. Udžbenici iz devedesetih u tekstualnom sadržaju za razliku od udžbenika iz osamdesetih navode žene u novoj kategoriji koja se prvi put javlja u starijim udžbenicima, a to je kategorija znanstvenice/književnice/umjetnice. Prema podacima vidljivo je da postoje minimalne razlike između dva udžbenika iz devedesetih. Udžbenik iz devedesetih godina nakladnika *Alfa* uvrštava u sadržaj manje slikovnih prikaza gdje su žene obučene u narodne nošnje pa zbog toga spominje manje žena u kategoriji anonimnih žena od udžbenika nakladnika *Školska knjiga*. Osim toga u starijim udžbenicima nema pojava žena u dodatnom sadržaju. Pojave žena u dodatnom sadržaju vidljive su tek u udžbenicima iz 2007. godine. Oni uvrštavaju žene na slikovnom, u tekstualnom i dodatnom sadržaju. Osim kategorije koja se javlja još u udžbenicima iz devedesetih, žene se u udžbenicima iz 2007. godine javljaju u kategoriji bolničarki. Prema podaci vidljivo je da u udžbenicima iz 2007. također dolazi do određenih varijacija u uvrštavanju žena u određene sadržaje. Udžbenik *Školske knjige* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića spominje najveći broj žena u udžbeniku u svim sadržajima. Osim što najmanje uvrštava žene, udžbenik *Profila* iz 2007. godine autora Damira Agičića također najmanje spominje žene u sadržajima udžbenika. Ovakvi podaci pokazuju

razlike koje postoje u udžbenicima iz 2007. godine što će se najviše vidjeti u spominjanju žena u određenim kategorijama.

Udžbenici iz osamdesetih i devedesetih uvrstavaju najviše žena u kategoriju anonimne žene dok udžbenici iz 2007. godine ne prate taj trend. Osim što je najviše žena uvršteno u tu kategoriju, one su najviše prikazane na slikama na koji se prikazuje kako rade na polju ili njihova svečana, narodna nošnja. Opisi slika ne opisuju detaljnije žene već opisuju događaj koji je prikazan na toj slici. Iz navedenih slika može se iščitati da je glavna ženina uloga i dalje uloga majke i domaćice i zaključiti da se ništa nije promijenilo naspram uloge u udžbenicima iz osamdesetih i devedesetih za peti i šesti razred. No, ipak postoji određeni dio teksta i slike koje prikazuju ženu kao radnicu. Udžbenik iz osamdesetih¹²⁴ godine govori da su žene počele raditi u tvornicama, a u udžbeniku *Alfe* iz 1997. na jednoj su slici žene prikazane kao radnice¹²⁵, a takvih prikaza će biti više u udžbenicima iz 2007. godine. U udžbenicima iz 2007. godine vidljive su promjene u kategoriji anonimnih žena gdje žene nemaju samo ulogu majke ili domaćice već se njihova uloga proširuje na radnice i sufražetkinje koje se bore za prava žena. Udžbenici iz 2007. godine će na slikama u kategoriji anonimne žene sve manje prikazivati žene kao majke i supruge već se više usmjeriti na prikazivanje promjena u položaju žena. Ovakvi slikovni sadržaji na kojima su prikazane žene spominju su u svim udžbenicima iz 2007. godine, a na njima se može vidjeti početak borbe žena za svoja prava i da se žene počinju zapošljavati. Ovaj navod najviše se odnosi na slike koje prikazuju žene kako rade u tvornicama nakon Prvog svjetskog rata, a uz slike se obavezno nalazi opis slike što je tipično za sve udžbenike iz 2007. godine. U svim udžbenicima iz 2007. godine, ne samo u slikovni sadržaj, žene su kao radnice i sufražetkinje opisane i u tekstualnom i dodatnom sadržaju. U udžbeniku *Školske knjige* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića pojavljuje se jedan izvor koji donosi svjedočanstvo tri žene koje rade u rudniku iz kojeg se može pročitati da su žene radile teške fizičke poslove poput muškaraca.¹²⁶ Najviše žena u svim udžbenicima iz 2007. spomenuto je u tekstovima koji govore o promjeni položaja žena. Zanimljivo je kako se nijedna žena imenom i prezimenom ne uvrštava u glavni tekst u dijelu o promjenama u položaju žena već se imena svih žena nalaze u tekstu ispod slike pored glavnog teksta. Kao i kod prethodnih udžbenika, u udžbenicima za sedmi razred iz 2007. spominjanje ženskih osoba u kategorije obične žene, ali koje se bore za ženska prava varira od nakladnika do nakladnika. Jedino udžbenik nakladnika *Profil* autora Damira Agičića, Snježane Koren i Magdalene Najbar-Agičić u kategoriji žena koje djeluju kao

¹²⁴ Lovrenčić, Pavličević Potrebica 1986: 33.

¹²⁵ Pavličević, Potrebica 1997: 7.

¹²⁶ Isto: 119.

sufražetkinje ne uvrštava nijednu žensku osobu u slikovnom sadržaju. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* autora Krešimir Erdelja i Igor Stojaković u tu kategoriju, ali samo u slikovni sadržaj uvrštena je Mary Wollstonecraft.¹²⁷ U udžbeniku nakladnika *Alfa* autora Stjepana Bekavca i Siniše Kljajića uvrštena je Emily Davidson¹²⁸ dok je u udžbeniku nakladnika *Profil* autora Damira Agičića uvrštena Emmeline Pankhurst.¹²⁹ Zanimljivo je kako neki udžbenici iz 2007. godine prilažu grafove na kojim se pokazuje kako se mijenjao položaj žena, a u skoro svim udžbenicima iz 2007. postoje izvori koji govore o potrebi obrazovanja žena. Udžbenik nakladnika *Profil* jedini pored teksta o promjena u položaju žena donosi grafove koji prikazuju kako se mijenjalo pravo glasa žena i muškaraca tijekom 19. stoljeća.¹³⁰ Osim spominjanja promjena žena u dodatnom tekstu u svim udžbenicima iz 2007. postoji spominjanje promjena položaja žena u pitanjima za ponavljanje. Osim toga primijećeno je da se u svim udžbenicima u pojmovnik i u dijelove koji se moraju upamtiti na kraju poglavlja uvodi riječ *sufražetkinja*. Ovakvi podaci o žena koje radi i sudjeluju u aktivističkim pokretima prikazat će se još više u udžbenicima za osmi razred dok su udžbenici za sedmi razred i dalje usmjereni na detaljnije prikazivanje vladarica i plemkinja koje sudjeluju u pokretu.

Udžbenici iz osamdesetih i devedesetih u kategoriji vladarica ne spominju nijednu žensku osobu zbog toga jer je Marija Terezija, koja je najznačajnija vladarica koja se spominje u svim udžbenicima iz 2007. godine, uvrštena u sadržaj starijih udžbenika za šesti razred zbog promjene nastavnog plana i programa. U udžbenicima iz 2007. najveći broj žena uvršten je upravo u kategoriju vladarica, tako da se ovaj put kategorija vladarice i anonimne žene mogu usporediti. Te dvije kategorije mogu se usporediti na način da udžbenici za sedmi razred od svih dosadašnjih udžbenika prvi put spominju više žena u kategoriji vladarice nego u kategoriji anonimnih žena. Prema podacima vidljivo je kako svi udžbenici iz 2007. godine žene uvrštavaju u kategoriju vladarica. Vladarice koje su uvrštene u svim udžbenicima iz 2007. godine su kraljica Marija Terezija, kraljica Viktorija, kraljica Katarina II. i Maria Antoaneta. Naravno, kao i kod kategorije anonimnih žena njihovo smještanje u sadržaj varira od udžbenika do udžbenika. Naime u svim udžbenicima iz 2007. godine uvrštene su u slikovni sadržaj, a pored slike se nalazi opis njihove djelatnosti i vladavine, ali u udžbeniku nakladnika *Alfa* kraljica Viktorija je opisana na najdetaljniji način tako da se opisuje njena vladavina u glavnom tekstu i u tekstu koji se nalazi ispod njene slike.¹³¹ Osim navedenih vladarica u udžbeniku nakladnika

¹²⁷ Erdelja, Stojaković 2007: 117.

¹²⁸ Bekavac, Kljajić 2007: 175.

¹²⁹ Agičić 2007: 138.

¹³⁰ Agičić 2007: 79.

¹³¹ Bekavac, Kljajić 2007: 104.

Alfa na sliku je uvrštena carica Tsu-hsi koja se ne spominje u ostalim udžbenicima iz 2007. godine.¹³² Promjene u spominjanju žena u kategoriji vladarica u udžbenicima iz 2007. godine najviše su vidljive u spominjanju Marije Terezije kao glavne ličnosti u udžbenicima za sedmi razred. Također ona je uvrštena u svim udžbenicima iz 2007. godine, ali na različiti način. Marija Terezija uvrštena je slikovnim sadržajem na najviše mjesta u udžbeniku nakladnika *Profil* autora Damira Agičića. U navedenom udžbeniku Marija Terezija je slikom i spomenom u tekstu uvrštena na tri mjesta.¹³³ Zanimljivo je kako navedeni udžbenik daje na važnosti Mariji Tereziji kao jako važnoj vladarici. U ostalim udžbenicima iz 2007. godine Marija Terezija spomenuta je na slici i u tekstu koji se nalazi na jednom mjestu. U udžbenicima za sedmi razred osim sufražetkinja značajnu ulogu u jačanju ženskih prava i promjena u položaju žena imaju plemkinje.

Žene se u kategoriji plemkinja javljaju samo u udžbenicima iz 2007. godine, ali se najmanje žena u udžbenicima iz 2007. spominje u toj kategoriji. Vidljivo je da dolazi do variranja u broju spominjanja žena u kategoriji plemkinja. U svim udžbenicima iz 2007. godine spominje se Sidonija Erdody, ali je ona u svim udžbenicima uvrštena samo u slikovnom sadržaju. Jedino su u udžbeniku *Školske knjige* autora Krešimir Erdelja i Igor Stojaković spominje na više mjesta. Spomenuta je na slici koja prikazuje pripadnike *Ilirskog pokreta*, a kasnije kroz udžbenik spomenuta je njena djelatnost.¹³⁴ Osim Sidonije Erdody u svim udžbenicima iz 2007. spominje se i Sofija, ali samo kao supruga Franje Ferdinanda. Smještena je u plemkinje jer se ne spominje kao vladaricu već kao suprugu Franje Ferdinanda, a nije bila anonimna žena. Svi ostali udžbenici osim udžbenika *Školske knjige* ne spominju više nijednu ženu u kategoriji plemkinja. Udžbenik *Školske knjige* samo u dodatnom tekstu navodi Napoleonovu sestru Elisuu koja je proglašena vojvotkinjom¹³⁵ i Madame Roland.¹³⁶ Iako su plemkinje kao i sufražetkinje i radnice pokrenule promjene u položaju žena, velike promjene u spominjanju žena u udžbeniku vidljive su u kategoriji znanstvenice/književnice/umjetnice.

Žene se u kategoriji znanstvenica/književnica/umjetnica počinju spominjati u udžbeniku iz osamdesetih, a njihovo spominjanje u navedenoj kategoriji u udžbenicima iz devedesetih se malo povećava. Naravno broj žena koji se spominje u ovoj kategoriji najveći je u udžbenicima iz 2007. godine. U udžbeniku iz osamdesetih na slikama se spominje jedna žena u kategoriji

¹³² Isto: 158.

¹³³ Agičić, Koren, Najbar-Agičić 2007: 11,12,13,19.

¹³⁴ Erdelja, Stojaković 2007: 81, 124.

¹³⁵ Isto: 56.

¹³⁶ Isto: 51.

znanstvenice/književnice/umjetnice – Marie Curie. Naime, Marie Curie na toj slici nije prikazana samostalno već uz svog muža. Maria Curie na identičan je način spomenuta u udžbenicima iz devedesetih¹³⁷ kao u udžbeniku iz osamdesetih. Veće promjene u spominjanju Marie Curie vidljive su tek u udžbenicima iz 2007. godine. Naime u gotovo svim udžbenicima priložena je njena slika i ispod njene slike nalazi se opis njene djelatnosti, ali ovaj put u tekstu i na slici spomenuta je samostalno. Zanimljivo je kako postoje različiti navodi o njoj, udžbenik nakladnika *Alfa* autora Stjepana Bekavca i Siniše Kljajića najdetaljnije opisuje njenu djelatnost.¹³⁸ Osim Marie Curie koja je spomenuta u svim udžbenicima, Dragojla Jarnević također se spominje u svim udžbenicima u kategoriji književnica. U udžbenicima iz devedesetih Dragojla Jarnević spominje se samo u slikovnom sadržaj ispod kojih se nalazi kratki opis njene djelatnosti. Veće promjene vidljive su tek u udžbenicima iz 2007. godine. Dragojla Jarnević spominje se u svim udžbenicima iz 2007. godine, ali ne spominje se u svim udžbenicima na isti način. Bitno je naznačiti da je u svim udžbenicima uvrštena u slikovni sadržaj, ali da je njena djelatnost opisana tek u tekstu pored slike ili u izvorima. Zanimljivo je kako se u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* Dragojla Jarnević uvrštava na dvije slike. U ostalim udžbenicima Dragojla Jarnević je izdvojena na slici i tekstem o njoj djelatnosti pored slike, ne spominje se na dvije slike. Samo udžbenik nakladnika *Profil* autora Damira Agičića, Snježane Koren i Magdalene Najbar-Agičić iz 2007. godine uvrštava u slikovni sadržaj još jednu ženu u kategoriju književnica – Mariju Jurić Zagorku.¹³⁹ U tekstualni sadržaj udžbenik *Školske knjige* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića osim Dragojle Jarnević i Marie Curie u kategoriji znanstvenica/književnica/umjetnica uvrštava književnicu George Sand koja je izdvojena iz glavnog teksta i ispod njene slike stoji opis o njoj djelatnosti. Osim George Sand u kategoriju znanstvenice/književnice/umjetnice prethodno navedeni udžbenik jedini spominje jednu umjetnicu, a to je Slava Raškaj.¹⁴⁰

U udžbenicima za sedmi razred iz 2007. godine postoji spominjanje žena u kategoriji bolničarki. Kategorija bolničarke nova je kategorija koja je uvedena udžbenicima za sedmi razred iz 2007. godine. Naime u njoj se spominje samo jedna žena koja se spominje u svim udžbenicima iz 2007. godine. Isto kao i žene u prethodnim kategorijama Florence Nightingale u svakom udžbeniku iz 2007. godine za sedmi razred spomenuta na drugačiji način. Florence Nightingale spomenuta je u svim udžbenicima na slikovnom sadržaju, u glavnom tekstu je

¹³⁷ Pavličević, Potrebica 1995: 94; 1997: 62.

¹³⁸ Bekavac, Kljajić 2007: 26.

¹³⁹ Agičić, Koren, Najbar-Agičić 2007: 164.

¹⁴⁰ Erdelja, Stojaković 2007: 110, 163.

spomenuta samo u jednoj rečenici i više podataka o njoj donosi se u tekstu koji se nalazi ispod njene slike pored glavnog teksta. Najdetaljniji tekst o njenoj djelatnosti donosi udžbenik nakladnika *Alfa* autora Stjepana Bekavca i Siniše Kljajića.¹⁴¹ Upravo je spominjanjem žena u novoj kategoriji – bolničarke u udžbenicima iz 2007. godine naglašeno da su žene udžbenicima za sedmi razred dobile novu ulogu – radnice.

Teme u kojima se spominju žene u udžbenicima za sedmi razred su:

1. Prva industrijska revolucija
2. Francuska revolucija
3. Početak modernog doba
4. Društvo u novom vijeku
5. Prosvijećeni apsolutizam
6. Hrvatski narodni preporod
7. Svakodnevni život u 19. stoljeću
8. Prvi svjetski rat

U većini tema koje su navedene žene su spomenute u udžbenicima iz 2007. godine iako se ne spominju u svim analiziranim udžbenicima iz 2007. U udžbeniku iz 1987. žene su većinom prikazane na slikama iz kojih se može dobiti dojam o njihovim ulogama.

U temi o Francuskoj revoluciji prikazana je slika *Žene Pariza zauzimaju dvorac Versailles* na kojoj se vidi kako žene napadaju Bastillu.¹⁴² Ova će slika postati kontinuitet koji će se prikazivati i u novijim udžbenicima. U udžbenicima iz 1997. ne postoje nikakve novosti u navedenoj temi, već se u udžbeniku nakladnika *Alfa* ne prikazuje ova slika nego slika koja prikazuje život na dvoru u Francuskoj na kojoj se vidi jedna žena za koju se pretpostavlja da je Maria Antoaneta.¹⁴³ U udžbenicima iz 2007. godine tema francuske revolucije proširena je tako da se u tekstu i na slici pored teksta spominje Maria Antoaneta. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* Maria Antoaneta spomenuta je na način da su je pogubili jakobinci, a pored glavnog teksta nalazi se njena slika i ispod slike tekst o tome tko je ona bila.¹⁴⁴ Ona se samo u ovom udžbeniku spominje i u tekstu i pored glavnog teksta kao dio „Tko želi znati više“. Tek nakon pročitano dodatnog teksta o njoj se može reći da je bila razmažena vladarica koju narod

¹⁴¹ Bekavac, Kljajić 2007: 101.

¹⁴² Lovrenčić, Pavličević, Potrebica 1986: 21.

¹⁴³ Pavličević, Potrebica 1997: 13.

¹⁴⁴ Erdelja, Stojaković 2007: 53.

nije volio zbog njenog raskošnog života. U ovom udžbeniku se također na rubu stranice uz glavni tekst spominje književnica George Sand koja je pisala o revoluciji u Parizu. Osim ovog podatka u tekstu se iznosi podatak o salonu Madame Rolanda u kojem su se žirondinci okupljali koji je bilo jedno od najvažnijeg mjesta u Parizu za vrijeme revolucije. U tom dodatnom tekstu nema spomena o Madame Roland nego samo o salonu. Budući da nema spomena ženskih osoba u temi o Napoleona, u ovom dijelu o Francuskoj revoluciji napomenut će se da je u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* spomenuta Napoleonova sestra Elisa za koju se samo navodi u tekstu ispod njene slike da ju je Napoleon proglasio vojvotkinjom Toskane.¹⁴⁵ U svim ostalim udžbenicima iz 2007. Maria Antoaneta se u tekstu uglavnom spominje kao žena kralja Luja XVI.

U sklopu teme Prva industrijska revolucija u udžbeniku iz 1987. žene su spomenute samo u jednoj rečenici, i to u kontekstu njihova rada u tvornicama. Zanimljivo je da se u udžbeniku iz 1997. ne spominje rad žena u tekstu, već je samo prikazana slika *Predilica* na kojoj se može vidjeti kako žena radi na šivaćoj mašini. Osim te slike prikazana je slika *Radničko naselje* na kojoj su žene prikazane uz djecu i muževe zbog čega se može zaključiti da se žene i dalje brinu o djeci i svojim muževima.¹⁴⁶ U temi o Prvoj industrijskoj revoluciji u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* nema spomena žena u glavnom tekstu, ali se uz glavni tekst donose tri izvora koja govore o tome kako je izgledao rad u rudniku iz ženske perspektive. Također se navodi da su žene bile manje cijenjene radnice od muškaraca, a također su bile i manje plaćene. Zanimljivo je kako se žene u toj temi spominju samo u navedenom udžbeniku dok u ostalim udžbenicima iz 2007. godine nema spomena žena u temi o prvoj industrijskoj revoluciji.

U udžbeniku iz 1987. u temi o početku modernog doba nema spomena nijedne žene u tekstu. Na slikama koje prikazuju žene se i dalje dobiva dojam da je njihova glavna uloga briga o djeci i domaćinstvu. Jedina slika koja prikazuje napredak je slika koja prikazuje djevojke kako se školuju, naziva *Škola za djevojke*.¹⁴⁷ Zanimljivo je da se te iste slike pojavljuju u udžbenicima iz 1997. Dakle, što se tiče teme početak modernog doma nema napretka naspram udžbenika iz 1987. U temi koja je vezana za napredak društva u novom vijeku u udžbeniku iz 1987. spomenuta je Marie Curie koja je spomenuta samo u jednoj rečenici, i to da je uz svog muža otkrila novi element.¹⁴⁸ U udžbenicima iz 1997. nema promjena već se Marie Curie spominje na isti način kao u udžbeniku iz 1987. Jedina promjena je da je nadodana slika uz tekst o Marie

¹⁴⁵ Isto: 56.

¹⁴⁶ Pavličević, Potrebica 1997: 7, 28.

¹⁴⁷ Lovrenčić, Pavličević, Potrebica 1986: 55.

¹⁴⁸ Isto 1987: 103.

Curie i njezinom mužu o otkriću novog elementa. Tek je u udžbenicima iz 2007. Marie Curie spomenuta samostalno na način da se govori da je otkrila novi element. Osim spomena u tekstu u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* priložena je i njena slika uz tekst o tome tko je ona bila i koji je bio njen doprinos društvu. Zanimljiv je način na koji se opisuje rad Marie Curie u udžbeniku nakladnika *Alfa*. Ovaj udžbenik jedini navodi podatak da je Maria Curie nakon smrti svojeg supruga stavljena na poziciju profesora na Sorboni i da je tada postala prva profesorica na Sveučilištu u Sorboni.¹⁴⁹ Jedina ženska osoba koja je, uz Marie Curie, navedena u udžbenicima iz 1997. je Dragojla Jarnević. O njoj se u udžbenicima iz 1997. u par rečenici govori da je bila pripadnica Hrvatskog narodnog preporoda, ali ne postoji nikakav drugi podatak o njoj. U udžbenicima iz 2007. Dragojla Jarnević spominje se detaljnije, a uz nju je u temi o Hrvatskom narodnom preporodu spomenuta i Sidonija Erdody. Zanimljivo je da Dragojla Jarnević i Sidonija Erdody nisu spomenute na isti način u svim udžbenicima iz 2007. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* samo je spomenuta Dragojla Jarnević i njezina djelatnost. U oba udžbenika nakladnika *Profil* Dragojla Jarnević samo je spomenuta uz sliku dok je Sidonija Erdody spomenuta kao glavna sudionica Hrvatskog narodnog preporoda i izvođačica Gajeve himne. U udžbeniku nakladnika *Alfa* nema spomena ni jedne ženske osobe u temi o preporodu. Ovo je zanimljiv podatak jer se upravo u tome vidi razlika među udžbenicima iz 2007. godine. U ostalim temama u starijim udžbenicima nema spomena ženskih osoba. Dakle, jedini spomen ženskih osoba o društvu u novom vijeku je Marie Curie o kojoj je objašnjeno da je samo spomenuta u udžbenicima iz 1987. i na isti način u udžbenicima iz 1997.

Prije nego se krene s objašnjavanjem spomena žena u temama o društvu u ranom vijeku potrebno je spomenuti žene koje su vezane za temu o prosvjetiteljstvu jer su, kako je prethodno navedeno, teme o prosvjetiteljstvu vezane za šesti razred, a ne sedmi razred u starijim udžbenicima. Marija Terezija u udžbenicima iz 2007. ima poglavlje u kojem se detaljnije iznose podaci o njenoj vladavini.

U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* uz glavni tekst o Mariji Tereziji priložena je i njezina slika uz tekst koji se izdvaja uz sliku u kojem se detaljnije iznose se podaci o njenom životu.¹⁵⁰ Osim Marije Terezije u istoj temi spomenuta je i Katarina Velika, ali o njoj nema podataka u glavnom tekstu, već se podaci o njoj iznose uz njenu sliku.

¹⁴⁹ Bekavac, Kljajić 2007: 26.

¹⁵⁰ Erdelja, Stojaković 2007: 13.

Marija Terezija najdetaljnije je obrađena u drugom udžbeniku nakladnika *Profil*. U navedenom udžbeniku spomenuta je na tri mjesta u istoj temi – na dva mjesta je samo spomenuta dok se na trećem mjestu donosi poglavlje o njezinoj vladavini.¹⁵¹ Nadalje, najveće novosti koje su zamijećene u udžbenicima za sedmi razred iz 2007. su spominjanje žena kao aktivnih sudionika u društvu. Tako da je tema o društvu u novom vijeku tema u kojoj je najdetaljnije spomenuta uloga žena u novom vijeku. U ovoj temi u starijim udžbenicima nema nikakvih podataka o promjenama koje govore da su žene počele raditi i boriti se za svoja prava, već su samo prikazane slike iz kojih se dobiva dojam da se žene samo bave djecom i domaćinstvom. Udžbenik koji najdetaljnije opisuje ulogu žena u novom vijeku je udžbenik nakladnika *Školska knjiga*. U navedenom udžbeniku postoji više poglavlja koja govore o statusu žena u tom razdoblju. Zanimljiv je način na koji se u prvom poglavlju govori da su se žene u razdoblju novog vijeka počele isticati jer su shvatile da su po statusu i inteligenciji jednake muškarcima.

U udžbeniku nakladnika *Alfa* na zanimljiv način opisana je Florence Nightingale koja je udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* spomenuta samo u jednoj rečenici. Za nju se iznose podaci da je stvorila suvremenu bolničarsku službu i da se na dan njenog rođenja slavi Međunarodni dan sestrinstva. Priložena je i njezina slika na kojoj se vidi kako pješači sa svjetiljkom i ispod slike stoji objašnjenje da su je nazivali „Dama sa svjetiljkom“ jer je cijelu noć obilazila svoje pacijente.¹⁵² U udžbenicima nakladnika *Profil* u temi o društvu u novom vijeku spominje se da su žene počele raditi u tvornicama, ali da nisu bile plaćene kao muškarci. Od značajnih ženskih osoba koje su promijenile društvo u 19. stoljeću u svim udžbenicima iz 2007. istaknuta je kraljica Viktorija koja se također ne spominje u starijim udžbenicima. Najdetaljnije je opisana u udžbeniku nakladnika *Alfa* gdje je objašnjeno da je ona bila jedna od najznačajnijih vladarica i da je za njeno vrijeme Velika Britanija dosegla gospodarski vrhunac.

Na kraju poglavlja spominje se da je kraljica Viktorija postala simbolom britanske imperijalne moći. Osim u glavnom tekstu, kraljica Viktorija prikazana je na slici i uz sliku je priložen i tekst koji ukratko govori o njenom privatnom životu.¹⁵³ U ostalim je udžbenicima kraljica Viktorija samo spomenuta kao najznačajnija kraljica Velike Britanije.

U temi koja se bavi svakodnevnim životom i društvom u 19. stoljeću u udžbeniku *Školske knjige* na početku je priložena slika žena iz građanskog društva koje piju čaj, odmah ispod te

¹⁵¹ Agičić, Koren, Najbar-Agičić 2007: 13.

¹⁵² Bekavac, Kljajić 2007: 101.

¹⁵³ Isto: 104.

slike nalazi se jedan grafički prikaz koji prikazuje poslove kojima su se žene bavile u 19. stoljeću – učiteljice, spremačice, tkalje i žene koje rade na selu. Uz taj prikaz postoji jedan izvor koji govori o položaju žena u 19. stoljeću. Uz navedeni izvor priložena je slika Mary Wollstonecraft, ali nije objašnjeno tko je ona i koja je bila njena uloga, već se samo iznosi njezino ime. Nakon ovog dijela u sklopu ove teme objašnjava se i kako su se žene borile za pravo glasa, a osim teksta u glavnom sadržaju priložena je i slika na kojoj se vidi kako žene demonstriraju i bore se za svoja prava. U udžbeniku nakladnika *Alfa* nije na tako detaljan način opisan položaj žena u 19. stoljeću, ali je navedeno da je Novi Zeland prva zemlja u kojoj je uvedeno pravo glasa žena, ali i da su za žene određene puno dulje zatvorske kazne. Osim ovog podatka, navedeno je da je 8. ožujka 1875. dan kada su žene New Yorka izašle na ulice i snage reda su na njih otvorile vatru te da je taj dan zabilježen kao prvi dan žena u povijesti. Izvan teksta je na zanimljiv način dan pregled kako su određene zemlje davale pravo glasa ženama, a među tim zemljama navedena je i Jugoslavija. Ispod poglavlja nalazi se tekst koji govori o Emily Wilding Davidson koja je bila sufražetkinja koja se bacila pod kopito konja britanskog kralja Georgea V.¹⁵⁴ Novosti koje se uvode u udžbenicima nakladnika *Profil* su poslovi kojima su se žene počele baviti kada su se krenule obrazovati. Poslovi koji su navedeni su: telefonistice, učiteljice, daktilografinje, liječnice, znanstvenice, spisateljice i novinarke. Nova ženska osoba u navedenim udžbenicima je Emmeline Pankhurst koja je samo spomenuta i priložena je njezina slika uz glavni tekst.¹⁵⁵ Potrebno je spomenuti osobe koje se u sklopu ove teme pojavljuju u udžbenicima iz 2007., a to su Slava Raškaj i Marija Jurić Zagorka. Naime, Marija Jurić Zagorka spomenuta je samo u udžbeniku nakladnika *Profil*.¹⁵⁶ Marija Jurić Zagorka pojavljuje se i u udžbenicima za osmi razred.

Stariji udžbenici za sedmi razred žene spominju većinom u slikovnom sadržaju i to na način da su opisane samo kroz slike na kojima se vidi da je njihova glavna uloga bila majke ili domaćice. No, ipak postoje neke slike iz kojih se može utvrditi da su žene počele raditi, takav trend nastavlja se u udžbenicima iz devedesetih, ali u njima je ipak uvedeno spominjanje žene u kategoriji znanstvenice/književnice/umjetnice, ali žene su šturo spomenute u navedenoj kategoriji. Udžbenici za sedmi razred iz 2007. godine pokazuju veće promjene u uvrštavanju ženskih osoba u sadržaje udžbenika. Najveće promjene vidljive su u postojanju novih kategorija žena koje su uvrštene. Žene nisu više gledane samo kao anonimne žene koje se bave kućanstvom i odgojem djece. Pojavljuju se nove uloge žene koju su vrlo značajne, a to su žene

¹⁵⁴ Isto: 168,174-175

¹⁵⁵ Agičić 2007: 137-138.

¹⁵⁶ Agičić, Koren, Najbar-Agičić 2007: 164.

koje se bore za promjenu u položaju žena. Osim toga pojavljuje se kategorija znanstvenica, umjetnica, književnica, a i bolničarka koje se gledaju kao zaposlene žene. Naglašava se uloga žena kao vladarica što je vidljivo u značaju Marije Terezije u udžbenicima iz 2007. godine. Iako se neke žene pojavljuju još u udžbenicima iz 1987. i 1997. njihova uloga u društvu dobiva na značaju tek u udžbenicima iz 2007. godine. Pravi primjer je Marie Curie koja je od žene koja je samo spomenuta uz svog muža kao znanstvenica postala žena koja se spominje samostalno i koja je otkrila jedan jako bitan kemijski element. Dragojla Jarnević je na isti način od žene koja je samo sudjelovala u Narodnom preporodu postala žena koja se u periodu Hrvatskog narodnog preporoda borila za promjenu položaja žena. Zanimljivo je kako se svi ti podaci iznose u udžbenicima za sedmi razred iz 2007. godine iznose većinom u dodatnom tekstu u kojem se detaljnije objašnjava uloga ženskih osoba koje su samo spomenute u glavnom tekstu. U glavnom tekstu sadržaja u udžbenicima iz 2007. godine žene su samo spomenute u par rečenica, a detaljniji podaci o njihovoj djelatnosti iznose se u tekstu koji se nalazi pored glavnog teksta sadržaja.

6. Osmi razred

Analiza osmog razreda temelji se na sedam udžbenika, jedan udžbenik iz 1987., dva udžbenika iz 1997. i četiri iz 2007. godine. U osamdesetim godinama izlazio je samo jedan udžbenik, nakladnika *Školska knjiga* („Čovjek u svom vremenu 4“ autora Dušana Bilandžića, Renea Lovrenčića, Ive Jelića i Radovana Vukadinovića). Deset godina kasnije za tržište su se kao i kod udžbenika šestog i sedmog razreda natjecali su se udžbenici *Školske knjige* („Povijest za VIII. razred osnovne škole“ autora Ive Perića) i *Alfe* („Povijest za VIII. razred osnovne škole“ autora Ive Perića), a 2007. godine *Profil* je nudio dva udžbenika („Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole“ autorice Vesne Đurić i “Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole” autorice Snježane Koren), *Školska knjiga* je izdavala udžbenik autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića „Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole”, te *Alfa* izdaje “Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole” autora Stjepana Bekavca, Marije Bradvice i Marinka Miočića.

Udžbenici se razlikuju po konceptu i sadržaju. Udžbenik za osmi razred iz osamdesetih godina od svih analiziranih udžbenika iz osamdeseti najviše obiluje tekstualnim sadržajem koji je jako malo opskrbljen slikovnim sadržajem. Novost je da se ispod slikovnog sadržaja uvode opisi događaja na slici, a rijetko i osoba koje su spomenute na slikovnom sadržaju. Udžbenici iz devedesetih godina za osmi razred izbacuju veliku količinu tekstualnog sadržaja, ali ne uvode više slikovnog sadržaja što je sličnost s udžbenicima za ostale razrede iz devedesetih godina. Veće promjene opet su tek u tekstualnom i slikovnom sadržaju vidljive u udžbenicima iz 2007. godine. Naime udžbenici za osmi razred iz 2007. godine kao i prethodni udžbenici sadržajno se razlikuju, najviše slikovnih sadržaja nudi udžbenik *Školske knjige* „Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole” autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića. Osim slikovnog sadržaja navedeni udžbenik sadrži i dosta tekstualnog sadržaja u kojem se nalazi dosta opisa događaja i osoba u dodatnom sadržaju. Najviše tekstualnog sadržaja u udžbenicima iz 2007. godine sadrži udžbenik *Alfe* izdaje “Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole” autora Stjepana Bekavca, Marije Bradvice i Marinka Miočića koji je i najmanje slikovno opskrbljen što je sličnost s udžbenicima nakladnika Alfa za prethodne razrede. Najviše metodičkog sadržaja donosi udžbenik nakladnika *Profila* „Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole” autorice Snježane Koren koji od svih analiziranih udžbenika donosi najviše izvora i podataka koji donose izvještaje iz vremena u kojem se neki događaj dogodio. Tako da se može zaključiti da je udžbenik autorice Snježane Koren za osmi razred najbolje opskrbljen metodičkim sadržaje.

Udžbenici za osmi razred dosta se koncepcijski razlikuju. Naime u udžbenicima iz osamdesetih zbog daljnje prisutnosti komunizma u hrvatskom društvu naglasak je na temama iz komunizma – NOB, jugoslavenski narodi, marksizam. U udžbenicima iz devedesetih zbog stvaranja samostalne hrvatske države i rata u kojem se Hrvatska našla tijekom devedesetih naglasak je na temi nacionalnosti i hrvatskog samostalnog naroda i dolazi do izbacivanja teme o marksizmu i smanjivanja sadržaja o komunizmu. Veće razlike događaju se u udžbenicima iz 2007. godine gdje je obrađen do kraja Prvi svjetski rat koji se u starim udžbenicima obrađuje u sklopu gradiva sedmog razreda. Također naglasak nije više na nacionalnim temama već se uvode društvene teme kojima se daje više prostora u svim udžbenicima za osmi razred iz 2007. Na ovakav sadržaj kao i kod ostalih udžbenika utjecala je promjena u nastavnim planovima i programima za povijest. Promjene u broju zastupljenosti žena u udžbenicima za osmi razred prikazane su u tablici koja je priložena na sljedećoj stranici.

Tablica 5. Podaci o zastupljenosti žena u slikovnom, tekstualnom i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za osmi razred¹⁵⁷

Sadržaj	1987.	1997.		2007.			
	ŠKOLSKA KNJIGA	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA	PROFIL		ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA
	Bilandžić i dr.	Perić	Perić	Đurić	Koren	Erdelja i dr.	Bekavac i dr.
Slikovni							
Anonimne žene (obične žene)	6	2	1	6	8	7	2
Znanstvenice/književnice/umjetnice		1		1	6	9	1
Sportašice				3	1	3	1
Političarke				1	1	3	2
Partizanke	5					2	
UKUPNO NA SLIKAMA	11	3	1	11	16	23	6
Tekstualni							
Anonimne žene (obične žene)		3	2	7	3	10	2
Znanstvenice/književnice/umjetnice	1	3	5	1	3	7	2
Sportašice				2			1
Političarke		1	1	1	3	1	1
Partizanke	1	1					
UKUPNO U TEKSTU	2	6	8	11	9	18	6
Dodatni tekstualni							
Anonimne žene (obične žene)	3			2	6	3	
Znanstvenice/umjetnice/književnice		1		1	4	9	1
Sportašice							
Političarke				1	2	3	2
Aktivistice						3	
Partizanke	1						
UKUPNO U DODATNOM TEKSTU	4	1		4	12	18	3
UKUPNO	17	10	9	62		59	19

¹⁵⁷ Bilandžić, Lovrenčić, Jelić, Vukadinović 1987; Perić 1995, 1997; Bekavac, Bradvica, Miočić 2007; Đurić 2007; Erdelja, Stojaković 2007; Koren 2007.

Žene se u udžbenicima za osmi razred spominju u najvećoj mjeri naspram udžbenika svih ostalih razreda. Na ovakve podatke utjecali su najviše udžbenici iz 2007. godine koji spominju najveći broj žena. Prema podacima vidljivo je kako su žene u udžbenicima za osmi razred uvrštene u tri sadržaja – slikovni, tekstualni i dodatni sadržaj. Najveće razlike mogu se detektirati u udžbenicima za osmi razred koji pokazuju velike uzlazne promjene u spominjanju žena u udžbenicima. Udžbenik u kojem se žene spominju u najvećoj mjeri je udžbenik *Školske knjige* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića. U njemu su žene spomenute u najvećem broju u sva tri sadržaja u kojima se spominju. Najmanje se žene spominju opet u starijim udžbenicima gdje su u većem broju spomenute samo u slikovnom i manje u tekstualnom sadržaju. Od udžbenika iz 2007. godine za osmi razred može se izdvojiti udžbenik *Alfe* autora Stjepana Bekavca, Marije Bradvice i Marinka Miočića koji unatoč najvećoj tekstualnoj opskrbljenosti spominje najmanje žena u svim sadržajima udžbenika. Upravo ovakvi podaci mogu potvrditi, ali budući da se radi o udžbenicima osmog razreda, dokazati da postoje velike razlike među udžbenicima različitih nakladnika iz 2007. godine. Pogledaju li se sami sadržaji u kojima su spomenute žene u svim udžbenicima mogu se primijetiti velike razlike.

Zanimljivo je kako udžbenik iz osamdesetih i dalje spominje većinu žena na slikovnom sadržaju, ali za razliku od udžbenika sedmog razreda uvrštava žene i u dodatan sadržaj. Osim toga u udžbenicima iz devedesetih ne događaju se veće promjene naspram udžbenika iz osamdesetih, jedino što se spominjanje ženskih osoba na slikama smanjuje, a više žena spominje se u tekstualnom sadržaju. Zanimljivo je primijetiti kako u dodatnom sadržaju dolazi do smanjenja broja žena koje se spominju u udžbenicima iz devedesetih. Osim navedenog udžbenik *Alfe* autora Ive Perića spominje malo veći broj žena u tekstualnom sadržaju od udžbenika *Školske knjige* istog autora. Velike promjene vidljive su u udžbenicima iz 2007. godine koji uvrštavaju najviše žena ovaj put u dodatan sadržaj. Iako je većina tih žena spomenuta na slikovnom i u tekstualnom sadržaju. Detalji o njihovom djelovanju, životu i o tome tko su bile spominju se u dodatnom sadržaju. U tome se među svim udžbenicima izdvaja udžbenik *Školske knjige* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića koji u najvećem broju žene spominje na slikovnom sadržaju. Iako su spomenute na slikovnom sadržaju, na većini slika se ispod nalazi opis žene koja je spomenuta na slici. Zanimljiva je razlika između dva udžbenika *Profila* gdje je vidljivo kako udžbenik autorice Snježane Koren spominje puno veći broj žena, naročito u dodatnom sadržaju od udžbenika autorice Vesne Đurić. Udžbenik *Alfe* autora Stjepana Bekavca, Marije Bradvice i Marinka Miočića po spominjanju žena u sadržajima udžbenika može se više usporediti sa starijim udžbenicima nego s udžbenicima iz 2007. godine.

Upravo su ovakve varijacije u spominjanju žena koje su prisutne u udžbenicima iz 2007. godine najbolje vidljive u uvrštavanju žena u pojedine kategorije.

U udžbenicima za osmi razred dolazi do pojave novih kategorija u kojima se spominju žene. Jedna od novih kategorija koja se pojavljuje i prisutna je većinom u udžbeniku iz osamdesetih je kategorija partizanki u kojoj je nakon anonimnih žena spomenuto najviše žena u udžbeniku iz osamdesetih. U udžbenicima iz devedesetih umanjuje se spomen žena u kategoriji partizanki, a u udžbenicima iz 2007. pojavljuje se jedino u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga*. Udžbenici iz devedesetih počinju spominjati žene u kategoriji političarke u kojoj se u udžbenicima iz 2007. uvrštava veći broj žena. Udžbenici iz 2007. spominju žene u dvije nove kategorije, a to su sportašice i aktivistice. Zanimljivo je kako se nijedna žena ne spominje u kategoriji vladarice u kojoj je veći broj žena prisutan u udžbenicima za sedmi razred, kategorija vladarice u svim udžbenicima za osmi razred zamijenjene su kategorijom političarki.

Žene su u udžbenicima za osmi razred u većoj mjeri spomenute u kategoriji anonimnih žena. Do promjena njihove glavne uloge majke, domaćice, radnice u ovoj kategoriji dolazi već u udžbenicima iz osamdesetih godina gdje se na većini slika može vidjeti uloga žena koju su imale u dva svjetska rata. Većina žena prikazana je na slikama Narodnooslobodilačke borbe i Komunističke partije Jugoslavije na kojima imaju ulogu brige o vojnicima. Osim ovakvih slika postoji jedna slika iz koje se može vidjeti promjena u obrazovanju djevojčica jer su na slici u školi prikazane uz dječake i djevojčice.¹⁵⁸ U tekstu se ne spominje ništa o ulozi žena na slikovnom sadržaju na kojem su prikazane, ali u dodatnom tekstu u udžbeniku iz osamdesetih žene s tekstu spomenute samo kroz silovanja i ubijanja od strane njemačkih vojnika.¹⁵⁹ Ovakvi podaci u novijim udžbenicima mogu se naći u tekstualnom, a ne u dodatnom sadržaju. U udžbenicima iz devedesetih ovakvi podaci o anonimnim ženama ne mogu se pronaći te se njihova uloga ponovno svodi samo na majku i domaćicu, čak ne postoji uloga radnice koja se može pronaći u udžbenicima iz devedesetih za sedmi razred. Ovakvi podaci ukazuju da su udžbenici iz devedesetih ponovno vratili tradicionalne okvire ženskih uloga. U udžbenicima iz 2007. godine dolazi do promjene u spominjanju uloga anonimnih žena. Većina žena koja je spomenuta u tekstualnom i dodatnom sadržaju nema ulogu majke i domaćice već se spominju u dijelu o promjenama u položaju žena. Naime uloge žena opet su prebačene na radnice i aktivistice za promjene u položaju žena. Osim navedenog u svim udžbenicima se govori kako se javljaju feministički pokreti i feministice koji zamjenjuje sufražetske pokrete. Tako da se

¹⁵⁸ Bilandžić, Lovrenčić, Jelić, Vukadinović 1987: 14.

¹⁵⁹ Isto: 92,122.

uloga žena u kategoriji anonimnih žena samo povećava. Osim uloge feministice i radnice žene u udžbenicima za osmi razred iz 2007. godine imaju ulogu potrošača. Najviše podataka o ovakvoj ulozi žena u kategoriji anonimne žene može se pronaći u udžbeniku *Školske knjige* koji u više poglavlja opisuje promjene u položaju žena, ali detaljniji podaci o borbi za položaj nalazi se u dodatnom sadržaju.¹⁶⁰ Najveće promjene ipak su vidljive u drugim kategorijama u koje se uvrštavaju žene u udžbenicima za osmi razred.

Žene su u kategoriji partizanki najviše spomenute u udžbeniku iz osamdesetih. U udžbeniku iz osamdesetih navode se dva imena žena koje su spomenute na slikama, a to su Ljubinka Milosavljević i Darinka Puškarić koje su prikazane na slikama iz kategorije partizanki. Zanimljiv je jedan prikaz partizanke koja je prikazana na slikovnom sadržaju udžbenika iz 1987. godine, ali postoji tekst koji govori kako se ona hrabro ponaša pred njemačkim vojnicima. Ovakav način spominjanja žena u kategoriji partizanke smanjit će se u udžbenicima iz devedesetih, a udžbenicima iz 2007. godine skoro će u potpunosti nestati. U udžbenicima iz devedesetih rijetko su prikazane žene u kategoriji partizanki te se spominjanje žena opet svelo na uloge majke i domaćica. U svim udžbenicima iz 2007. godine osim u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića gdje postoje dvije ženske osobe koje se ponovno javljaju u kategoriji partizanke – Anka Berus i Kata Pejnović koje su spomenute isto samo u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga*.¹⁶¹ Udžbenici iz devedesetih i 2007. godine usmjerili su se na spominjanje žena u novim kategorijama.

Iako je spominjanje žena u kategoriji znanstvenice/književnice/umjetnice aktualno još u udžbenicima za sedmi razred, u udžbenike za osmi razred u toj kategoriji pojavljuju se žene koje imaju uloge: glumica, plesačica, pjevačica, programerke, manekenki. Upravo se iz tih uloga koje žene imaju u ovim kategorijama može reći da udžbenici osmog razreda žene stavljaju u potpuno novu dimenziju i uloge koje žene distanciraju od uloga majke i supruga koje su najviše naglašene u udžbenicima za prethodne razrede. U udžbeniku iz osamdesetih godina u ovoj kategoriji i dalje se spominje samo Maria Curie, na identičan način kao u udžbeniku iz istih godina za sedmi razred. Udžbenici iz devedesetih uvrštavaju nove žene u ovu kategoriju, ali ne na jednak način. Greta Garbo spominje se na slikovnom sadržaju u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* iz 1997.¹⁶² Zanimljivo je kako se u udžbeniku nakladnika *Alfa* iz 1997. ne spominje Greta Garbo, a ona također nestaje i u udžbenicima iz 2007. godine gdje se u kategoriji

¹⁶⁰ Erdelja, Stojaković 2007: 24, 31, 32, 182, 253.

¹⁶¹ Isto: 206.

¹⁶² Perić 1995: 74.

znanstvenice/umjetnice/književnice uvrštavaju nove ženske osobe u slikovne sadržaje. U udžbenicima iz devedesetih osim na slikovnom sadržaju dolazi do spominjanja nekih novih žena u tekstualnom sadržaju u kategoriji znanstvenice/književnice/umjetnice koje su također spomenute većinom u udžbeniku *Alfe* iz 1997. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* iz 1997. u tekstu spominju glumice Mila Dimitrijević i Vika Podgorski¹⁶³ dok se u udžbeniku nakladnika *Alfa* iz iste godine uz dvije navedene glumice navode i dvije operne pjevačice: Maja Strozzi-Pečić i Zinka Kunc.¹⁶⁴ Sve te četiri ženske osobe u udžbenicima iz 2007. nestaju, ne spominju se kao poznate hrvatske glumice već udžbenici iz 2007. spominju svjetske glumice. Značajne su varijacije u spominjanju ženskih osoba u navedenoj kategoriji u udžbenicima iz 2007. U tekstualnom sadržaju u gotovo svim udžbenicima iz 2007. godine ne spominju glumice. Najviše žena spominje se u udžbeniku *Školske knjige* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića. Jedino u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* postoji spomen dvije glumice u glavnom tekstu, a to su Katherine Hepburne i Mary Pickford.¹⁶⁵ i jedne umjetnice - Frida Khalo.¹⁶⁶ Zanimljivo je da se sve ostale glumice navode u dodatnom tekstu ispod slike koji se nalazi pored glavnog teksta. Ženske osobe koje se uvrštavaju u slikovni sadržaj iz kategorije znanstvenice/glumice/književnice u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* su: Marlena Dietrich, Marie Curie (koja je kontinuitet još iz starijih udžbenika sedmog razreda), Edith Piaf, Virginia Woolf, Agatha Christie, Mary Pickford i Ingrid Bergman, Marija Jurić Zagorka i Margaret Atwood.¹⁶⁷ Zanimljivo je kako se ove ženske osobe, osim Marie Curie i Marije Jurić Zagorke i Ivane Brlić-Mažuranić, pojavljuju samo u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga*. Marija Jurić Zagorka spomenuta je u svim udžbenicima iz 2007. godine samo u različitim varijacijama. Gotovo svi udžbenici uvrštavaju fotografiju Marije Jurić Zagorke i pored nje se nalazi tekst koji govori o njenoj djelatnosti dok samo udžbenik nakladnika *Alfa* Mariju Jurić Zagorku spominje u jednoj rečenici i to samo kao scenaristicu filma *Matija Gubec* što se više može povezati sa starijim udžbenicima.¹⁶⁸ Ivana Brlić-Mažuranić u svim udžbenicima iz 2007. spominje se u tekstualnom sadržaju, nema njenog spominjanja na slikovnom sadržaju. Udžbenik nakladnika *Profil* autora Snježana Koren na slikovnom sadržaju spominje pjevačicu Zdenku Vučković.¹⁶⁹ Zanimljivo je kako jedino navedeni udžbenik spominje jednu hrvatsku pjevačicu dok ostali udžbenici ne navode hrvatske pjevačice, a ne navode ni svjetske pjevačice već samo glumice.

¹⁶³ Isto: 87.

¹⁶⁴ Isto 1997: 63.

¹⁶⁵ Erdelja, Stojaković 2007: 105.

¹⁶⁶ Isto: 104.

¹⁶⁷ Isto: 97,101,103,105, 107,255.

¹⁶⁸ Bekavac, Bradvica, Miočić 2007: 75.

¹⁶⁹ Koren 2007: 206.

U kategoriji znanstvenica Marie Curie spomenuta je opet u svim udžbenicima iz 2007. godine, ali u nekim udžbenicima dolazi do spominjanja novih ženskih osoba u toj kategoriji. Opet najveći broj žena u kategoriji znanstvenica spominje udžbenik *Školske knjige*. Udžbenik nakladnika *Školska knjiga* u dodatnom sadržaju donosi citati fizičarke Eve Silverstein, osim nje u izvoru se donosi intervju s poznatom programerkom Jean Bartik.¹⁷⁰ Zanimljivo je kako se Valentina Tereškova spominje samo u udžbeniku *Profila* autorice Snježana Koren.¹⁷¹ U navedenom udžbeniku u dodatnom sadržaju spomenuta je jedna žene koja se spominje u kategoriji manekenke, a to je Twiggy.¹⁷² U ostalim udžbenicima iz 2007. godine nema spominjanja žena u kategoriji manekenki. Udžbenici iz 2007. dominiraju u spominjanju žena u kategoriji znanstvenice/književnice/umjetnice, ali ne dominiraju svi udžbenici iz 2007. već samo udžbenik *Školske knjige* i *Profila* autorice Snježana Koren.

Žene su u kategoriji političarki spomenute još u udžbenicima iz devedesetih. Savka Dabčević Kučar jedina je žena iz kategorije političarki koja je u udžbenicima iz devedesetih spomenuta na jednak način u tekstualnom sadržaju. Savka Dabčević Kučar spomenute je u svim udžbenicima iz 2007. na slikovnom, u tekstualnom i dodatnom sadržaju, ali na drugačiji način. Zanimljivo je primijetiti kako se u udžbeniku nakladnika *Profil* Savka Dabčević Kučar prikazuje kroz njenu fotografiju, izvor iz njenog djela i teksta u kojem se detaljnije iznose podaci o njenoj djelatnosti.¹⁷³ U ostalim udžbenicima iz 2007. godine donosi se samo njena slika ispod koje se govori o njenoj djelatnosti i spominje se u tekstualnom sadržaju. Osim Savke Dabčević-Kučar u svim udžbenici iz 2007. godine spominje se Eleonor Roosevelt, ali samo na slikovnom i u dodatnom sadržaju. Samo udžbenik nakladnika *Školska knjiga* spominje Goldu Meier kao poznatu političarku u dodatnom sadržaju¹⁷⁴ dok se Margaret Thatcher spomenuta samo na slikovnom i u dodatnom sadržaju u udžbeniku nakladnika *Alfa*.¹⁷⁵ U ostalim udžbenicima nema spomena ovih žena u kategoriji političarki.

Žene se u udžbenicima iz 2007. godine spominju u novoj kategoriji – sportašica. Spominjanje žena u kategoriji sportašica u udžbenicima iz 2007. varira i zanimljivo je kako udžbenik nakladnika *Školska knjiga* u dodatnom sadržaju spominje samo jednu ženu u toj kategoriji, a to je pilotkinja Amelia Earhart¹⁷⁶ koja će biti spomenuta i u svim ostalim

¹⁷⁰Isto: 98,250.

¹⁷¹ Isto: 237.

¹⁷² Isto: 179.

¹⁷³ Isto: 201,210,212.

¹⁷⁴ Isto: 189.

¹⁷⁵ Bekavac, Bradvica, Miočić 2007: 139.

¹⁷⁶ Erdelja, Stojaković 2007: 98.

udžbenicima iz 2007. godine. U udžbenicima *Profila* autorice Đurić Vesna i *Alfe* na slikovnom i tekstualnom sadržaju spomenuta je Janica Kostelić dok se u udžbeniku *Profila* iste autorice uz Janicu Kostelić spominje još i Tamara Beroš, ali samo u tekstualnom sadržaju. Zanimljivo je kako se u udžbeniku *Profila* autorice Snježana Koren ne spominje nijedna nova žena u kategoriji sportašica osim Amelie Earhart.

Iako su žene u kategoriji aktivistica spomenute još u udžbenicima iz 2007. za sedmi razred, u udžbenicima za osmi razred je potrebno ponovno spomenuti kategoriju aktivistica jer se neke nove žene uvrštavaju u tu kategoriju. Žene koje su uvrštene u tu kategoriju variraju od udžbenika do udžbenika iz 2007. godine. Ana Frank je jedina ženska osoba koja je spomenuta u svim udžbenicima u toj kategoriji iako se nju ne može nazvati aktivisticom jer je ona bila djevojčica koja se skrivala od nacista, ali zbog njene aktivnosti može se reći da se borila protiv nacizma. Podaci o ženama koje su se bavile borbom za položaj žena i borbom protiv nacista u udžbenicima iz 2007. godine nalaze se u dodatnom sadržaju. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* u dijelu o borbi za prava žena postoji izvor koji govori o djelovanju Kate Sheppard i Oko Mumeo koje su bile među glavnim aktivisticama za ženska prava.¹⁷⁷ Ove dvije žene ne spominju se u ostalim udžbenicima. Udžbenik *Profila* autorice Snježana Koren u ovoj kategoriji u dodatnom sadržaju spominje žene koje se ne spominju u ostalim udžbenicima. Prethodno navedeni udžbenik u dodatnom sadržaju donosi izvore običnih žena koje su se pokazala kao aktivistice za ženska prava i aktivistice tijekom ratova. Jedna od takvih je Olga Hebrang, Sofija Singer čija se svjedočanstva donose u navedenom udžbeniku.¹⁷⁸ U navedenom udžbeniku postoji spomen Diane Budisavljević koja je navedena u izvoru u kojem se donosi poglavlje iz njenog dnevnika.¹⁷⁹ Iz ovakvih podataka u udžbenicima iz osmog razreda može se vidjeti da se žene aktiviraju u područjima javnog života i sudjeluju u društvenom životu, a nisu samo promatrači.

¹⁷⁷ Isto: 31,32.

¹⁷⁸ Koren 2007: 129,128.

¹⁷⁹ Isto: 128.

Teme u kojima se spominju žene u udžbenicima osmog razreda su:

1. Prvi svjetski rat
2. Drugi svjetski rat
3. Politički pokreti
4. Svakodnevni život
5. Hrvatsko proljeće
6. Znanost i kultura u 20. stoljeću
7. Suvremeni svijet

U udžbenicima iz 1987. nema spomena Prvog svjetskog rata jer gradivo Prvog svjetskog rata spada u udžbenike za sedmi razred zbog promjene planova i programa. U udžbenicima iz 1997. se u sklopu teme o Prvom svjetskom ratu navodi da su žene za vrijeme Ataturka u Turskoj nakon Prvog svjetskog rata dobile pravo glasa. Zanimljivo je da je na isti način u istom dijelu udžbenika navedeno da su žene dobile pravo glasa i u udžbenicima iz 2007. U udžbenicima iz 2007. godine spominje se kako su žene nakon Prvog svjetskog rata postale udovice jer je većina njih izgubila muževe tijekom rata.

U sklopu teme o Drugom svjetskom ratu žene su u udžbeniku iz 1987. prikazane kroz pomaganje vojnicima i nošenje hrane i pića vojnicima u borbi. U temi o Drugom svjetskom ratu u udžbenicima iz 1997. nema spomena ni jedne ženske osobe. U udžbenicima iz 2007. godine zanimljiva je slika u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga*¹⁸⁰ koja prikazuje način na koji su nacisti naglašavali glavnu ulogu žena u njihovom pokretu. Na slici je prikazan propagandni plakat koji prikazuje ženu s djetetom u ruci i ispod slike je navedeno da je glavna uloga žena u nacističkom društvu rađanje djece koja će služiti nacističkom pokretu. U ostalim udžbenicima iz 2007. nema prikaza takvih slika, jedino se u sklopu iste teme u udžbeniku nakladnika *Profil*¹⁸¹ pojavljuje fotografija žene koja s djecom bježi iz bombardiranog grada u Belgiji. Ovo je jedina interpretacija žene kao majke i supruge u udžbenicima iz 2007. godine. U udžbenicima iz 1987.. nema spomena Prvog svjetskog rata jer gradivo Prvog svjetskog rata spada u udžbenike za sedmi razred zbog promjene planova i programa.

Najviše prostora ženama u udžbeniku iz 1987. dano je u sklopu teme o komunizmu. U sklopu te teme prikazano je najviše slika na kojima se vidi kako su žene sudionice partizanskog

¹⁸⁰ Erdelja, Stojaković 2007: 61.

¹⁸¹ Koren 2007: 118.

pokreta. Postoji više slika na kojima su prikazani članovi CK SKOJ-a, a ispod jedne slike navode se imena dviju ženskih članica – Ljubinka Milosavljević i Darinka Puškarić. Zanimljiva je i slika naziva *Hrabra partizanka ne predaje se njemačkim vojnicima* ispod koje stoji opis da hrabra pripadnica partizanskog odreda ne odaje podatke njemačkim vojnicima. Slika zapravo prikazuje prestrašenu ženu koja je zarobljena od strane njemačkih vojnika, ali se zbog perioda u kojem je pisan udžbenik interpretira na način da je prikazana hrabra partizanka koja se ne boji njemačkih vojnika.¹⁸² U poglavlju o komunizmu zanimljivo je naglasiti sliku na kojoj se vidi da žene demonstriraju s parolama i ispod slike je navedeno da je to demonstracija iz 1945. kada su žene prvi put dobile pravo glasa. U udžbenicima iz 1997. nema pojave takvih slika koje većinom prikazuju pripadnice partizanskih odreda. Primjerice, u udžbenicima iz 1997. u temi o komunizmu Savka Dabčević-Kučar se samo spominje u jednoj rečenici. Usprkos tome što su teme o komunizmu detaljno razrađene u udžbeniku iz 1987. Savka Dabčević-Kučar nije spomenuta u tom udžbeniku. Ona je također spomenuta u svim udžbenicima iz 2007., ali na različit način. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* spomenuta je samo u jednoj rečenici i uz tekst se nalazi njena slika za govornicom na Trgu bana Josipa Jelačića iz 1971. U udžbeniku nakladnika *Profil* Savka Dabčević-Kučar spominje se na više mjesta. Ona je spomenuta u izvoru u sklopu teme o Hrvatskom proljeću. Također, uz taj izvor nalazi se njena slika ispod koje je izdvojen tekst o njenoj aktivnosti. Navedenim se može primijetiti da se interpretacija od jedne obične sudionice političkog pokreta Hrvatskog proljeća mijenja u važnu političarku koja je zaslužna za važne promjene koje su predstavljale korijen hrvatske samostalnosti.

Zanimljivo je da se prvi put u udžbenicima iz 1997. u temi o znanosti i kulturi u tekstu se navode dvije žene – Mila Dimitrijević i Vika Podgorski. Za Gretu Gabro je samo priložena slika ispod koje se navodi njeno ime. Zanimljivo je da je u drugom udžbeniku iz 1997.¹⁸³ spomenuta Maja Strozzi-Pečić i Zinka Kunc, a nema spomena Grete Gabro. Osim njih spomenuta je i Marija Jurić Zagorka, ali samo kao autorica scenarija za film *Matija Gubec*.¹⁸⁴ U udžbenicima iz 2007. godine također se uvrštavaju ove osobe, a zanimljivo je kako se Mariji Jurić Zagorki daje više prostora u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* dok je udžbenik nakladnika *Alfa* samo navodi kao scenaristicu filma *Matija Gubec*, jednako kao u udžbeniku iz 1997. Poglavlja o komunizmu nisu detaljno razrađena kao u udžbeniku iz 1987.

¹⁸² Bilandžić, Lovrenčić, Jelić, Vukadinović 1987: 145.

¹⁸³ Perić 1997: 63.

¹⁸⁴ Isto: 63.

Najdetaljnije i najzanimljivije poglavlje u novijim udžbenicima je poglavlje o znanosti i kulturi u 20. stoljeću. U udžbenicima iz 2007. godine od osoba koje su spomenute u udžbenicima iz 1997. ponavlja se samo Marija Jurić Zagorka kojoj je posvećeno puno više prostora. Naime Marija Jurić Zagorka u svim udžbenicima uvrštena je i u slikovni sadržaj i dodatan sadržaj. U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* najdetaljnije se iznose podaci o njevoj književnoj djelatnosti, osim toga navodi se da je Marija bila velika borkinja za ženska prava u tadašnjoj Jugoslaviji. Ovaj navod je zanimljiv jer se Marija samo u ovom udžbeniku interpretira kao bitna književnica, ali i borkinja za ženska prava.¹⁸⁵ U udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* se, uz navedene osobe, spominju se nove ženske osobe koje nisu samo spomenute kao dio nabiranja, već je spomenut njihov doprinos u području kulture ili znanosti. U izvorima se spominje Amelie Earhart koja je bila prva žena koja je preletjela Atlantski ocean. Osim nje u izvoru se također donosi podatak o Jean Bartik koja je bila prva žena koja se bavila programiranjem. Navodi se i Marie Curie te se donosi podatak zašto je ona zaslužna. Priložena je fotografija Edith Piaf i navedeno je da bila poznata šansonijerka, a priložena je i fotografija Virginie Woolf uz objašnjenje da je bila poznata književnica. Na fotografiji je još prikazana Agatha Christie koja je također bila poznata književnica. U tekstu se navodi Frida Khalo i njena uloga. Što se tiče filmske umjetnosti na slici su prikazane Katherine Hepburne i Mary Pickford uz objašnjenje tko su one bile dok se Greta Gabro ne navodi. Zanimljivo je kako se samo u udžbeniku nakladnika *Profil* uvode još neke nove ženske osobe poput: Diane Budisavljević, Sofije Singer, Olge Hebrang o kojima se govori da su se istaknule u spašavanju Židova za vrijeme NDH-a.¹⁸⁶ U navedenom udžbeniku spomenuta je i jedna modna dizajnerica Mary Quant o kojoj je govori da je dizajnirala prvu mini-suknju i izazvala velike promjene u modi 20. stoljeća, a i manekenka Twiggy je postala simbol odijevanja mnogih djevojaka u 20. stoljeću.¹⁸⁷ Zanimljivo je kako navedeni udžbenik spominje i jednu hrvatsku pjevačicu Zdenku Vučković koja je otpjevala uz Ivu Robiću jednu od najpoznatijih pjesama sredine 20-ih godine u Hrvatskoj.¹⁸⁸ U kategoriji poznatih znanstvenica osim Marie Curie navodi se Valentina Tereškova koja je bila prva žena u svemiru.¹⁸⁹

U temi o suvremenom svijetu najviše govori u udžbeniku nakladnika *Školska knjiga* u kojem se navodi kako se žene sve više kreću zapošljavati i postaju najveći potrošači. Osim toga, navodi se kako su žene u 21. stoljeću sve više emancipirane i novčano neovisne o muškarcima.

¹⁸⁵ Erdelja, Stojaković 2007: 107.

¹⁸⁶ Koren 2007:128,129.

¹⁸⁷ Isto: 179.

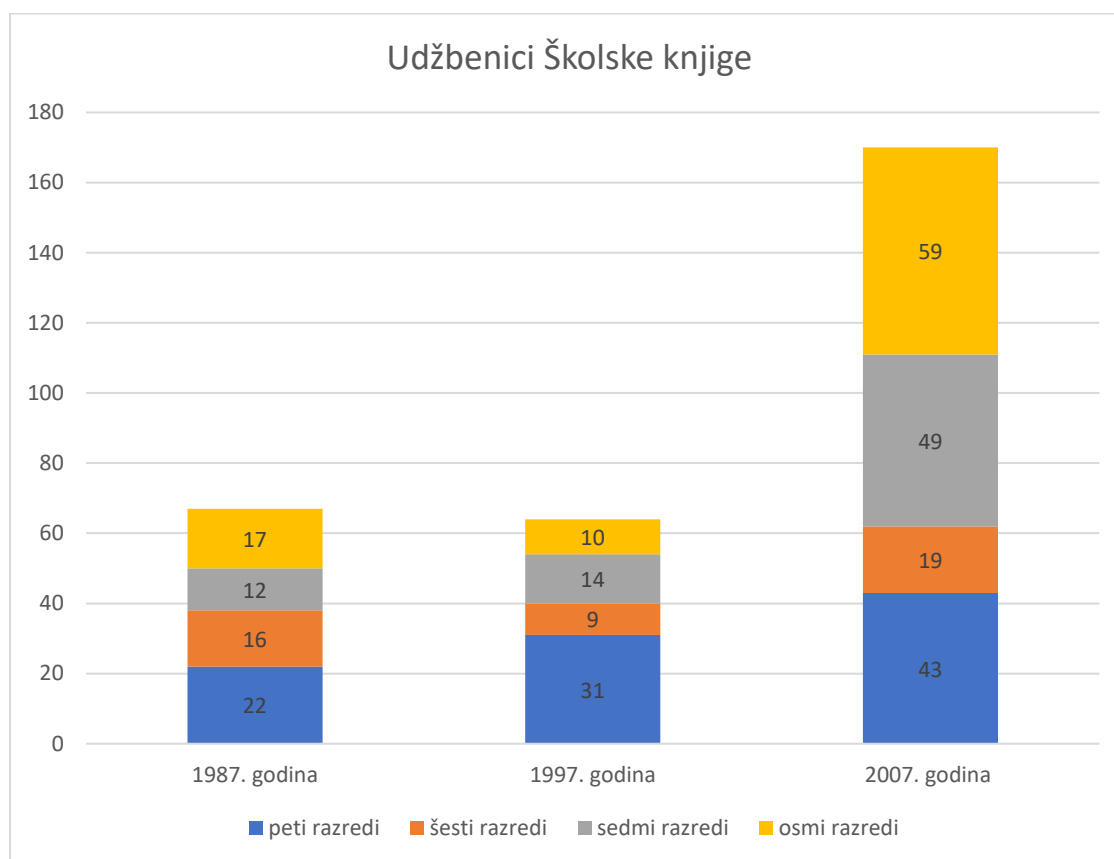
¹⁸⁸ Isto: 206.

¹⁸⁹ Isto: 237.

Navedeno je da se upravo zbog takvog načina funkcioniranja društva javljaju pokreti feminizma koji se bore za ravnopravnost žena s muškarcima. U ostalim udžbenicima se samo navodi da su žene u 21. stoljeću emancipirane. Ovime se opet može zaključiti da među udžbenicima iz 2007. postoje velike razlike.

U udžbeniku iz osamdesetih za osmi razred žene imaju ulogu u ratu kroz pripadnost partizanima i pomaganju svojim muškim kolegama, ali ta uloga se u udžbenicima iz devedesetih zamjenjuje opet tradicionalnom ulogom majke i domaćice. Iako su u udžbenicima iz devedesetih žene spomenute u novijim kategorijama, njihovo spominjanje u tim kategorijama je jako šturo i usko. U udžbenicima za osmi razred iz 2007. može se vidjeti najviše promjena. Iako se to ne može reći za sve udžbenike iz 2007. za osmi razred već samo za udžbenike Školske knjige (“Tragom prošlosti 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole”, autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića) i Profila (“Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole”, autorice Snježane Koren). U udžbenicima za osmi razred nema spomena žena koje su samo majke i supruge već su žene većinom spomenute kao književnice, glumice, pjevačice, znanstvenice, političarke pa čak i manekenke. Najvažnije je spomenuti da se u udžbenicima za osmi razred takve promjene mogu zamijetiti tek u tekstu dodatnog sadržaja. Jedna od takvih žena je Savka Dabčević Kučar o kojoj se u dodatnom tekstu donosi najviše podataka o njevoj djelatnosti dok se u glavnom tekstu samo navodi da je ona političarka u Hrvatskoj. Zanimljiv je način uvrštavanja ženskih osoba u udžbenicima za osmi razred iz 2007. godine. Žene se većinom uvrštavaju u slikovne sadržaje, a pored tih slikovnih sadržaja donosi se tekst koji navodi djelatnost ženskih osoba. Ovaj podatak je bitan jer se temeljem toga može zaključiti kako se ženska povijest u svim novijim udžbenicima iako je brojčano povećana i dalje proučava zasebno od ostale povijesti.

Grafikon 1. Zastupljenost žena u udžbenicima Školske knjige

Prema podacima iz navedenog grafičkog prikaza vidljivo je kako spominjanje žena u udžbenicima za osnovnu školu iz različitih vremenskih perioda drastično varira. Na ovakvo stanje u udžbenicima utjecale su mnoge promjene koje se nisu ticale samo promjena u obrazovnom sustavu. Bitno je spomenuti da je na spominjanje žena u udžbenicima iz osamdesetih najviše utjecala pojava ženske povijesti koja je kao znanost u 80-im godinama 20. stoljeća tek počela jačati, ali samo u europskim zemljama. U Hrvatskoj je i dalje naglasak na političkoj povijesti, točnije na komunizmu u kojem se žele naglasiti glavni ciljevi komunizma i zbog toga se žene svrstava u marginalizirane sudionike povijesti što se može vidjeti iz danog grafičkog prikaza. Kako je vidljivo u grafičkom prikazu do prevelikih promjena ne dolazi u udžbenicima iz devedesetih. Na ovakvo stanje najviše je utjecala politička situacija u Hrvatskoj. Naime u periodu devedesetih godina 20. stoljeća Hrvatska se nalazi u ratnim godinama i nakon samog rata naglasak se stavlja na nacionalnu povijest i u toj nacionalnoj povijesti žene su pogurnute u stranu. Iako dolazi do pojave i jačanja feminističkih pokreta u svijetu i jačanju ženske povijesti kao znanosti, zbog ratnog stanja i nacionalizma u hrvatskom društvu povijest i udžbenici iz povijesti posvećuju se nacionalizmu. U udžbenici iz devedesetih posvećuju se

tradicionalnom društvu i iz njih je vidljivo da je jedina ženska uloga, uloga majke i domaćice. U udžbenicima iz 2007. godine dolazi do velikih promjena što je vidljivo i iz grafičkog prikaza. Na te promjene utjecale su prvenstveno promjene na društveno-političkoj sceni i to da se Hrvatska okreće ipak prema zapadnoj Europi, a osim toga u nastavi povijesti uvodi se nova kategorija – društvena povijest, koja sve više dobiva na značaju. Uvođenje društvene povijesti utječe i na promjenu u nastavnom planu i programu koji naglasak u nastavi povijesti daje na društvenoj povijesti. Žene su također sve više prisutne u udžbenicima iz 2007. zbog jačanja ženske povijesti koja je 21. stoljeću vrlo razvijena znanost. Modernom nastavnom povijesti želi se sve više dati naglasak na promjene u društvu koje su se događale kroz povijest, a te promjene uključuju i promjene u položaju žena. Upravo zbog takve situacije veća zastupljenost žena i različitost u njihovom prikazu može se pratiti tek u udžbenicima iz 2007. godine što je vidljivo iz grafičkog prikaza.

U udžbenicima iz 1997. godine nema prevelikih promjena, čak se u nekim udžbenicima žene spominju i manje nego u udžbenicima iz 1987. godine. Ovaj navod zamijećen je kroz sve analize – slikovnu, analizu glavnog teksta i dodatnog sadržaja. Promjena koja se uočava u udžbenicima iz 1997. prisutna je tek u udžbenicima za sedmi i osmi razred, ali samo u glavnom tekstu. Tada se u glavni tekst uvrštavaju neke nove ženske osobe koje nisu spomenute u udžbenicima sedmog i osmog razreda iz 1987. Treba napomenuti da su ovakve promjene više prisutne u udžbenicima nakladnika *Alfa* za sedmi i osmi razred iz 1997. Ovakav navod nije iznenađujući jer se *Alfa*, kao novi nakladnik koji se javlja u 90-im godina na tržištu u Hrvatskoj sadržajno malo razlikuje od udžbenika nakladnika *Školska knjiga*. Zanimljivo je kako u udžbenicima iz 1997. prevladavaju i iste slike na kojima su prikazane ženske osobe što upravo dokazuje manje promjene u sadržaju u udžbenicima nakladnika *Alfa*. Dakle, ne mijenjaju se ni slikovni sadržaji u udžbenicima.

Veće promjene uočavaju se tek u udžbenicima iz 2007. godine za sedmi razred, gdje je iz tabličnih prikaza vidljivo povećanje u zastupljenosti ženskih osoba u glavnom tekstu, dodatnom sadržaju i na slikama. Naime, uz većinu slika koje su priložene navodi se ime osobe koja je prikazana. Udžbenik *Školske knjige* pokazuje veliki pomak u spominjanju ženskih osoba u tekstu. Osim navedenog, *Alfin* udžbenik također pokazuje dosta veliki napredak u spominjanju žena u tekstu, ali i dalje zaostaje za ostalim udžbenicima iz 2007. što je vidljivo i iz podataka koje donose tablice. Od udžbenika iz 2007. godine, udžbenici *Školske knjige* “Tragom prošlosti” spominju najveći broj žena u svim parametrima analize, a osim toga navode i imena ženskih osoba koje su spomenute. Ovaj navod može se potvrditi brojčanim podacima koji se

nalaze u tablici, a osim toga analiza tablica potvrđuje iste podatke. Udžbenici nakladnika Profil, iako najnovijeg nakladnika udžbenika od ostalih analiziranih, prema navedenim podacima ne dominiraju u području zastupljenosti ženskih osoba. Usprkos tome, u usporedbi s nakladnikom *Alfa*, donosi novosti u području spominjanja novih ženskih osoba u svim parametrima kvantitativne analize.

Nakon napravljene analize tema u kojima se spominju žene može se zaključiti da među udžbenicima iz 1987. i 1997. postoje jako male promjene. Te promjene počinju biti uočljive tek u udžbenicima za osmi razred. U udžbenicima za osmi razred iz 1997. spominje se puno više ženskih osoba u tekstu, odnosno one se ne prikazuju samo na slikama. Među udžbenicima iz 2007. godine postoje razlike koje su uočljivije u tematskoj analizi, a to je da se u udžbenicima *Školske knjige* postoji najveći opseg i kvaliteta teksta dok se udžbenik *Alfe* pokazao kao udžbenik u kojem su žene najmanje zastupljene. Može se ponoviti da je udžbenik *Alfe*, osim onog za sedmi razred, sličniji udžbenicima iz 1997. godine. Žene su i dalje malo zastupljene, a u temama u kojima su spominjane su dosta usko reprezentirane. Osim prikaza žena u temama, interpretacija koja se donosi o spomenutim ženskim osobama varira od udžbenika do udžbenika. U udžbenicima iz 1987. dobiva se dojam da su žene samo majke i supruge i partizanke dok u udžbenicima iz 1997. ne postoji više spominjanje žena kao partizanke zbog promjene na vlasti. Također jedine promjene vidljive su u udžbenicima iz 2007. godine koji počinju spominjati žene kao aktere povijesnih događaja odnosno kao osobe koje poput muškaraca sudjeluju u društvenim i javnim događajima. Na ovakve promjene u udžbenici iz 2007. godine najveći utjecaj ima jačanje ženskih pokreta koje se zalažu za uključivanje žena kao sudionika pa čak i kreatora povijesnih događaja.

7. Zaključak

Promjena u položaju žena i istraživanje ženske povijesti donijele su velike promjene u zastupljenosti i prikazu žena ne samo u historiografiji već i u udžbenicima iz povijesti. Pojavom neofeminističkih pokreta započinje era detaljnijeg i dubljeg istraživanja ženske povijesti koja donosi nove spoznaje o ženskim osobama. Upravo u tom razdoblju (od kraja 70-ih godina 20. stoljeća) žene počinju biti „vidljive“ u povijesti i u povijesnim zbivanjima. Stupanjem ženskih pokreta na društvenu i političku scenu mogu se zamijetiti promjene u prikazu žena ne samo u tekstu već i na slikama. Na zanimljiv način ovakve promjene opisuje Luisa Passerini u svom članku u kojem navodi kako se slika žena u 20. stoljeću, naročito nakon svjetskih ratova, drastično promijenila. Luisa Passerini iznosi stajalište o ženama nakon Drugog svjetskog rata u kojem opisuje kako se kroz komične stripove o tome da se muševci počinju bojati svojih žena mijenja položaj žena.¹⁹⁰ Zanimljivo je kako takva kultura jačanja ženskih pokreta i pojave ženske povijesti nije utjecala na stanje u hrvatskim udžbenicima sve do 21. stoljeća. Ovom analizom dokazano je kako se značajne promjene u zastupljenosti i prikazu ženskih likova mogu primijetiti tek u udžbenicima iz 2007. godine. Zanimljivo je kako ni udžbenici različitih nakladnika (*Školska knjiga, Alfa, Profil*) iz 2007. ne donose iste podatke o zastupljenosti žena što je dokazano kvantitativno-kvalitativnom analizom.

Na ovakav utjecaj u zastupljenosti žena u udžbenicima iz povijesti imali su nastavni planovi i programi prema kojima su rađeni analizirani udžbenici iz 1987., 1997., 2007. Iako u nastavnom planu i programu iz 1988./89. dolazi do većih izmjena i nadopuna tijekom 90-ih godina i dalje se u glavne teme povijesti ne uvrštava društvena povijest u kojoj su žene najviše spomenute. Tijekom 90-ih godina dolazi do većih promjena u nastavnim planovima i programima zbog promjene u političkim sustavima. Komunistički sustav zamijenjen je doktrinom samostalnosti, domoljublja koje je prevladavalo u hrvatskom narodu. Ovakve promjene osjete se u nastavnim planovima i programima - isključuje se marksizam, smještanje hrvatskog naroda u jugoslavenske narode i sve se više mjesta u udžbenicima posvećuje nacionalnoj povijesti. Upravo zbog davanja širokog prostora nacionalnoj povijesti u kojoj je naglasak politička i vojna povijest i dalje nema mjesta za društvenu povijest dakle za položaj žena. Ove promjene osjetit će se na udžbenicima iz 1997. u kojima nema značajnih pomaka u zastupljenosti ženskih likova te se mogu usporediti s udžbenicima iz 1987. Bitne promjene u nastavnom planu i programu dogodit će se pojavom HNOS-a (Hrvatskog nacionalnog

¹⁹⁰ Passerini 1996: 326

obrazovnog standarda). Naime, on u nastavu povijesti u Hrvatskoj donosi europska načela koja traže da se društvena povijest uvrsti u tematske jedinice u nastavnom planu i programu. Na cjelokupnu situaciju u promjeni nastavnom plana i programa utjecala je i društveno-politička scena u Hrvatskoj u kojoj se izmjenjuju političke strane. One počinju Hrvatsku svrstavati u europski zapad što se pozitivno odrazilo i na zastupljenost žena u udžbenicima iz povijesti.

U udžbenicima iz 1987. kvantitativno-kvalitativnom analizom dokazano je da su žene jako rijetko zastupljene u udžbenicima. Osim male brojčane zastupljenosti, one su na tekstu, ali i na slikama prikazane najčešće kroz ulogu majke, supruge i domaćice. Tek u udžbeniku za šesti razred¹⁹¹ uvrštava se Marija Terezija koja nije spomenuta samo kao majka i supruga već kao vladarica čime se unosi mala promjena u pitanju prikaza žena. Analizom koja je provedena vidljivo je da se u udžbenicima iz 1997. ne događaju velike promjene u pitanju zastupljenosti i prikazu ženskih osoba. Zanimljivo je kako se upravo ovim podatkom može opovrgnuti hipoteza koja je postavljena na početku rada jer se komparativnom analizom udžbenika iz 1987. i 1997. došlo do podataka koji pokazuju da udžbenici iz 1997. bilježe jako mali napredak u pitanju zastupljenosti žena. Ova pojava u zastupljenosti ženskih osoba u udžbenicima iz povijesti nije iznenađujuća jer na političkoj sceni u Hrvatskoj dolazi do promjene političkih ideologija. Naime ideologija koja je na političkoj sceni u Hrvatskoj tijekom 90-ih godina aktualna u udžbenicima iz povijesti mijenja samo sve veće uvrštavanje nacionalne, i to nacionalne političke povijesti dok se društvena povijest, kao i položaj žena zanemaruje. Jedini vidljivi napredak u udžbenicima iz 1997. je veća brojčana zastupljenost žena u udžbenicima za osmi razred iz 1997.¹⁹² naspram udžbenika za osmi razred iz 1987. Ovaj napredak vidljiv je u udžbenicima oba analizirana nakladnika, ali zanimljivo je kako se žene u tom udžbeniku samo spominju, a u kvalitativnom prikazu nema promjena. Očekivano je bilo da će zbog objašnjenih promjena na društveno-političkoj sceni zastupljenost ženskih osoba biti najveća u udžbenicima iz 2007. Analizom je ovaj podatak potvrđen, ali došlo se i do podatak kojim su utvrđene razlike u zastupljenosti ženskih osoba u udžbenicima različitih nakladnika.

Nakladnik *Školska knjiga* prema dobivenim podacima dominira u svim sferama spominjanja ženskih osoba u osnovnoškolskim udžbenicima iz povijesti. Osim što unosi najviše novih ženskih osoba (Hatšepsut, Edith Piaf, Virginia Woolf, Agatha Christie...), spomenute ženske osobe samo ne spominje već i opisuje koja je bila njihova uloga u društvu. Najviše takvih promjena može se vidjeti u udžbenicima za osmi razred. Udžbenici nakladnika *Profil*

¹⁹¹ Adamček, Makek 1987.

¹⁹² Perić 1995, 1997.

iako su u vremenu iz kojeg datiraju analizirani udžbenici, najnoviji udžbenici u sferi nakladničkih kuća, prema zastupljenosti žena i dalje nisu na razini udžbenika nakladnika *Školska knjiga*. Udžbenici nakladnika *Profil* donose najviše novih didaktičko-metodičkih materijala što je uočeno u udžbeniku autorice Snježane Koren u kojem postoji mnogo izvora koji spominju ženske uloge u 20. stoljeću, žensku borbu za pravo glasa i promjene u položaju žena u 20. stoljeću. Zanimljivo je kako udžbenici nakladnika *Alfa* odskaču od udžbenika nakladnika *Školska knjiga* i *Profil*. Nažalost odskaču jer se dobivenim podacima može utvrditi da oni malo prostora posvećuju ženama i ženskoj povijesti. Prema podacima koji su dobiveni kvantitativnom analizom može se reći da su ovi udžbenici više slični udžbenicima iz 1987. i 1997. nego udžbenicima iz istog vremenskog perioda. Naime žene su brojučano u maloj razmjeri spomenute u svim udžbenicima, a ako se analiza uloga koju imaju u povijesti iz ovih udžbenika se može zaključiti da su i dalje samo majke, supruge i kućanice. Jedina promjena vidljiva je u udžbeniku za sedmi razred gdje su istaknute ženske osobe poput kraljice Viktorije i Florence Nightingale u tekstu opisane detaljnije nego u udžbenicima ostalih nakladnika. Tek u udžbenicima iz 2007. godine može se vidjeti da žene nemaju više samo uloge majke, supruge i domaćice već dobivaju uloge kraljica, književnica, sportašica, znanstvenica, političarki. Ovim ulogama je vidljivo da su žene bile aktivni sudionici političke i javne povijesti, a ne samo društvene povijesti.

Ovim radom uočeno je kako su žene i dalje jako malo zastupljene u povijesti, a ponajviše u udžbenicima. Iako se u novijim udžbenicima žene zastupaju u većoj mjeri, one se i dalje prate kao poseban dio povijesti što je dokazano kvantitativnom analizom dodatnog teksta gdje je vidljivo da su uloge ženskih osoba opisane pored glavnog teksta. Pitanje je do kad će se ženska povijest promatrati zasebno od „glavne“ povijesti u kojoj i dalje prevladaju muškarci. Udžbenici kao i dalje glavno obrazovno sredstvo u hrvatskom školstvu ne daju pravu sliku ženskog sudjelovanja u povijesnoj zbilji. Upravo se ovim radom želi osvijestiti problem male kvantitativne zastupljenosti ženskih osoba u udžbenicima iz povijesti, ali i problem načina opisivanja tih malobrojnih ženskih osoba koje su spomenute u udžbenicima. Smatram da će ovaj rad doprinijeti osvještavanju o malobrojnosti i uskom opisivanju ženskih osoba ne samo u udžbenicima iz povijesti nego i u ostalim disciplinama.

8. Bibliografija

Izvori – udžbenici

ADAMČEK, Josip, Ivo MAKEK (1987). *Čovjek u svom vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

AGIČIĆ, Damir (2007). *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

AGIČIĆ, Damir, Snježana KOREN, Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ (2007). *Povijest 7, udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

BEKAVAC, Stjepan, Marija BRADVICA (2006). *Povijest 5, udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.

BEKAVAC, Stjepan, Siniša KLJAJIĆ (2007). *Povijest 7, udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.

BEKAVAC, Stjepan, Marija BRADVICA, Marinko MIOČIĆ (2007). *Povijest 8, udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.

BILANDŽIĆ, Dušan, Rene LOVRENČIĆ, Ivo JELIĆ, Radovan VUKADINOVIĆ (1987). *Čovjek u svom vremenu 4, udžbenik povijesti za VIII. razred*. Zagreb: Školska knjiga.

BIRIN, Ante, Tomislav ŠARLIJA (2007). *Povijest 6, udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.

BRDAL, Željko, Margita MADUNIĆ (2007). *Tragom prošlosti 6, udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

BUDAK, Neven, Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO (2007). *Povijest 6, udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

CEROVSKI, Sanja (2007). *Tragom prošlosti 5, udžbenik povijesti za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

ČUTURA, Dinko, Bruna KUNTIC-MAKVIĆ, Tihomila TEŽAK-GREGL (1997). *Povijest za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.

DRAŠKOVIĆ, Blagota (1987). *Čovjek u svom vremenu 1, udžbenik povijesti za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

ĐURIĆ, Vesna (2007). *Povijest 8, udžbenika za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

ERDELJA, Krešimir, Igor STOJAKOVIĆ (2007). *Tragom prošlosti 7, udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

ERDELJA, Krešimir, Igor STOJAKOVIĆ (2007). *Tragom prošlosti 8, udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

KOREN, Snježana (2007). *Povijest 8, udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

KRIŽEVAN, Hrvoje, Karolina UJAKOVIĆ, Svjetlana VOREL (2007). *Povijest 5*. Zagreb: Školska knjiga.

LABOR, Šime, Tina MATANIĆ, Toni RAJKOVIĆ (2007). *Povijest 6, udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

LOVRENČIĆ Rene, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Filip POTREBICA (1987). *Čovjek u svom vremenu 3, udžbenik povijesti za VII. razred*. Zagreb: Školska knjiga.

MAKEK, Ivo, Ksenija PETRINEC (1997). *Povijest 6, udžbenik za VI. razred osnovne škole.*
Zagreb: Školska knjiga.

MATANIĆ, Tina, Toni RAJKOVIĆ (2007). *Povijest 5, udžbenik za 5. razred osnovne škole.*
Zagreb: Profil.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Filip POTREBICA (1995). *Povijest za VII. razred osnovne škole.*
Zagreb: Školska knjiga.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Filip POTREBICA (1997). *Povijest za VII. razred osnovne škole.*
Zagreb: Alfa.

PERIĆ, Ivo (1995). *Povijest za VIII. razred osnovne škole.* Zagreb: Školska knjiga.

PERIĆ, Ivo (1997). *Povijest za VIII. razred osnovne škole.* Zagreb: Alfa.

SABALIĆ, Frane (1996). *Povijest za VI. razred osnovne škole.* Zagreb: Alfa.

Izvori – nastavni planovi i programi i zakoni

Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja Socijalističke Republike Hrvatske. *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura* (1974). Zagreb: Školska knjiga.

Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja 2: Predmetna nastava - jezično-umjetničko područje, društveno područje, strani jezici, zajednica učenika (1988/9). Zagreb: Školske novine.

Hrvatski nacionalni obrazovni standard po razredima osnovne škole za povijest. 20. 06. 2005. <http://www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=10566.pdf>, zadnje pregledano 1.11.2020.

„Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu“, *Narodne novine*, no.117 (2001) https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2001_12_117_1958.html, zadnje pregledano 1.11.2020.

„Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu“, *Narodne novine*, no.36 (2006) https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_03_36_906.html, zadnje pregledano 2.11.2020.

Literatura

BARANOVIĆ, Branislava (2000). *Slika žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: IDIZ.

CHIPONDA, Anne, Johan WASSERMANN (2011). Women in History textbooks - What message does this send to the youth. *Yesterday and Today* (6), 13-25.

http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2223-03862011000100006&lng=en&tlng=en, zadnje pregledano 30.10.2020.

GOLDSTEIN, Ivo (2018). *Hrvatska 1918 – 2008*. Zagreb: EPH Liber.

HIGONNET, Anne (1994a). Images – Appearances, Leisure, and Subsistence. *A History of Women in the West IV*, uredili Georges Duby i Michelle Perrot, 246-306. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

HIGONNET, Anne (1994b). Representation of women. *A History of Women in the West IV*, uredili Georges Duby i Michelle Perrot, 306-319. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

HIGONNET, Anne (1996). Women, Images, and Representation. *A History of Women in the West V*, uredili Georges Duby i Michelle Perrot, 343-380. London: The Belknap Press of Harvard University Press. Knjižnica

KOREN, Snježana (2003). Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća. *Povijest u nastavi I (2)*, 155-163.

KOREN, Snježana (2007). Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. *Historijski zbornik LX*, 247-294.

KOREN, Snježana, Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ (2002). Slika naroda s prostora prijašnje Jugoslavije u hrvatskim udžbenicima povijesti. *Dijalog povjesničara/istoričara 6*, uredili Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, 131 – 150. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.

KOREN, Snježana (2009). What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia?. *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, uredili Augusta Dimou, 91 – 140. Gottingen: V&R press.

NAJBAR – Agičić, Magdalena (2001.), „Novi hrvatski Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu“.

http://www.ffzg.unizg.hr/seetn/states/croatia/zakon_o_udzbenicima_komentar.htm, zadnje pregledano 1.11.2020.

OGRAJŠEK Gorenjak, Ida (2014.) Opasne iluzije: Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji.

PASSERINI, Luisa (1996) *The Ambivalent Image of Woman in Mass Culture. A history of women in the west V*, uredili Georges Duby i Michelle Perrot, 323-343. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

PETRUNGARO, Stefano (2005). *Slike povijesti. Povijest u nastavi III* (1), 7-28.

PRELENDER, Ivica (2001) *Hrvatski udžbenici – stanje i nakane. Dijalog povjesničara/istoričara 4*, uredili Dušan Gamsler, Igor Graovac, Olivera Milosavljević, 45 – 59. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann.

Rodna analiza udžbenika iz povijesti, ožujak 2011. (staviti s interneta)

<http://www.prs.hr/index.php/analize-i-istrazivanja/obrazovanje/185-rodna-analiza-udzbenika-povijesti-2010>, zadnje pregledano 1.11.2020.

SKLEVICKY, Lydia (1996). *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Druga.

STRADLING, Robert (2003). *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa.

TALAN, Andreja. (2016). Michelle Perrot, *Moja povijest žena* (prevela Vesna Čaušević Kreho). Zagreb: Ibis grafika, 2009., *Pro tempore* (10-11), 592-596.

TRUPKOVIĆ, Željka (2008). *Prikaz žena u udžbenicima povijesti za osnovnu školu iz 1997. i 2007. godine. Povijest u nastavi VI* (12), 177-193.

TUDOR, Ruth (2005). *Poučavanje ženske povijesti 20. Stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa.

WALLACH Scott, Joan (2003). *Rod i politika povijesti*. Zagreb: Ženska infoteka.

Ženski pokreti

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67693>, zadnje pregledano 1.11.2020

Popis slika

Slika 5. Naslovna stranica časopisa „Žena u borbi"	5
---	---

Popis tablica i grafikona

Tablica 1. Promjena u pismenosti stanovništva od 1921. do 1953.	6
Tablica 2. Podaci o zastupljenosti žena na slikovnom, tekstualno i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za peti razred.....	25
Tablica 3. Podaci o zastupljenosti žena u slikovnom, tekstualnom i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za šesti razred	37
Tablica 4. Podaci o zastupljenosti žena u slikovnom, tekstualnom i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za sedmi razred	48
Tablica 5. Podaci o zastupljenosti žena u slikovnom, tekstualnom i dodatnom tekstualnom sadržaju u udžbenicima za osmi razred.....	62
Grafikon 1. Zastupljenost žena u udžbenicima Školske knjige	73